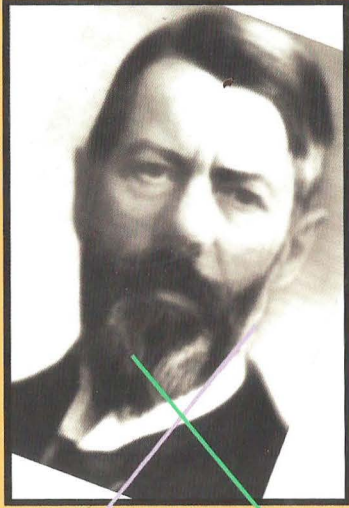

Bürokrasi ve Otorite

MAX WEBER

ADRES
yayınları

BÜROKRASİ ve OTORİTE

Max Weber

Tercüme

H. Bahadır AKIN

Yayına Hazırlayanlar

M. Atilla ARICIOĞLU-H. Bahadır AKIN

Max WEBER

Bürokrasi ve Otorite

Adres Yayınları: 8

© Adres Yayınları, Mart 2005

Yönetim Klasikleri 1

Tüm hakları saklıdır

ISBN: 975-250-008-0

Çeviren/ *H. Babadır Akın*

Yayına Hazırlayanlar/ *M. Atilla Arıcıoğlu-H. Babadır Akın*

İç Tasarım/ *Selen Kurtoğlu*

Redaktör/ *Erem İlter*

İç Baskı/ *Aydan Matbaası*

<http://www.aydan-ltd.com.tr>

Adres Yayınları

GMK Bulvarı No: 108/16

(06570) Maltepe-Ankara

Tel: (312) 230 37 19 - 230 74 90

Faks: (312) 230 74 91

e-mail: adresyayinlari@liberte.com.tr

www.liberte.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRİYE ÖNSÖZ

GİRİŞ: <i>Weber ve Düşünce Dünyası</i>	1
Ruh ve Etik	8
1. "KURULUŞ" KAVRAMI VE TÜRLERİ	21
1.1. Kuruluşlarda Yasal Düzen Türleri	24
1.2. Kuruluşlarda İdari Faaliyeti Düzenleyen Kural Türleri	26
1.3. Örgüt ve Kuruluş Türleri	27
1.4. Güç, Otorite ve Egemenlik	28
1.5. Siyasî ve Dinî Kuruluşlar	30
2. OTORİTE ve EGEMENLİĞİN TÜRLERİ	35
2.1. Meşruluğun Temeli	35
2.1.1. <i>Egemenliğin Tanımı, Şartları ve Çeşitleri</i>	35
2.1.2. <i>Meşru Otoritenin Üç Saf Türü</i>	39
2.2. Bürokratik İdareyle Yasal Otorite	41
2.2.1. <i>Yasal Otorite: Bürokratik İdarî Memur İstihdamıyla Oluşan Saf Tür</i>	41
2.2.2. <i>Yasal Otorite: Bürokratik Görevli İstihdamıyla Oluşan Saf Tür</i>	45
2.2.3. <i>Bürokratik Yönetimin Monarşik Türü</i>	50
2.3. Geleneksel Otorite	55
2.3.1. <i>Geleneksel Otorite</i>	56

2.3.2. Gerontokrasi, Ataerkillik ve Patrimonyallık	61
2.3.3. Patrimonyal Egemenlik Düzeninde Hizmetlilere Sağlanan Destek Türleri	66
2.3.4. Adem-i Merkezî Patrimonyal Otorite	68
2.3.5. Geleneksel Otorite ve İktisadî Düzen Arasındaki İlişkiler	70
2.4. Karizmatik Otorite	75
2.4.1. Karizmatik Otoritenin Temel Özellikleri ve Toplumsal Örgütlenme Biçimleriyle İlişkisi	75
2.4.2. Karizmanın Sıradanlaşması ve Sonuçları	81
2.4.3. Karizmanın Sıradanlaşması ve Sonuçları-I	85
2.4.4. Karizmanın Sıradanlaşması ve Sonuçları-II	88

ÇEVİRİYE ÖNSÖZ

Sosyal bilimlerin hemen her alanında karşımıza çıkan ilginç isimlerden biri olan Max Weber'in birçok eseri tamamen ya da kısmen dilimize kazandırılmıştır. Elinizdeki eser birçok sosyal bilim branşında, özellikle işletme, sosyoloji, davranış bilimi, kamu yönetimi gibi alanlarda, neredeyse bir klişe haline gelmiş olan yönetim klasiklerini tamamlama amacıyla hazırlanmıştır. Yönetim klasikleri olarak adlandırılan diğer iki temel eserin -*Bilimsel Yönetimin İlkeleri* (F.W.Taylor); *Endüstriyel ve Genel Yönetim* (H.Fayol)- ardından seriyi tamamlamak üzere Max Weber'in ünlü *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Teorisi* adlı eserinin kuruluş, otorite ve bürokrasi konularını içeren bazı kısımları seçilerek tercüme edilmiştir.

Burada amaçlanan, ders kitaplarında kısa atıflar ve yorumlarla geçirilen otorite, egemenlik ve bürokrasi gibi önemli kavramları en yetkin ağızdan, birinci elden verebilmektir. Çeviriye esas alınan kitap Weber'in 1947 yılında Talcott Parsons tarafından "*The Theory of Social and Economic Organization*" başlığıyla Almanca'dan İngilizce'ye tercüme edilen hacimli eseridir.* Eserin birçok farklı konuyu çok ayrıntılı ele alması, bu seriyi oluşturma amacını aşan bir nitelik arz etmektedir. Bu sebeple, yönetim klasiklerini oluşturma düşüncesi çerçevesinde dili daha sade ve hacimce daha küçük bir kitap hazırlama gayretiyle, kitaptan seçilen belli ilgili bölümlerin yeniden tercümesine karar verilmiştir. Neticede kitabın "Kuruluşlarda Düzen Türleri" ve "Otorite Türle-

* Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, Oxford University Press, 1947

ri” başlıklı bölümlerinden seçilen bir kısım “Bürokrasi ve Otorite” başlığıyla kitaplaşacak şekilde yeniden çevrilmiştir.

Weber’in birçok seçme yazısı, kitabı defalarca Türkçe’ye tercüme edilmiş olmakla birlikte, özellikle lisans ve yüksek lisans düzeyindeki öğrencilere hitap edecek tarzda örgüt, otorite ve bürokrasi kavramlarına ilişkin görüşlerinin bu şekilde derli toplu olarak yeniden hazırlanmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. M. Weber, H. Fayol ve F. W. Taylor’un öncü niteliğindeki kitaplarıyla örgüt teorisi alanında bazı boşlukların bir nebze doldurulabileceği ümidindeyim. Kitabın çevrilecek bölümlerinin seçimi ve çevirinin yayına hazırlanması yanında, Weber üzerine bir giriş yazma zahmetine katlanan değerli meslektaşım M. Atilla Arıcıoğlu ile klasik yönetim düşüncesinin gelişmesindeki temel eserlerin seri halde yayınlanması fikrini hararetle destekleyip, teşvik eden Adres Yayınları yetkililerine ve özellikle sevgili Emrah Akkurt’a teşekkürü borç bilirim.

H. Bahadır AKIN
Karaman, 2005

GİRİŞ: *WEBER ve DÜŞÜNCE DÜNYASI*

Sosyal bilimler içerisinde yer alan birçok alanda adını bir şekilde duyduğumuz Weber, kimi yazarlara göre bir labirent, kimisine göre çok yönlülüğü ile önemli bir kaynak, kimisine göre ise düşünce dünyasındaki engebeli bir dönemektir. 14 Haziran 1920’de hayata veda ettiğinde geride bıraktıklarının ve yaşadıklarının 56 yılın çok ötesinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çok yönlü bilim adamlarının kuşağından kabul edilen ve iktisattan sosyolojiye, tarihten felsefeye değin birçok alanda düşünen, üreten ve yaşayan Weber, sabahları yatağında Rusça öğrenmekten, Amerika seyahatinde zenci hakları konusundaki çalışmalara uzanan geniş bir ilgi alanına sahipti. Entelektüel birikim elde etme hevesi önceleri bir arayışın yansıması iken, yaşamının ilerleyen yıllarında bir tutkuya ve üretme gücüne dönüşmüştü. Ardında bıraktığı tamamlanmış ya da yarım kalmış çalışmaları, enerjisinin kaynağı olan bu tutkunun gücünü ortaya koymaktadır. Sahip olduğu bu enerji, bu tutku kimi zaman onu yalnızlığa sürüklerken, kimi zaman da yandaşlar ve karşıtlarla dolu bir tartışma ortamında bir fenomen olmasına neden olmuştur.

Yıllarca süren hastalığı ile uğraşan bir hasta, bağıllık yemini ettiği Kayzer’e her fırsatta hakaret eden bir Prusya subayı ya da üniversite profesörü olarak yaşamının farklı dilimlerindeki Weber, bu dalgalanmaları oligarşi yanlısı olmadan cumhuriyetçiliğe, liberal ve milliyetçi bir tavırdan koyu dindarlığa kadar uzanan düşünce dünyasında da yaşamıştı. Weber, kişiliğinin tanımlan-

masında da kendisini tanıyanları da zorda bırakıyordu. Kimisine göre Weber, ters ve soğuk, kimisine göre kavgacı ve donuk, kimi içinse bastırılmış bir gerilim ve ruhsal ikilem sahibiydi.

Kişiliği, çalışma alanındaki derinlik ve genişliği, romantik ve çileci eğilimleri ya da diğer değerlendirmeler ne olursa olsun, Weber'in sosyal bilimler alanındaki zirvelerden birisi olduğu kabul edilmektedir.

Yapmış olduğu çalışmalarda ele aldığı konuların/temaların birbirleriyle ve sürekli olarak karşılıklı etkileşim içerisinde olması, Weber'in anlaşılması için yoğun ve kapsamlı bir çalışmayı da zorunlu kılmaktadır.

İktisat alanında yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde bunları üç temel sorun dizisine bağlı olarak ele aldığı, ilişkilendirdiği görülür. Weber ilk olarak; iş yönetimi, finansman, fiyatlandırma gibi unsurları incelemekte, ikinci bir seride; iktisat, siyaset, din ve teknolojiyi etkileşim anlayışı içerisinde ele almakta ve son olarak da; ekonominin etki ve biçimlendirme gücü üzerinde durmaktadır. Weber'e göre, sosyoloji (Freund, 1990; 178-179) toplumsal davranışın bilimi, sosyolojik sorun ise "dünya görüşlerinin toplumsal örgütlenmeler ya da bireysel tutumlar üzerindeki etkisi sorunu" dur. Toplumsal davranışı yorumlayarak anlama ve onun oluşumunu toplumsal olarak açıklamak için ise üç önemli terim kullanır. Bunlar: Anlamak, yani anlamları kavramak; yorumlama, yani öznel anlamları kavramlar halinde düzenlemek; açıklama, yani davranışların düzenliliğini ortaya koymak (Aron, 1989; 374,381).

Yorumlayıcı sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Weber'in bu alandaki çalışmalarını üç başlık altında derleyen Freund'a (1990; 180) göre, Weber, "ilk olarak, beşerî ve kültürel bilimlere beşerî ve kültürel bağlam içerisinde sosyolojinin konumuna ilişkin özel bir inceleme getirdi ve bunda da bilgi eleştirisinin tüm kaynaklarını kullandı. İkinci olarak, çalışmalar, gelecek-

teki bütün çalışmalara pozitif öğeler getirdi; bu ise onun sosyolojik problemlerin çeşitliliği hakkında genel bir görüşe sahip olmasındandır. Son olarak, Weber, sosyolojik     mlenin sınırlarını neredeyse vahşi bir kesinlik ve açıklıkla tanımlamıştır. Bunun yanı sıra, özellikle tarihsel sosyolojideki ideal tipleri kuramsal olduğu kadar uygulama sürecinde de önemli bir yer tutmaktadır (Callinicos, 2004; 240). Weber üzerinde çalıştığı bu iki alanı, yani; sosyoloji ile iktisadî ayrıştırmasına ya da birbirlerine karıştırmamasına rağmen, toplumsal bir takım değerlerin ve kurumların, iktisadî yapılanma ve sürecin işlemesi üzerindeki etkisi üzerinde durur (MacRae, 1985; 76-77).

Weber'in hakkında çalışma yapanlar ve/veya izleyicileri tarafından konumlandırıldığı siyasî duruş, klasik cumhuriyet ilikten liberalizme kadar geniş bir alan içerisinde değerlendirmişlerdir (Callinicos, 2004; 257-259, 264-268) Weber, hem bir taraftar hem de bir düşünür olarak siyaset/siyaset sosyolojisi alanında birçok eser vermiştir. Giddens (1992; 25), Weber'in siyasî yazılarındaki değerlendirmeleri şu şekilde tasnif etmektedir:

1. Alman politikasının karşılaştığı en manidar problemler “Bismarck büyüsü”nde ortaya çıkmaktadır. Almanya siyasî birliğinin düşüşü, devleti, muktedir bir siyasî liderlik k tlığına mahkum eden bir Kayzer'in hakimiyeti altına almıştır.

2. Alman devletinin geleceği, gelişmiş ve endüstrileşmiş bir g   olmasına bağlıdır. Junker aristokrasisi kaçınılmaz olarak   ken bir sınıftır. Ancak kapitalist gelişme tarafından yaratılan esas sınıflar (burjuva ve işçi sınıfı) Alman devletinin çıkarlarını başarılı bir şekilde geliştirmeye muktedir bir liderlik yaratamamıştır. Bu görevi yakın gelecekte üstlenmesi gereken sınıf, burjuvazidir.

3. “Denetlenmemiş bürokratik hakimiyet”in tehdidi, bürokratik devlet aygıtının “tahrip edilebileceğini” varsayan devrimci sosyalistlerin programları vasıtasıyla hiçbir şekilde     mlen-

nemez. Yine belirli sosyalistler tarafından geliştirilen kısmi millileştirme şemaları da çözüm değildir. Böylesi programlar, sadece bürokrasinin ilerleyişinin sürdürülmesinde başarılı olabilirler.

4. Demokratik hükümetin kurulması, devrimci sosyalistlerin öngördüğü gelecekteki toplumsal düzenden daha fazla insanın hakimiyet altına alınmasını ne ilga edecek ne de azaltacaktır. Modern bir toplumda, demokratik hükümet dar olarak bürokratikleşmiş kitle partilerinin varlığına bağlıdır. Bununla birlikte, parlamentonun işlemesiyle uygunluk içerisindeki bu partiler, devletin imkânlarına kılavuzluk edebilecek bağımsız inisiyatifte muktedir bir liderlik oluşturabilir.

5. Millî devletin ileriye götürülmesi diğer bütün hedeflerin önüne geçmelidir. Alman millî devletinin çıkarları, siyasî politikaların yargılandığı nihaî ölçütlerdir.

6. Son tahlilde bürokrasi, bütün siyasî iktidar mücadelesini ihtiva etmektedir. Böylesi mücadelelerin nihaî bir çözümü yoktur. Dolayısıyla, bütünüyle evrenselci etik (hürriyet ya da iyilik gibi) temellerde yaklaşım faydasızdır.

Özetlenmeye çalışılan bu farklı alanlardaki çalışmalarını Aron (1989; 346) dört kategoride toplamaktadır:

1. Felsefe, insan bilimleri ve yöntem bilimi konusundaki incelemeleri ve eserleri, onun temel ve ilk kategorisini oluşturur.

2. İkinci olarak, ölümünden sonra yayınlanan ve İlkçağ tarihinden ekonomiye uzanan çalışmalarının yer aldığı, tamamen tarihsel eserleri bulunmaktadır.

3. Dinin, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ile ilgisini ortaya koyan din sosyolojisi alanındaki çalışmaları (ki *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu* bu bağlamda değerlendirilmektedir) bir diğer kategoriyi oluşturur.

4. Son olarak da, yine ölümünden sonra yayınlanan temel eseri *İktisat ve Toplum* geniş bir analiz ile; erkten, örgütlenmeye

kadar birçok alanda ve özellikle de iktisat ile toplum arasındaki ilişkileri etkileyen/düzenleyen değerleri ele almaktadır.

Weber'in sosyal bilimlerde yöntem üzerine yaptığı birçok çalışma da kavramsal incelemeler ve değerlendirmeler üzerinde durmaktadır. Nitekim gözden kaçan bilgi kuramındaki çabasına göre, bilim yalnızca yöntemleri sayesinde değil, geliştirdiği kavramlar sayesinde de geçerlidir. Bu kavramsallaştırma ve kesin değerler üretme gayreti içerisinde, “ideal tip” ve “değerlere gönderme” Weberci epistemoloji içerisinde önemli iki kavram olarak kendilerine yer bulmaktadır. Weber'e göre, “gerçekliğe yaklaşan ama hep gerçekliğin bir ya da birkaç görüntüsü ile sınırlı olan” ideal tip benzersiz bir yöntem değildir. Weber'in kavramsallaştırma gayreti ve bu bağlamda olguları irdelemesi, siyaset sosyolojisinde de kendisini göstermektedir. Freund'a (1990; 184-189) göre, bu alandaki çalışmaları, üretilen kavramlar ve şu dört ana nokta bağlamında incelenebilir. Bunlar; devlet ve şiddet arasındaki ilişki, tahakküm ve meşruiyet etkileşimi (ki burada çok bilinen meşruiyet tipolojisi oluşmuştur), siyasal partilerin çözülmesi ve örgüt sosyolojisinin çıkışında bulunan bürokrasidir.

Bu bağlamda bürokrasi diğer unsurların da temelinde yer alan bir itici güç, aktör ya da organik bir yapı olarak rol oynamaktadır. Nitekim Weber için partiler kitlesel desteği kazanabilmek ve koruyabilmek için örgütlü bürokratik makinelere dönüşürler. Böylelikle, bürokratik otoritenin yasallaşma sürecine etkisi görülür ki; bürokratik otoritenin bu biçimde büyümesi geniş kapsamlı bir fenomen olarak karşımıza çıkar. Katı bir emir komuta hiyerarşisine sahip bu örgütlenme biçimi devleti de kucaklamakta ve bunun temelinde bilgi yoluyla kurulan tahakküm yer almaktadır (Schroder, 1996; 168).

Temel ve “en” örgütlenme biçimi olarak benimsediği bürokrasi, Weber'e göre yeni bir örgüt(lenme) biçimi değildir ve büyük

çağdaş kapitalist işletmeler gibi kadim medeniyetler/toplumlar da bürokratik yapıya sahip olmuşlardır. Kendi bünyesinden elde ettiği kaynak ile yaşamını sürdüren bürokratik yapıda ücretlendirme, kurallar çerçevesinde belirlenir. Çok sayıda uzmanın etkin ve akıllı bir biçimde bir araya gelmesi ile fonksiyonel bir niteliğe kavuşarak oluşan bürokrasi (Aron,1989;370) için para ekonomisinin kurulması zorunlu olmasa bile, bu, onun sürdürülebilirliği için bir ön koşuldur (Weber,1993;200). Nitekim, Weber bürokratik rasyonalitenin gelişmesini, kapitalizmin büyümesinin kaçınılmaz unsuru olarak tanımlamaktadır. Weber bürokratik örgütlenmenin mahiyetini analiz ederken sık sık makine imgesini kullanmıştır. Tıpkı bir makine gibi, bürokrasi, enerjileri standartize edilmiş görevlerin yerine getirilmesine hasreden en rasyonel sistemdir. Bürokrasinin üyesi kendisine temelden izlemesi gereken yolu veren sürekli hareket halindeki mekanizmada bir çark dışıdır. Makineyle ortak olan bürokrasi, birçok farklı efendinin hizmetine koşulabilir. Dahası bir bürokratik örgüt, üyelerinin bireyselliğinin giderildiği oranda etkili bir şekilde işlev görmektedir. Bürokrasi resmî işten sevgi, nefret ve bütünüyle irrasyonel ve duygusal, yani denetimden kaçan öğelerin ortadan kaldırılmasında ne kadar kusursuz bir şekilde başarılıysa, o kadar mükemmel gelişmektedir (Giddens, 1992; 51). Bu bağlamda, Weber için modern dünyada bürokratikleşmekten başka alternatif yoktur: “Bürokratik yönetimin üstünlüğünün başlıca kaynağı, modern teknoloji ve malların üretimindeki iş yöntemlerinin gelişmesi ile ayrılmaz bir bütün haline gelen teknik bilgide yatar. Bu bakımdan ekonomik sistemin kapitalist ya da sosyalist bir temelde örgütlenip örgütlenmemesinin bir önemi yoktur.” Çünkü; “rasyonel bürokratik bilginin denetimine maruz kalmaktan en azından görece bir dokunulmazlığı olan tek toplumsal tip olan özel girişimciyi ortadan kaldırmak her şeyi daha da kötüye götürecektir. Şu

anda politik ve özel ekonomik bürokrasiler (sendikaların, bankaların ve dev şirketlerin bürokrasileri) hep birlikte -ayrı birer şahsiyet olarak- varlıklarını sürdürebilirlerken ve ekonomik güç hâlâ iktidar tarafından denetlenebilirlerken, iki bürokrasinin aynı çıkarlara sahip, artık denetlenmeyecek tek bir yapı haline gelmesi utanç verici olur.” (Callinicos, 2004; 260)

Weber’e göre, bürokraside ihtiva edilen görevlerin özelleştirilmesine bireylerin tabi kılınmasının aşılması yönünde bir ihtimal olamaz. Bürokrasinin işleyişi insanı, modern toplumsal ve ekonomik düzenin yönetiminin bağlı olduğu özelleşmiş iş bölümünün demir kafesinde mahkum etmektedir. *Protestan Etik*, bu durumun çarpıcı bir sunumuyla bitmektedir:

“İçerdiği insanın Faustiyan evrenselliğinden vazgeçişle, özelleşmiş işe sınır konulması, modern dünyada değerlendirilebilir herhangi bir işin şartı olmaktadır; dolayısıyla bugün iş ve vazgeçme kaçınılmaz olarak birbirinin şartıdır... Pürîten bir çağrıda çalışmak istedi; biz de öyle yapmaya zorlanıyoruz. Çilecilik monastik hücreleri gündelik hayata taşıyıp, dünyevî ahlâkıyatı belirlemeye bağladığında, modern ekonomik düzenin devasa kozmosunu inşa ederken, üstüne düşeni yaptığı için, bu düzen şimdi, bu mekanizmada doğan ve sadece doğurduğu ekonomik kazançla ilgilenenlerin değil, karşı konulmaz bir güçle, bütün bireylerin hayatını belirleyen makine üretiminin teknik ve ekonomik şartlarıyla bağlanmış bulunmaktadır.” (Giddens, 1992; 51-53)

Weber bürokrasinin gerekliliğini bu şekilde ortaya koyar; onu savunurken de buna ilişkin nedenselliği kapitalizmin ve para ekonomisinin varlığı ile sağlamlaştırır ve bu ilişki için seçici yakınlık kavramını kullanır. *Seçici yakınlık* kavramı, Weber’in temel tarihsel yorumlama araçlarından birisidir. Michael Löwy’e göre, “Weber’e göre bu kavram, karşılıklı çekiciliğe, karşılıklı etkiye ve

karşılıklı güçlenmeye yol açan iki toplumsal ya da kültürel konfigürasyon arasındaki (belirli bir yapısal analojiye) etkin ilişki türünü ifade eder. Bu nedenle içsel dünyevî çilecilik biçimleri olan Protestan etiği ile kapitalist ruh arasında seçici bir yakınlık vardır. Benzer biçimde, iki araçsal rasyonel toplumsal örgütlenme türü olan kapitalizm ve bürokrasi birbirine seçici bir yakınlık ile bağlıdır. Bir yandan, modern gelişim aşamasında kapitalizm bürokrasiyi gerektirir, ama her ikisi de farklı tarihsel kaynaklardan doğmuşlardır. Öte yandan, bürokratik yönetim için kapitalizm en rasyonel ekonomik temeldir ve onun en rasyonel biçiminde gelişmesini sağlar, çünkü, malî bir bakış açısından bakıldığında, gerekli parasal kaynakları sunar.” *Seçici yakınlık*, iki toplumsal biçim arasındaki işlevsel uygunluk ilişkisidir; böylesi bir ilişkinin varlığından söz etmek demek, bir biçimin öteki üzerindeki nedensel üstünlüğüne ilişkin hiçbir iddiada bulunmamak demektir. Böylece Weber, toplumsal açıklamayı içsel olarak çoğulcu görür; toplumsal gücün bir biçimi, belirli bir durumda ve belirli değer çıkarlarına göre, incelemenin odak noktasını sunarken, genel olarak hiçbir ötekiler üzerinde açıklayıcı üstünlük iddiasında bulunamaz. Bu rasyonel çoğulculuk, Weber’in toplumsal tabakalaşma incelemesine yansır; buna göre, temel olarak, özellikle piyasadaki ortak ekonomik durum açısından ifade edilen sınıfı statüden, yani olumlu ve olumsuz ayrıcalıklar bakımından etkili bir toplumsal saygınlık iddiasından ayırır. Bu nedenle, sınıflar, malların üretimi ve edinilmesi ile olan ilişkilerine göre mertebelenirken statü grupları, özel yaşam tarzlarının yansıttığı gibi malları tüketme ilkelerine göre mertebelenirler (Callinicos, 2004, 248).

Ruh ve Etik

Bu bağlamda, Weber’in ideal kıldığı bu örgütlenme biçimini ilişkilendirdiği ekonomik değerleri ve bu ekonomik yapının temel anlayışını irdelemek gerekmektedir.

Weber kapitalizm derken, formel olarak, özgür emeğin rasyonel biçimde örgütlenmesi, işyerinin evden ayrılması, rasyonel muhasebe yöntemleri ile rasyonel hukuk ve yönetim sistemlerinin gelişmesiyle karakterize edilen bir sistemi kastediyordu (Swingewood, 1998; 185). Weber, öncelikle modern kapitalizm içerisindeki iktisadî ilişkilere hizmet eden rutinleşme ile ilgileniyormuş izlenimi vermesine rağmen, aslında politika küresinin ve dinin yerini bilginin aldığı entelektüel hayat ya da sözcüğün uygun anlamında kültürel hayat küresinin rutinleşmesini tartışmaya niyetlidir (Schroeder, 1996; 165). Weber'e göre, "modern" özgürlük "eşsiz, bir daha asla tekrarlanmayacak koşullardan doğdu": Atlantik ekonomisinin genişlemesi, erken dönem modern kapitalizminin ayırt edici yapıları, bilimsel devrim ve Protestan etiği birlikte "modern insanın özel etik karakterini ve kültürel değerlerini" yarattı. Ancak, kapitalizmin daha fazla genişlemesi bu değerleri güçlendirmekten çok, zayıflatabilir. (Callinicos, 2004; 258)

Weber'e göre, kapitalizm, amacı en fazla kâr yapmak olan, aracı işin ve üretimin rasyonel örgütlenmesi olan işletmelerin varlığı ile tanımlanır. Bu, Batı kapitalizminin tarihsel olarak temel özelliğini oluşturan kâr isteği ile rasyonel disiplinin birleşmesidir. Bilinen bütün toplumlarda parada gözü olan insanlar olmuştur, ama ender olan, belki de tek olan, bu isteğin fetihle, spekülasyonla ya da serüvenle değil, disiplin ve bilimle doyuma ulaşma eğilimidir. Kapitalist bir işletme, bürokratik örgütlenme aracılığıyla en fazla kâr elde etmeyi amaçlar. "En fazla kâr" deyimini de, aslında tümüyle doğru değildir. Kapitalizmi oluşturan şey, en fazla kâr değil, sınırsız birikimdir. Her tüccar yaptığı herhangi bir işte, olabildiğince kâr elde temek ister. Kapitalisti tanımlayan şey, kazanç isteğini sınırlamaması ve üretim isteğini de sınırsız kılacak biçimde daha çok biriktirme isteği ile harekete geçmesidir. Weber'e göre, tek bir kapitalizm yoktur, kapitalizmler vardır. Baş-

ka bir deyişle, kapitalist toplum, aynı tipteki başka toplumlar da aynen bulunmayan özellikler gösterir. İdeal tipler yöntemi de bu duruma uymaktadır (Aron, 1989; 367-368). Ancak kapitalizmin ideal boyutu için, sadece Batı dünyası örnek bir yapıya sahiptir. Nitekim, Weber'in, Çin, Hint ve Filistin toplumlarının dinleri üzerine yaptığı incelemelerinde ortaya attığı soru, kapitalizmin niçin sadece Batı Avrupa'da gelişen, oldukça rasyonelleşmiş bir sistem şeklinde tanımlandığıydı. Kapitalizmin maddî altyapısı (piyasalar, işbölümü, para ekonomisi, ticaret yolları) Hindistan, Filistin ve Çin'de vardı; fakat kapitalizmin böylesi koşullarda tam olarak ortaya çıkması yalnızca Batı Avrupa'da söz konusu olmuştu. Weber, Hindistan'daki geometri, doğa bilimleri, tıp, politik ve tarihsel düşüncenin, hepsi de oldukça gelişkin olmakla birlikte, sistematik kavramlar ve metodolojiden yoksun olduğuna dikkat çekiyordu. Çin'de bilim dağınık kalmıştı; "rasyonel, sistematik ve uzmanlaşmış bir bilimsel uğraş" yoktu. Özgül maddî koşulların varlığı kapitalist gelişmeye bir temel oluşturmaya yetmediği gibi, özel olarak, "fırsatların değişim adına kullanılması sonucunda kâr elde etme beklentisine yani, barış içerisinde kâr elde etme olanağına dayanan" kapitalist ekonomik davranışlar açısından da yetersizdi. Weber'in işaret ettiği en önemli noktalardan birisi, kapitalizm gevşek biçimde, bir para kazanma tarzı olarak açıklanırsa, o zaman bunun, bütün uygar toplumların, Çin, Hindistan ve Akdeniz'deki antik toplumların özelliği olacağıdır (Swingewood, 184-185).

Weber'e göre, kapitalizmin gelişmesi, gerek Ortaçağ sonundaki sermaye birikimine gerekse ev ve iş bütçelerinin ayrılmasına bağlı olarak, büyük çapta, ekonominin içsel bir dinamiğine bağlıdır. Ancak bu açıklamanın sosyolojik açıdan yetersiz olmasının nedeni ise, kapitalizmin kendini yeni, gelişimi bütünüyle tamamlamış bir ekonomik sistem olarak ortaya koymamasıdır. Bu aynı zamanda, zaman içerisinde artan bir biçimde onu geliştiren ce-

sur girişimcilerin de eserdir. Bu hâlâ ismi konmamış, yeni ekonomik sistemin destekleyicilerinin kapitalizmin ruhu kavramıyla tam olarak söylemek istedikleri şeydir. Bu zihniyet ahlâkî ve dinsel inançlarla, özellikle de yazgıya olan inançla doludur. Bu savın ana hatları şöyle özetlenebilir: Yeni doğan kapitalizmin önde gelen kahramanları (hepsi değil), değişik Protestan mezheplerine aittir; kazançlarını kutlamalarla, iyi yaşamla, sanat koruyuculuğuyla harcayan Latin bankerlerin tersine, inançlarına uygun katı bir aile ve özel yaşamları vardır. Dahası, işte kazanılan başarı, onların gözünde dinsel anlamda bir se ilmişliğe işaret ediyordu. Biriken k rlarının tadını kendi başlarına  ıkartamayacaklarına göre, onları yeniden yatırıma dönüştürüp büyütmekten başka ne yapılabilirdi. Böylelikle kapitalizmin temeli olan riyazete,  ilecilide doğru y n değiştirilmiş olacaktı:  ilecilik Ortaçağ'da manastırdaki keşişlerle sınırlıydı, öteki d nyalıktı; şimdi bu dünyalık oldu; zira kapitalist girişimci, toplumsal ve ekonomik dünyanın göbeğinde keşiş gibi yaşıyordu. Yüzyılın    çeyreği boyunca Weber'in savı, tutkulu tartışmaları kamçıladı. Kimisi Katolikliğe saldırıyor diye onu suçlarken, bazıları da tam tersine, Protestanlığı kapitalizme bağlayıp al altıyor diye suçluyordu. Kimisi onu, Calvin'i yanlış yorumladığı için suçlarken, başkaları da Marksist  zdek iliğe çürütmek istediğini iddia ediyor, kimileri de onun Punitanizmi kapitalizmin tek nedeni yaptığını söylüyordu. Bu böylece sürdü. (Freund, 1990; 189-190).

Yeni yüzyılın gelişine kadar dinsel bağlılık ile meslekler arasında bağ kuran ayrıntılı istatistiki analizler olmasına rağmen, d nin ekonomik faaliyetle ilişkisi, Weber'den önceki birçok araştırmacı tarafından geniş biçimde tartışılmıştır. Sözgelimi, Katoliklik ile başarılı işyerleri arasında olumsuz bir korelasyon kurulmuştu. Weber,  zel olarak da, dinsel fikirler gibi, ideal öğelerin ekonomik yapıya mekanik biçimde bağlı olmadıklarını, bilakis, bireylerin sı-

radan, gündelik faaliyetlerin hangi usullerle yerine getireceklerini aktif biçimde şekillendirdiğini göstermekle ilgiliydi (Swingewood, 1998; 184). Weber'in bu tartışmalar ışığındaki temel savı; kapitalizm anlayışı ile Protestanlık anlayışı arasında anlamlı bir ilişki olduğudur. Temel öğelerine indirgendiğinde bu sav, şu şekilde ortaya çıkar: Belirli bir dünya görüşü ile belirli ekonomik etkinlik biçimi arasında ruhsal bir ilişki vardır. Protestanlık, bu ilişkiyi sağlamakta, yani kapitalizmin ruhuna uygun ruhsal bir yapıya sahip gözükmemektedir. Max Weber'in kullandığı "Protestan Ahlâkı" kavramı esas olarak Calvin'ci bir anlayıştır ve 1647 Westminster Bildirisi metninden esinlenen beş noktada özetlenir (Aron, 1989; 372):

a) Dünyayı yaratan ve yöneten, ama insanların sınırlı akıllarının kavrayamayacağı mutlak, yüce bir Tanrı vardır.

b) Bu mutlak, güçlü ve esrarlı Tanrı, her birimizin kurtuluşunu ya da lanetlenmesini önceden belirlemiştir; çabalarımızla, önceden alınmış bu kutsal kararı değiştiremeyiz.

c) Tanrı dünyayı, kendi ünü için yaratmıştır.

d) Kurtulması ya da lanetlenmesi gereken insanın ödevi, Tanrı'nın ünü için çalışmak ve yeryüzünde Tanrı'nın krallığını kurmaktadır.

e) Dünyevî şeyler, insanın doğası, beden; günah ve ölüme aittir; insan için kurtuluş sadece Tanrısal merhametle mümkündür.

Weber'in çileci Protestan normları ile kapitalist değerlerin psikolojik güdüleyici yapısı arasındaki "zorunlu olmayan bağlantı", herhangi bir determinist ekonomik temel ile kültürel üst yapı ilişkisi görünüşünü ortadan kaldırmaktadır. Burada Weber'in, çileci Protestan değerlerin varlığının doğal olarak kapitalist gelişmeye yol açtığını, daha doğrusu, toplumsal etişin karşılıklı etkileşim süreci ile toplumsal değişimi hazırlayan çeşitli öğelerden birisini oluşturduğunu ileri sürmediği vurgulanmaktadır (Swinge-

wood, 1998; 189).  ilecilik iki temel biçimi içerir: Dünyevî çilecilik, uhrev  çilecilik. Protestan Ahl ki dünyevî  ilecili in en iyi örneğidir: Etkinlik, zevk ve doyum için değil, yeryüzündeki görevlerin yerine getirilmesi için olağan kuralların  otesine itilmi tir (Aron, 378-379). “Yalnız çileci mezheplerin metodik yaşam biçimi, modern kapitalist öz ahl k n ‘bireyci’ ekonomik dürtülerini meşru ve kutsal k labilirdi.” (Weber, 1993; 277)

Rasyonel  ileci in ke i lerinin tap nakları ve manast rları, dünyanın her yanında rasyonel ekonomilerin merkezî olmuştur. Din ile ekonomik dünya arasındaki gerginlikten ilkeli ve i e dönük biçimde kaçmanın iki tutarlı yolu olmuştur: Birincisi, Puriten Ahl k n i  paradoksudur. Bir ustalar dinî olarak Puritenizm, sevginin evrenselli inden vazgeçmiş ve bu dünyadaki bütün i leri, Tanrı’nın iradesine hizmet eden ve kişinin Tanrı nazarındaki yerini sınavan bir süreç olarak rasyonalize etmiştir. Tanrı’nın iradesinin son anlamının ne olduğunu tam anlatmamakla birlikte, bunun bilinen en pozitif irade olduğunu kabul etmiştir. Bu açıdan, Puritenlik, dünyaya ait her şey gibi kul içi ve kötü saydığı ekonomik evreni de kalıpla tırmayı kabullenmi tir. Bu durumu, Tanrı’nın iradesi ve kişinin görevlerini yerine getirmesinin h m ddesi gibi göstermiştir. Bu, temelsiz ve belirlenmiş ilah  yardım için kurtulu tan feragat etmek demektir. Gerçekte, din karde li inin böylece terk edilmesi, dini bir kurtuluş dini olmaktan çıkarmıştır. Gerçek bir kurtuluş dini, din karde li ini, misti in uçsuz bucaksız sevginin mertebesine çıkarabilen dindir. Ekonomik hayatla din arasındaki gerginlikten kaçınmanın ikinci tutarlı yolu mistisizimdir. Misti in, kime ve kim için olduğunu hiç sormadan fedakarca yaptığı iyilikler, bu yolu temsil eder. Mistik kendi benli i ile ilgilenmez. Ne olursa olsun, cömert mistik, yoluna çıkan herkese -ve sırf birbirlerine rastladıkları için- karşısındaki paltosunu istemi se g mle ini de verir. Mistisizm bu dünyadan

öyle kendine özgü bir kaçıştır ki, herhangi bir kimseye, o kimse-
nin hatırı için değil, fakat sırf bağıllık uğruna ya da Baudelaire'in
sözleriyle, "benliğin kutsal alçalışı" hatırına, uçsuz bucaksız bir
bağıllık şeklini alır (Aron, 1989; 287).

Weber'in öne sürdüğü bu varsayım, Protestanlığın belli bir yo-
rumunun kapitalist rejimin oluşumunu kolaylaştıran bazı güdü-
lenmeler yaratmış olduğudur. Bu varsayımı geliştirmek için Weber
araştırmalarını üç yönde geliştirmiştir (Swingewood, 1998; 184):

-İlk olarak, Durkheim'ın *İntihar*'da yaptığına benzer biçimde
istatistiksel çözümlemelere girer. Böylece Almanya'nın dinsel
gruplarının bir arada yaşadığı bölgelerde, Protestanlar ve özelli-
le bazı mezheplere bağlı Protestanlar oransız bir servet yüzdesi-
ne ve ekonomik bakımdan önemli bir yere sahiptirler. Bu, dinsel
değişkenin ekonomik başarıyı belirlediğini göstermez, ama din-
sel anlayışların insanların ve grupların davranışlarına verdikleri
yönü etkileyip etkilemediği sorusunu ortaya koyar.

-Daha sonra Weber, öteki çözümlemeleri içerisinde Protes-
tan Ahlâkı -ya da belli bir Protestan Ahlâkı- ile kapitalizm anlayışı
arasında entelektüel ya da tinsel bir uygunluk kurmayı amaçlar. Bu
durumda söz konusu olan, dinsel bir düşünce ile davranışın bazı
sorunlarına karşı tutumu anlaşılır bir biçimde ilişkili kılmasıdır.

-Son olarak da, Protestanlık ve kapitalizm üzerine inceleme-
sini başka eserlerde geliştirerek başka uygarlıklarda batı tipi kapi-
talizmin oluşması için toplumsal ve dinsel koşulların uygun olup
olmadığını ya da hangi ölçüde uygun olduğunu araştırır. Batı dı-
şındaki uygarlıklarda pek çok kapitalist olgu varsa da, Batı ka-
pitalizminin özgün nitelikleri olan kâr arayışı ile rasyonel çalış-
ma disiplininin bileşimi tarih boyunca bir kez ortaya çıkmış, Batı
tipi kapitalizm batı dışında hiçbir yerde gelişmemiştir. Bu bakı-
mdan Weber, batıdan başka hiçbir yerde görülmeyen, batı tarihi-
nin kendine özgü akışını açıklayabilecek, kendisi de dinsel inanç-

larla belirlenen çalışmaya karşı özel bir tutumun hangi ölçüde ayrımsal olgu olduğunu sormuştur ki, bu sorgulama Max Weber'in düşüncesinde temel yer tutar.

Tenbuck'a göre Weber, *Protestan Etik* ile "tarihte rasyonelliğin rolü üzerine genel bir inceleme"ye dönüştürdüğü rasyonelleşme çözümlemesini genişletmiştir (Callinicos,2004; 249). Weber'in düşüncesine göre, kapitalizm bir defalık bir tarihsel fenomenin, çileci Protestanlığın ürünüydü ve onun kültürel anlamı bu ideal kökenlere bağlıydı; sonuçta, bazı bireyleri fiilen, özel olarak çalışmaya ve rasyonel toplumsal eyleme yönlendiren, motivasyona bağlı bir yapı ortaya çıkıyordu (Swingewood, 1998; 184). Bu bağlamda, Protestan mezhepler içerisinde, meslek nosyonunu, kapitalist gelişmeye en uygun olan değerlerle birleştirmeyi başarmış olan Calvinizm, dünyevî  dev ya da meslek nosyonu etrafında kurulmuş olan, içsel bir dünyevî çilecilik biçimidir (Swingewood, 1998; 187). Ve "yalnız çileci mezheplerin metodik yaşam biçimi, modern kapitalist öz ahl kın "bireyci" ekonomik d rt lelerini meşru ve kutsal kılabilirdi." (Weber, 1993; 277)

Nitekim Weber'e göre, ne tüketim, ne de para ekonomisi Batı'ya  zg yd : Fakat kendi ilkelerini kabul edenlerden, Katoliklikte olduğu gibi, günah çıkarmak amacı ile değil, selamete ulaşma vaadi doğrultusunda çalışmalarını ve yatırım yapmalarını talep ederek, tüketimden ve l ksten vazgeçen bir dünya görüşü, kesinlikle Batı Avrupa'ya özgüdür. Demek ki, Batı kapitalizminin eşsiz ekonomik yapısı, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda gelişmiş olan eşsiz Protestan teolojisiyle, bilhassa Calvinizm'le uyum içindedir. Weber buna onsekizinci yüzyılda kapitalizmin fiilen kendi dinsel temellerinden bağımsızlaşmış olduğu düşüncesini de ekleyecektir. Bu bağlamda, Weber'e göre, kapitalist toplumsal formasyonun sosyolojik açıklaması, salt ekonomik faktörlerin önemini kabul etmenin yanı sıra, toplumsal davranış

ve eylem biçimleriyle birlikte ona özgü olan rasyonalizm/akılcılık biçimlerini de saptamaktadır (Swingewood, 1998; 186).

Weber için rasyonel bir iktisadî anlayış önemlidir. Çünkü; “Rasyonel iktisat, insanların piyasadaki çıkar mücadelelerinden doğan para fiyatlarına yönelik işlevsel bir örgütlenmedir. Para fiyatlarını ve dolayısıyla piyasa çatışmalarını dikkate almadan hesap yapmak olanaksızdır. Para, insanoğlunun yaşamındaki en soyut ve gayri şahsî öğedir. Modern kapitalist ekonomi dünyası kendi iç yasalarına ne kadar çok uyarsa, onun, kardeşlik öğütleyen bir dinî ahlâk sistemiyle ilişki kurması o derece zorlaşacaktır. Kapitalizm daha rasyonel, dolayısıyla daha az kişisel hale geldikçe bu zorluk artacaktır. Geçmişte, egemen ile köle arasındaki kişisel ilişkileri, tam da kişisel oldukları için, ahlâk ilkeleri ile düzenlemek mümkündü. Ama değişen ipotek sahipleri ile değişen banka borçları arasındaki ilişkiyi ahlâken düzenlemek olası değildir. Yine de denemeye kalkarsak alacağımız sonuç, Çin’den öğrendiklerimiz, yani can sıkıcı biçimde rasyonelliktir. Çin’de de biçimsel rasyonellik ile özlü rasyonellik çatışma halindedir (Weber, 1993; 287).

Nitekim Weber’e göre, değişim, insan eyleminin tam bir pasiflik düzeyine indirildiği, dışsal, kişisel olmayan güçlerin etkisi ile gerçekleşecekti. Oysa değişim daima, faillerin eylemleriyle değişimdir: Bu failler, belirli usullerle hareket edecek, egemen fikirler sistemini kabul ya da reddedecek, lüks ve dolayumsuz tüketimi reddedecek, dünyevî hazlarını erteleyip katı bir çilecilik uğruna “yaşamın her türlü kendiliğinden zevk”inden uzak duracak şekilde motive edilmişlerdir. Nitekim, kapitalizmin ruhunu (Hindistan’da ya da Çin’de görülmeyen, Protestan ideolojisine bağlı olan bir ruh) oluşturan şey, eylemdeki motivasyon yapısıdır (Swingewood, 1998; 186). Bu bağlamda teolojik ve Calvinici mantık gerekleri ile kapitalist mantığın gerekleri arasında şaşırtıcı bir birleşme vardır. Protestan ahlâkında, inanana bu dünya ni-

metlerinden sakınma ve çileci bir yaşam buyrulur. Oysa k r elde etmek için rasyonel biçimde çalışmak ve k rı harcamamak kapitalizmin gelişmesi için zorunlu bir davranıştır, çünkü bu, tüketilmeyen k rın sürekli olarak yeniden yatırılması ile aynı anlama gelir. Protestan tutum ile kapitalist tutum arasındaki tinsel yakınlık da burada bütün açıklığı ile ortaya çıkar. Kapitalizm işin rasyonel örgütlenmesini, üretim araçlarının gelişmesini sağlamak için k rın büyük kısmının tüketilmeyip biriktirilmesini içerir. Weber'e göre, Protestan ahlâkî batılı olmayan toplumlarda  rneği görülmeyen, yaşam zevklerinden yararlanmak için değil, her zaman fazla üretmek isteğini doyumak için olabildiğince yüksek k r arayışı gibi tuhaf bir davranışın açıklanmasını ve meşru kılınmasını getirir (Aron, 1989; 374). Schroeder'e göre, Protestan ahlâk, "kapitalizmin kökenlerine ilişkin bir incelemeyi temsil etmek şöyle dursun, aslında Weber'in kültürel değişmeyi karşılaştırmalı bir perspektiften inceleme şeklindeki projesinin bir parçası olarak görülmeli. Protestan ahlâk tezi, aynı zamanda bir iktisadî sistem olarak modern kapitalizmin nedenlerine ilişkin tartışmaya yapılmış bir katkı olarak görülebilirse de, Weber'in rasyonel ve aynı zamanda rutin, gündelik bir dünyanın ortaya çıkışıyla ilgili olduğu göz önüne alındığında, bu tezi modern kültürün kökenleri ve ayırıt ediciliğine ilişkin bir inceleme olarak görmek daha isabetli olacaktır. Weber'e göre, bu merkezî görünüm rasyonalizmdi - toplumsal hayatın hem rutinleşmesinden hem de büyüsünün bozulmasından oluşan bir rasyonalizm. İktisadî ve politik hayatı temelinden yeniden şekillendirmiş olsalar da, bu sonuçların en derin (kültürel)  nemi modern toplumsal düzen içerisindeki -başka bir anlatımla, bizzat kültürel hayat küresi içerisindeki- gündelik davranışı belirlemiş olmalarında yatar. "Kapitalizmin ruhunun ve yalnızca kapitalizmin değil, tüm modern kültürün ruhunun temel öğelerinden biri şudur: Görev ağırısı düşün-

cesinin temelde rasyonel davranışın... Hristiyan çileciğinin..., ruhundan doğmuş olmasıdır.” (Schroeder, 1996; 161) Weber Calvinizm’in benimsediği kader nosyonundan ve delil kavramından doğan psikolojik yaptırımlar etkilerini koruduğu sürece, bir etğin “yaşam davranışı ve böylece ekonomik düzen üzerinde bağımsız bir etki göstereceğini” iddia eder. Dolayısıyla, Weber’in argümanı kapitalizmin doğuşunda belirli teologların fikirlerinin değil, “dinsel inançtan kaynaklanan... pratik davranışı yönlendiren ve bireyin uyumunu sağlayan bu psikolojik yaptırımların” etkisinin belirleyici olduğudur (Swingewood, 1998; 188).

Weber, kapitalizmin temel güdüsü olan Protestan ahlâkının anlaşılması için, kapitalizmin ruhuna bakılması gerektiğini öngörür. Weber, kapitalizmin ruhunun ortaya çıkışında dinsel inancın zorunlu bir etken olduğunu savunmuş olsa da, aynı zamanda bu ruhun bir kez sağlamca yerleştirildikten sonra kendi kültürel değişme dinamiğini ortaya koyduğunu düşünmüştü. Protestanizmin katı etiğinin daha önce yeni bir davranış tarzı yaratmış olduğu yerde, modern zamanlarda bu çalışma etiği dinsel olmayan güçler tarafından zorunlu kılınıyordu. “Püriten, bir görev çağrısında çalışmayı istiyordu, biz bunu bugün yapmaya zorlarıyoruz. Çünkü çilecilik manastır hücrelerinden çıkıp gündelik hayata taşındığı ve dünyevî ahlâk üzerinde egemenlik kurmaya başladığı zaman, modern iktisadî düzenin heybetli kozmosunun yaratılmasında, üstüne düşen rolü yerine getirdi. Bu düzen, yalnızca iktisadî kazançla doğrudan ilgilenenleri değil, bu mekanizma içerisinde doğan tüm bireylerin hayatlarını karşı konulamaz bir güçle belirleyen makine üretiminin teknik ve iktisadî koşulları ile sınırlıdır.” (Schroeder, 1996; 165)

“Ruh” terimi, tarihin ve toplumun dışındaki bir öz nosyonu; sosyolojik bir kategoriden ziyade metafizik bir kavramı akla getirmektedir. Weber’in formülasyonunda bir belirsizlik görülme-

sine rağmen, onun argümanının ağırlığı ruhun, gündelik biçimleriyle insan eyleminin yapısını kuran bir dünya görüşünün aktif ögesi olduğunu düşündürmektedir. Weber, 1905'teki denemesinde, ruhu, “tarihsel gerçekliğe bağlı olan, kültürel anlamlarına bakarak kavramsal bir bütün halinde birleştirdiğimiz öğelerin bileşimi” olarak tanımlar. Öyleyse kapitalizm ruhu metodolojik bir kavram; “tarihsel gerçeklikten alınmış olan tek tek parçaları bir araya getirip... kavramsal bir formülasyon, bizi ilgilendiren en iyi bakış açısını oluşturan” bir soyutlamadır ve bu haliyle, yaşama karşı rasyonelleştirici bir tutumla, borçların ve kredilerin geri ödenmesinde titizlik, çalışkanlık, ölçülülük, zaman, aylaklık yapmama, tüketimde tutumlu olma vb. gibi davranış kalıplarında ifade edilmiştir. Kapitalizmin ruhu toplumsal bir etiktir; çileci Protestanlıkla ve onunla bağlı olan, Puritenler ve Calvinistler gibi dinsel mezheplerle yakından ilişkilendirilen bir tutumlar ve davranışlar yapısıdır (Swingewood, 1998; 186-187).

M. Atilla ARICIOĞLU

KAYNAKÇA

ARON, Raymond (1989), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. Kormaz Alemdar), Bilgi Yayınevi, Ankara.

CALLINICOS. Alex (2004), *Toplum Kuramı-Tarihsel Bir Bakış*, (Çev. Yasemin Tezgiden) İletişim Yayınları, İstanbul

FREUND, Julien (1990), *Weber Zamanında Alman Sosyolojisi*, (Çev. Mete Tunçay ve Aydın Uğur), (Der. Bottomore, Tom ve Nisbet Robert), V Yayınları, Ankara.

GIDDENS, Anthony (1992), *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*, (Çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara.

MACRAE, Donald (1985), *Weber*, (Çev. Nur Vergin), *Çağdaş Ustalar Dizisi-2*, Afa Yayıncılık, İstanbul.

SCHROEDER, Ralph (1996), *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Küçük), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

SWINGEWOOD, Alan (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarih*, (Çev. Mehmet Küçük) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

WEBER, Max (1993), *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), 3.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

WEBER, Max (2002), *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yayınevi, Ankara.

1. “KURULUŞ” KAVRAMI ve TÜRLERİ

Kurallarla dışarıya kapalı ya da sınırlanmış bir sosyal ilişki düzenine, özellikle bunu sağlamak üzere bir yönetici veya “lider” ve genellikle bir idarî memurlar grubunun yetkili kılındığı sisteme “kuruluş”¹ denir. Bu memurlar aynı zamanda otoritenin de temsilcileridir. Bir idarî konumun ya da idarî memurlar grubunun katılımı “yönetim yetkisini” oluşturur. Bu yetki belli kriter ya da prosedürlere göre ortaya çıkar. Özel bir durumla ilgili olarak veya belli bir süre için sürekli görevlendirme olabilir. “Kurumsal eylem” yönetici ya da temsilciler vasıtasıyla düzenin kuralları gereğince yerine getirilebilir ya da idarî memurlarca yönlendirildiği şekliyle üyelerin bir eylemi olabilir.

1. Kavramla ilgili olarak, bir ilişkinin sosyal karakterde mi yoksa, dernek türü mü olduğunun önemi yoktur. Bir kişinin otoritesinin bulunması, kuruluşun kurallarını yürütmek doğrultusunda faaliyet gösteren bir aile reisinin, bir dernek yönetim kurulunun, bir müdürün, bir hükümdarın, bir devlet başkanının, bir kilise liderinin yönetimi yeterlidir. Bu kıstas sadece kurallara göre işlemekle kalmayıp, o kuralları zor kullanarak yürütmek

¹ Weber’in tasarımında çok önemli bir yer tutan “verband” kavramı, Parsons tarafından “corporate group” olarak tercüme edilmiş ve bu kavramın “corporation” a göre çok daha kapsamlı olduğu için tercih edildiği belirtilmiştir. Bu tercümede “corporate group” karşılığı olarak yeri geldikçe “kuruluş” ve “müessese” kavramları kullanılacaktır. Bu kısım İngilizce aslının 145-157. sayfalar arasındaki bölümün çevirisidir (Ç.N).

üzere kurulmuş olması açısından da önemlidir. Bu durum, kapalı toplumsal ilişki kavramına sosyolojik bakımdan önemli bir yeni özellik eklemektedir. Bütün kapalı topluluk ya da dernek ilişkileri bir kuruluş oluşturmaz. Mesela, erotik ilişkiler ya da resmî bir otorite sistemi olmayan akrabalık ilişkisi böyledir.

2. Bir kuruluşun mevcut olup olmaması idarî memurları olsa da olmasa da otoriteye sahip birinin (yönetici) mevcudiyetine bağlıdır. Daha kesin bir ifadeyle, belli kişilerin, müessesenin kurallarını yürütmeye yönelik bir etkinliğinin bulunması, gerektiğinde bu doğrultuda davranmakla yetkili kılınmış kişilerin bulunması ihtimaline bağlıdır. Kavramın tanımlanması açısından, bu müessesenin neye dayalı olduğu başlangıçta pek önemli değildir. Geleneksel ya da değer bakımından göreve adanma veya rasyonel değerler açısından adanma hali. Bunların her biri feodal bağlılık yemini, bir memur ya da hizmete sadakati içerebilir. Öte yandan, amaca uygunluk açısından, mesela paraya bağlı çıkar şeklinde olabilir. Burada kullandığımız terimler açısından bakıldığında, kuruluş sadece bu doğrultudaki eylemlerin gerçekleşme ihtimalinden bile ortaya çıkabilir. Eğer bu şekilde belirli kişilerin ya da belli bir kişinin bu tür bir eylemi yoksa, bu terminolojiye göre sadece bir müessese/kuruluş değil, basit sosyal ilişki söz konusudur. Öte yandan, bu tür bir eylem ihtimali olduğu sürece, sosyolojik bir fenomen olarak davranışlarını söz konusu kurallara göre yönlendiren kişilerin değişmesi ihtimaline rağmen, bir müessese var demektir. Kavram, bilinçli olarak bu gerçeği içerecek biçimde tanımlanmıştır:

3. a) Yöneticilerin eylemlerine ya da emriyle gerçekleşen eylemlere ilaveten, üyelerin eylemlerini düzenin otoritesine göre yönlendiren başka durumlar da söz konusu olabilir; mesela, yapılan katkılar veya vergiler ve jüri ya da askerlik hizmeti gibi belli türlerde kişisel hizmetler.

b) Yürürlükteki düzen, kurum üyelerinin eylemlerini başka şeylere yöneltebilecek kurallar da içerebilir. Mesela, devletin yasal düzeninin yürütülmesiyle ilgili olmayan özel çıkarların hizmetindeki eylemlerle ilgili özel ekonomik ilişkilerin kurallarını düzenleyen yasalar gibi.

Bu durum tüm sivil yasalar açısından geçerlidir. Öncelikle (a) durumunda “müessese ile ilgili i lere yönelik” eylemden (verbandsbezogenes Handeln), ikinci durumda (b) ise “müessesenin düzenlenmesine dönük” eylemden (verbandsgeregeltes Handeln) söz edilebilir. Kuruluşun eylemi, sadece yönetici grubun ve bunların yöntemli bir biçimde y r tt   diğer eylemlerdir. Kurulu  eylemine örnek olarak “bir devletin yapt   savaşa katılmak, bir derneğin yürütme kurulunca, üyelerden alınması kararlaştırılan aidat, yönetimdeki kişinin yapt   ve geçerliliği tüm kurum üyelerince kabul edilen sözleşmeler vs. İlâveten, tüm adalet ve idarî prose-d rle ilgili yürütme işlemleri bu kategoride ele alınabilir.

Bir müessese özerk ya da dışarıdan yönetimli ve yöneticisi kendinden ya da dışarıdan atanmış olabilir. Otosefali (bağımsız, tek bağlı, kendini yönetme hakkına sahip) kurulu  yöneticisi ve ekibinin müessesenin özerk düzenine göre davranma, heterosefalide olduğu gibi, dışarıdan otoritelerin emrinde olmama halini ifade eder. Yine, burada ilişkinin diğer yönleri önemli değildir.

Kanada vilayet valilerinin merkezî hükümet tarafından atanması, dışarıdan yönetimin (heterosefali) bir örneğidir. Dışarıdan yönetilen (heterosefal) bir grubun özerk (otonom) olması, bağımsız (otosefal) bir grubun da dışa bağımlı (heteronom) olması mümkündür. Bir kurulu , bu iki özellikten kısmen birini, kısmen de diğerini aynı zamanda taşıyabilir. Alman İmparatorluğu’nun  ye devletleri, federal devletler, kendi içindeki bağımsız gruplarca yönetilir, otosefaldirler. Öte yandan bu devletler, Alman İmparatorluğu’nun yetki alanı içinde dışa bağımlı iken, kendi yetki-

leri dahilinde dinî inanç ve eğitim gibi konularda özerktirler. Almanya yönetiminde kaldığı süre içinde Alsace-Lorraine sınırlı ölçüde özerk, ama aynı zamanda dış yöneticili, heterosefaldi. Çünkü vali, Kayzer tarafından tayin ediliyordu. Tüm bu unsurlar bir ölçüde bir arada bulunabilirler. Tamamen dışardan idare edilen (heterosefal) ve dışa bağımlı (heteronom) bir kuruluş, ordudaki “alay” örneğinde olduğu gibi, en iyi daha geniş bir kurumun bir parçası olarak değerlendirilebilir. Böyle olup olmadığını anlamak için, her özel durumda, eylemin yönlendirmesindeki bağımsızlık düzeyine bakmak gerekir. Terminolojik açıdan bu sadece bir basitleştirme meselesidir.

1.1. Kuruluşlarda Yasal Düzen Türleri

Bir müessesenin (dernek türündeki ilişkinin) yasal düzeni iki şekilde ortaya çıkar: Gönüllü anlaşmayla ya da zorlama ve itaat (oktroiert) yoluyla. Yönetici otorite, kendisine müessese içinde yeni kurallar koyma yetkisi tanınmasını isteyebilir. Bir müessesenin “anayasası” (Verfassung), yönetici güçlerin kabul ettirdiği kurallara, değişik kapsam, tür ve şartlarda da olsa, fiilen uyulma ihtimalini ifade eder. Bu şartlar özel olarak, yürürlükteki kurallara göre, kurumun üyeleri arasındaki belli grup ya da kesimlerin rızasını ya da en azından bilgilendirilmesini gerektirir. Bunun yanında başka birçok farklı şart da bulunabilir.

Bir müessesenin yasal düzeni yalnız kendi üyelerine değil, üye olmayan, ama belli kriterleri taşıyan kimselere de uygulanabilir. Bu durum, bulunulan yerle özel bir ilişkiden, yaşanılan, içinde doğulan, kimi etkinliklerde bulunulmak istenen yerler için geçerli olabilir. Bu kriterlere göre sağlanan kontrole “bölgesel geçerlilik” adı verilir. Yasal düzeni ilke olarak bölgesel geçerliliğe göre oluşturulan kuruluş “bölgesel kuruluş” (Gebietsverband) denir. Kavramın bu şekilde kullanılmasının, kurumun kendi içinde

doğrudan doğruya  yesi olanların, onun kurallarına uymalarının ne ölçüde bölgeden kaynaklandığı önemli değildir. Bu tür bir sınırlama muhtemeldir ve bazı alanlarda ortaya çıkabilir.

1. Bu çalışmanın amaçları açısından ve kavramlaştırması ölçüsünde tüm bireylerin gönüllü kişisel ittifakıyla oluşturulmayan her kural “zorla benimsetilmiş” sayılır. O halde, “zorla benimsetme”, dayatma kavramı, azınlığın uyması gereken “ oğunluğun kuralı” manasına gelir. Bu sebeple, çoğunluk kararının hiç tanınmaması ya da şüpheyle karşılanması gerçeği uzun dönemler boyunca süregelmiştir. Ortaçağ devletlerinde ve yakın zamanlara kadar Rusya için de bu geçerlidir.

2. Biçimsel açıdan “gönüllü” anlaşmalar sağlandığı durumlarda bile, genellikle bilindiği üzere, aslında büyük ölçüde güce dayatılarak kabul ettirme söz konusu olmaktadır. Böyle durumlarda sosyolojik açıdan esas olan, olayların fiilen nasıl cereyan ettiğidir.

3. Burada kullandığımız “anayasa” kavramı, Lassalle tarafından da kullanılmıştır. Bu, “yazılı” anayasayla kastedilenin aynısı olmadığı gibi, yasal anlamda “anayasa” da değildir. Gerçekten de sosyolojik bakımdan tek önemli soru şudur; kuruluşun mensupları ne zaman, hangi amaçlarla, hangi sınırlar içinde veya muhtemelen hangi özel şartlarda (mesela Tanrıların onayını kazanmak ya da seçmenlerin rızasını elde etmek, vs.) yöneticinin emirlerine uyacak ve dahası, bu durumda hangi şartlar altında yönetici ekibin ve kurumun eylemi, düzen oluştururken, özellikle de yeni bir düzen kurarken bu üst otoritenin kurallarına göre yürütülecektir.

4. Belli bir bölgede g   yoluyla kabul ettirilen düzenin en iyi örnekleri ceza yasası ve diğer çeşitli yasalardır. Bu örneklerde siyasi kurumlar ve kuralların uygulanabilir olup olmadığına karar verirken, eylemde bulunanın kendi denetimindeki alanda yaşaması, orada doğması, eylemi orada yürütmesi ya da tamamlaması gibi kriterler kullanılır.

1.2. Kuruluşlarda İdarî Faaliyeti Düzenleyen Kural Türleri

Kuruluşların faaliyetlerini yöneten kural sistemi “idarî” düzendir (Venualtungsordnung). Diğer sosyal faaliyetleri düzenleyen ve eylemde bulunanların bu yolla elde ettikleri imkânları güvenceye alan kural ise “düzenleyici” kural (Regulierungsordnung) olarak adlandırılmaktadır. Bir kurum sadece birinci türden kurallara göre hareket ediyorsa “idarî grup”, ikinci türden kurallarla davranıyorsa “düzenleyici grup” kapsamına girer.²

1. Kuruluşların çoğunun gerçekte her iki türün kapsamına da girdiği açıktır. Mutlak bir “bırakınız yapsınlar” (laissez faire) sistemi saf bir düzenleyici kurum sayılabilir. Elbette burada parasal sistemin kontrolü tümüyle özel sektördedir.

2. “İdarî kural” kavramı kapsamına yönetim biriminin davranışlarını olduğu kadar, kuruluşla ilgili davranışları da düzenleyen tüm kurallar girmelidir. Bu son durumda yönetim birimi, üyelerinin somut bir etkinliği ile gerçekleştirmeye çalıştığı ve kuralla dayalı sistemin yöntemli bir biçimde buyurduğu amaçlarla ilgili kurallar kapsam içindedir. Tamamen komünist bir ekonomik sistemde, tüm sosyal eylemlerin aşağı yukarı bu karakterde olduğu bir sistemde böyle bir durum ortaya çıkacaktır. Öte yandan liberal “bırakınız yapsınlar” devletinde sadece hakimlerin, güvenlik güçlerinin, jürinin, askerlerin, yasama yetkilileri ve seçmenlerin görevleri bu kapsamdadır. İdarî ve düzenleyici kural arasın-

² “Betrieb” Almanca’da farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelen bir kelimedir. Sadece mevcut teknik kullanımında “örgüt” olarak tercüme edilmiştir. Ancak burada örgüt kavramının Weber’in net tanımıyla uyumlu olarak teknik bir anlamda kullanıldığı da dikkate alınmalıdır. “Verein” ve “Ansalt” kelimeleri arasındaki ayrım sosyolojik açıdan önemlidir ancak İngilizce kullanımında yerleşmemiştir. “Gönüllü” ve “zorunlu” birlik, mevcut kavramlar içinde en uygunu gibi görünüyor. Yine de bunların sağduyuya göre değil, Weber’in açık tanımlamasına göre kullanılması gerekir. (T.P)

daki fark, genellikle, her zaman ayrıntılı olmamakla birlikte, siyasal kuruluşlarda sık görüldüğü üzere, kamu ve özel hukuk arasındaki ayrımla çakışmaktadır. Tüm detaylar hukuk sosyolojisi kapsamında ele alınmıştır.

1.3. Örgüt ve Kuruluş Türleri

Örgüt (Betrieb), sürekli bir amaca dönük belli bir eylem sistemidir. Bir “işletme/işletme  rg t ” ise (Betriebsverband) yine belli amaçlar doğrultusunda idarî bir ekiple faaliyet gösteren sosyal ilişkiler bütünüdür.

“Gönüllü Birlik”, dernek (Verein), anlaşmayla kurulan ve tüzük hükümleri sadece h r iradeleriyle katılanları bağlayan bir kuruluştur.

“Zorunlu Birlik”, kurum (Anstalt), tüzük hükümleri, belli kıstaslara göre belli bir biçimde etkinlikte bulunan herkese, sınırları belli bir etkinlik alanı içinde geçerli olan kuruluştur.

1. Siyasal ve dinî işlerin, dernek işlerinin yürütülmesi, sürekli k stasına uyuyorsa, “ rg t” kavramı kapsamın içinde değerlendirilir.

2. Gönüllü dernek ve zorlayıcı yasal kurumların ikisi de, rasyonel olarak kurulmuş düzen içeren kuruluşlardır. Veya daha doğrusu, bir kuruluş rasyonel olarak oluşturulmuş kurallara sahip olduğu  l de bir gönüllü dernek ya da yasal bir kurum olarak adlandırılır. Yasal bir kurumun en tipik  rneği, dışarıdan yönetilen tüm alt kurumlarıyla devlettir. Ancak düzeni rasyonel olarak kurulduğu takdirde, kilise de bu kapsamdadır.³ Bir ya-

³ “Kilise” de burada teknik bir anlamda kullanılmaktadır. Biz “Baptist Kiliseden” söz ederiz ama Weber’in teknik terimleriyle bu bir kilise değil mezheptir. Öte yandan Roma Katolik Kilisesi tüm Katolik ebeveynlerin çocukları üzerinde yasal hak iddiasında olduğundan teknik anlamda kilisedir. (T.P.)

sal kurumun kuralları, belli kriterlere sahip -doğum, ikamet, bazı imkânlardan yararlanma gibi- her birey için geçerli olma iddiasındadır ve söz konusu bireyin gönüllü dernek örneğinde olduğu gibi, kendi özgür iradesiyle orada bulunması ve kuralların oluşturulmasında yer almasının bir önemi yoktur. Görüldüğü gibi, bunlar, en kesin anlamıyla güç kullanımı yoluyla uygulatılan kurallardır. Yasal kurumun en önemli özelliklerinden biri belli alanların kontrolüdür.

3. Gönüllü dernek ile zorlayıcı yasal kurum arasındaki ayrım, ampirik uygulamalar açısından izafidir. Bir gönüllü derneğin kuralları, dernek üyesi olmayanların çıkarlarını etkileyebilir ve söz konusu kuralların geçerliliği, meşru olarak yerleşmiş kurallar, mesela anonim ortaklıkları düzenleyen hukukta olduğu gibi, zorla ya da derneğin kaba gücü dolayısıyla da sağlanabilir.

4. Gönüllü dernek ile yasal kurum kavramlarının düşünülebi-
lecek tüm kuruluş biçimlerini kapsayamayacağını belirtmek gerekir. Üstelik bunlar sadece zıt “kutup”lar olarak düşünülmelidir. Dinî alanda bu durumun ilgili karşılığı “mezhep” ve “kilise” olarak ortaya çıkar.

1.4. Güç, Otorite ve Egemenlik

“Güç” (Macht), bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi te-
mele dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimalini ifade eder.

Egemenlik (Herrschaft)⁴ belli içerikteki bir emre belli bir grup

⁴ Herrschaft kelimesinin İngilizce’de tatminkâr bir karşılığı yoktur. “Zorlayıcı kontrol” kavramı ise N.S. Timasheff’in *Hukuk Sosyolojisine Giriş* kitabında kullanıldığı şekliyle Weber’in kastettiği anlama yakındır ve genel amaç için kullanılmaktadır. Öte yandan, pek çok durumda Weber “legitimate herrschaft” ile ilgilendiğinden, bu durumlarda otorite hem doğru hem de uygun karşılık olmaktadır. Weber’in kullandığı anlamda Macht ise, “güç” kavramıyla yeterince uygun şekilde karşılanmış görünüyor (T.P.).

insanın itaat etme ihtimalini anlatır. “Disiplin” belli bir grup insanın kazanılmış bir alışkanlık sonucu, anında, kendiliğinden ve kalıplaşmış bir şekilde itaat etmeleri ihtimalidir.

1. “G  ”, sosyolojik açıdan içeriği çok belirsiz bir kavramdır. Bir insanın d   n lebiyecek tüm nitelikleri ve d   n lebiyecek tüm ihtimallerin bileşkesi, bir bireyi belli bir durumda kendi iradesini zorla kabul ettirme konumuna getirebilir. Bundan dolayı sosyolojik anlamda egemenlik kavramının daha net olarak açıklanması ve ancak bir emre itaat edilmesi ihtimali anlamına gelir.

2. “Disiplin” kavramı, eleştiri ve direnme olmaksızın kitlesel itaat alışkanlığı anlamına gelir.

Egemenli in mevcudiyeti, ancak başkalarına başarıyla komuta eden bir kimsenin mevcudiyetiyle fiilen ortaya çıkar, ancak idarî bir ekibin veya kuruluşun mevcudiyetine bağlı değildir. Ancak bunların en azından birinin olmadığı bir kurulu  yok gibidir. Bir kuruluşun  yeleri bu nitelikleriyle, yürürlükteki kurallar ge-re ince egemenlik ilişkilerine, yani “otoriteye” bağlı oldukları ölçüde, egemenliğe göre koordine edilmiş kurulu  olarak adlandırılır (Herrschaft verband).⁵

1. Aile reisi, otoritesini bir idarî memur grubu olmaksızın uygular. Kalesinin  n nden geçen kervanlardan, kişilerden ve mallardan haraç alan bir Bedevi  eyhi, söz konusu şeyler belli bir durumda bulundukları sürece, egemenliğini tüm bu belirsiz ve değişen kişiler üzerinde uygulayabilir. Ancak bunu yapabilmesi için, gerektiğinde, yürütme görevlerini icra edecek idarî yardımcılara ihtiya ı vardır. Bu tür bir egemenlik uygulaması, yardımcı yöneticiler olmadan da bir kişi tarafından yürütülebilir.

⁵ Bu durumda zorlayıcı güçle kontrol, yasal türle sınırlıdır ancak İngiltere’de bu anlamda “otoriter” bir gruptan söz etmek mümkün değildir. Ne kadar “demokratik” olursa olsun bir devletin tüm vatandaşları yasalara bağlı olduklarından “zorlayıcı, egemen güç” tarafından kontrol edilmektedirler.

2. Eğer bir yönetici ekibi varsa, müessese her zaman bir ölçüye kadar bir egemenlik temelinde koordine edilmiş demektir. Ancak kavram izafidir. Sıradan egemenlik temelli kuruluş, aynı zamanda idarî bir kuruluştur. Kuruluşun niteliği pek çok faktör tarafından belirlenir: Yönetimin uygulanma biçimi, personelin karakteri, kuruluşun otoritesinin geçerli olduğu alanın genişliği vs. İlk iki faktör, çok büyük ölçüde, otoritenin nasıl meşru laştığına bağlıdır.

1.5. Siyasî ve Dinî Kuruluşlar

Egemenlik için örgütlenmiş bir kuruluş, sınırları belli bir coğrafi alan içinde idarî yürütme memurlarınca fiziksel bir zorlama ya da tehdit altında sürekli olarak güvenceye alınmışsa, “siyasî” olarak adlandırılır. Kurallarının uygulanmasında, idarî yürütme memurlarının meşru olarak fiziksel güç kullanma tekeline sahip olduğu kurumlaşmış nitelikteki sürekli siyasal birlik “devlet” olarak adlandırılacaktır. Bir sosyal eylem sisteminin, özellikle de bir kuruluşun eyleminin, bir siyasî kurumun yönetimini etkilemek, özellikle idarî güçleri elde etmek, zorla almak, yeniden dağıtmak ya da tahsis etmek amacıyla gerçekleşmesi halinde, o eylemin siyasî olarak yönlendirilen bir eylem olmasından söz ediyoruz demektir.

Egemenlik yönelimli olarak koordine edilmiş bir müessese, emirlerine itaati güvenceye almak için, manevî kurtuluş araçlarından yoksun kılma ya da hiç vermeme gibi psikolojik zorlama yollarına başvuruyorsa, “dinî müessese” olarak adlandırılır. İdarî işleyişi dinî zorlama tekeline dayalı kurumlaşmış dinî örgüt “kilise” olarak adlandırılır.

1. Elbette kaba güç kullanımı siyasî kuruluşların idaresi için ne tek, ne de olağan yürütme yöntemidir. Aksine, bunların yöneticileri, amaçlarına ulaşmak için mümkün olan tüm araçları kullanmışlardır. Ancak, aynı zamanda kaba güç kullanma tehdidi ve

sonunda kullanılması, kuşkusuz, siyasî yönetimin özel bir aracıdır ve diğ er araçlar sonuçsuz kaldığında, her yerde, gerekirse başvuru-
lan nihaî yöntem de budur. Diğ er taraftan fizik  gücün belli şartlarda yasal bir araç olarak dahi kullanılması, sadece siyasî kuruluşlara özgü değildir. Kabileler, aile toplulukları, belli şartlarda loncalar ve silah taşımaya hakkı olan herkes bu aracı serbestçe kullanmıştır. Diğ er yöntemlerle birlikte, sistemi g c lendirmek üzere fizik  gücü kullanımı gerçeğine ilaveten, siyasal kuruluş daha sonra düzen kurallarını dayatabilmek için idarî yürütme memurlarının otoritesinin belli bir bölgede egemen olmasını istemesi ve bunu kaba kuvvetle güvenceye almasıyla da karakterize edilir. Gücü kullanan kuruluşlar, tanım gereği, bu kapsamda siyasî kuruluşlar olan köy toplulukları veya bazı aile grupları, lonca ya da sendika federasyonları gibi bölgesel egemenlik alanlarıyla da karakterize edilirler.

2. Bir siyasal kuruluşu, devlet dahil, sadece kurumsal eylemin amacına bakarak tanımlamak imkânsızdır. Gıda temininden güzel sanatları korumaya kadar, bazı siyasî kuruluşların zaman zaman izlemedikleri bir amaç yoktur. Kişisel güvenliğin sağlanması-
ndan yargının yürütülmesine her şey tanımlanmıştır. O halde, bir kuruluşun “siyasî” karakterinin sadece kendisine yabancı araçlarla, yani gücü kullanımıyla tanımlanması mümkündür. Bunun manası, diğ er taraftan, yukarıdaki anlamda kendine özgü olması ve karakteri açısından vazgeçilmez olmasıdır. Hatta belli şartlarda, kendisi bir amaç olarak y celtilm  bile olabilir.

Kavramın bu şekilde kullanımı günlük kullanıma tam olarak uymamaktadır. Ancak günlük, dil teknik amaçlı kullanım için zaten uygun değildir. Bir merkez bankasının “açık piyasa” politikasından, bir derneğin “malî” politikasından, bir yerel otoritenin “eğitim” politikasından söz ederiz ve bunlarla sistematik değerlendirme ve belli problemlerin kontrolünü kastederiz. Bir so-

runun “siyasî” yönü ile uygulamasını birbirinden ayırdığımızda mevcut anlamına çok yaklaşıyoruz. Yani siyasî memur, siyasî gazete, siyasî parti ve bir eylemin siyasî sonuçları ile söz konusu kişilerin, olayların ve süreçlerin farklı ekonomik, kültürel ya da dinî yönleri arasında bir ayrım vardır. Bu kullanımda, genel olarak, “siyasî” bir organizasyonun kişiler, olaylar ve süreçlerden bağımsız çıkarlarının devlet içindeki otorite ilişkilerini kastederiz. Yani, devletin korunmasını, değişmesini ya da bozulmasını başlatabilecek, engelleyebilecek ya da kolaylaştıracak unsurlarla ilgili kavramlar söz konusudur. O halde bu kullanım, emirlerini dayatan devletteki yürütme otoritesinin kullandığı araçların amaçlardan soyutlanarak, ortak özelliklerinin aranmasıyla ilgilidir. Yani burada benimsenen tanım, sadece fiili veya potansiyel güç kullanımı anlamında, bu araçların en önemli özelliğine vurgu yapan günlük kullanımının daha kesin bir dille ifadesinden ibarettir. Elbette günlük kullanımda “siyasî” terimi sadece gücü tek başına yasal olarak kullanacakların doğrudan temsilcileri için değil, diğerlerine, genellikle tamamen barıştan yana olan ve siyasî kuruluşun eylemini etkilemeye çalışanlar için de geçerlidir. Şu anki amacımız açısından en uygunu, siyasî grupların fiili kurumsal eylemleri gibi siyasî eylemlerle bu tür sosyal eylemleri, yani “siyasî amaçlı” eylemleri birbirinden ayırmak olacaktır.

3. Devlet gelişimini modern zamanlarda tamamladığından, onu modern kavramlarla tanımlamak doğru olur. Ancak, aynı zamanda modern zamanların değerleri de çok hızlı değiştiği için bunlardan da bir ölçüde soyutlamak gereklidir. Modern devletin başlıca biçimsel özellikleri şunlardır: Yasaları değiştirebilecek idarî ve hukukî düzene sahiptir. Bu şekilde, kendileri de yasal düzenlemelere tabi olan idarî görevlilerinin örgütlü kurumsal eylemi ortaya çıkar. Bu yasal sistem sadece, çoğu doğum sebebiyle devletin üyesi haline gelmiş vatandaşlar üzerinde değil, çok daha ge-

niş bir kapsamda, hükmettiği alandaki tüm eylemlerde nihaî söz sahibidir. Yani coğrafi anlamda yaptırımı olan bir birliktir. Bunun ötesinde, günümüzde g   kullanımı, ancak devlet izin verdiği ya da onayladığı takdirde yasal kabul edilmektedir. Yani bir babaya, -daha önceleri,  ocuk veya kölelerin hayat ya da ölüm hakkına kadar güç kullanma yetkisinin sürmesi anlamında- çocuğunu disiplin altına alma hakkı tanınmıştır. Modern devletin güç kullanımı- nı tekeline alma iddiası yasal yargı ve süreklilik ilkeleri açısından hayat  önem taşıır.

4. Dinî (Hierocratic) kurum kavramını formüle ederken, bu ya da öbür dünyadaki, maddî ya da manevî, dinî kazançların karakterini kullanmak mümkün değildir.  nemli olan bu kazanımlardan yoksun kılınmanın, insanlar üzerinde manevî egemenlik kurmanın temelini oluşturabileceği gerçeğidir. “Kilise” kavramının, yaygın güncel kullanımı da dahil, temel özelliği, otoriteyi tekeline tutma iddiası ve rasyonel, süreklilik arz eden bir kurum olmasıdır. Bir kilisenin, coğrafi açıdan belli bir alanda nihaî egemenlik kurmaya çalışması normaldir. Bunu gerçekleştirmenin araçları, durumdan duruma değişebilir. Ancak tarihsel olarak belli bir coğrafyada fiili bir egemenlik tekeline sahip olmak, kilise için hiçbir zaman siyasî kurumlar için olduğu kadar temel önem taşımamıştır. Bu durum günümüzde özellikle daha da doğrudur. Kilisenin yasal bir kurum olma özelliği, “kurumsallık” özelliği, özellikle de insanların bir kilisenin  yesi olarak dünyaya gelmeleri gerçeği, onu tarikat ya da mezhepten ayırır. Mezhep ya da tarikatin özelliği, gönüllü kurumlar olması ve belli dinî niteliklere sahip kişilere açık olmasıdır. Bu konu din sosyolojisi bölümünde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

2. OTORİTE ve EGEMENLİĞİN TÜRLERİ⁶

2.1. Meşruluğun Temeli

2.1.1. Egemenliğin Tanımı, Şartları ve Çeşitleri

“Egemenlik” kavramı, belli bir kaynaktan çıkan belli özel (ya da bütün) emirlere, belli bir grup bireyin uyma ihtimali olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, söz konusu olan şey, her şekilde başkaları üzerinde “güç” kullanmak ya da “etkide” bulunmak değildir. Bu anlamda otorite, duygusuz bir alışkanlıktan amaç açısından rasyonel olmakla farklılaşan -en saf değerlendirmelere kadar, bir emre çok değişik güdülerle uyulması üzerine kurulmuş olabilir. Yine de, her gerçek egemenlik ilişkisinin ayırt edici kriteri, en düşük düzeyde bile olsa, belli bir ölçüde gönüllü kabuldür: Yani itaatte (ister gizli müşevviklere, ister hakikî kabule dayansın) bir çıkarın bulunmasıdır.

Egemenlikle ilgili her durumda ekonomik araçlar kullanılmaz; egemenliğin ekonomik amaçlarının, hâlâ daha az olduğu söylenebilir. Ama çok sayıda insan üzerinde kurulacak her egemenlik, normal olarak (daima değil) idarî personelin, başka deyişle, genel politikayı ve özel emirleri yerine getireceklerine güvenilen belli bir grup insanın varlığını gerektirir. Bir grup güvenilir olduğu varsayılan insanın eyleminin, büyük ihtimalle üst otoritenin genel politika ve özel emirlerine odaklanacağı aşîkârdır.

Bu idarî personel grubunun üyelerinin üstüne (ya da üstleri-

⁶ İngilizce aslının 324-373 sayfaları arasının çevirisidir.

ne) itaat etmesi, gelenekten, duygusal bağlardan, yalnızca maddî çıkarlardan ya da ideal (wertrational) müşevviklerden kaynaklanıyor olabilir. Amir ve idarî memurlar arasındaki dayanışma bağının yalnızca maddî çıkar ya da hesaplardan oluşması, genellikle izafi olarak istikrarsız bir duruma sebep olur. Normal olan, duygusal ve ideal nitelikteki başka unsurların maddî çıkarlara eklenmesidir. Bazı istisnai, geçici durumlarda, önceki faktörler tek başına belirleyici olabilir. Günlük hayatın rutinliği içinde bu ilişkiler de, diğerleri gibi, âdetlere ve maddî çıkar düşüncelerine göre yürütülür. Ama ne bu âdetler ve şahsî çıkarlar, ne de tümüyle saf olan duygusal ya da ideal güdüler, hep birlikte de olsa, belli bir egemenlik durumu için yeterince güvenilir bir temel oluşturamaz. İlâveten, egemenliğin meşruluğuna inanılması gereği de ek bir unsurdur.

Tecrübeler, egemenliğin sürekliliğini sağlamak üzere, kendisini hiçbir zaman isteyerek; yalnızca maddî, duygusal ya da ideal amaçlara seslenmekle sınırlandırmadığını göstermektedir. Ek olarak, otorite sahibi güç, kendi “meşruluğu” konusunda bir inanç oluşturup geliştirmeye de çalışır. Ancak, ileri sürülen meşruluğun türüne bağlı olarak; kabulün biçimi, idarî memur grubunun türü ve otoriteyi uygulama yöntemi, köklü değişiklikler gösterir. Eşdeğer temel bir nitelik de etkilemedeki farklılaşmadır. Bundan dolayı otorite türlerini, her birinin meşruluk tezini ifade biçimine göre sınıflandırmakta yarar vardır. Bunu yapmak için modern ve dolaşısıyla daha iyi bilinen örneklerle yola çıkmak en uygundur.

1. Diğer bazı temel sınıflama yöntemleri yerine bu yolun seçilmesi, ancak sonuçlarına göre savunulabilir. Bu konuda, bazı tipik, belli değişkenlik kriterlerine şimdilik yer verilmemesi ve onların ancak daha sonraki bir aşamada göz önüne alınabilecek olması önemli bir problem değildir. Bir otorite sisteminin “meşruluğu”, yalnızca mülkiyetin meşruluğuyla kesin ilişkileri bulunması nedeniyle bile “ideal” yaklaşımın çok ötesinde bir önem taşır.

2. Bir  det ya da kanuna dayanan her “tez”in bir otorite ilişkiyi içerdiği söylenemez. Öyle olsaydı, iş sözleşmesine uyulmasını isteyen ve bu iddiasını bir mahkeme emriyle güçlendiren işçinin, işvereni üzerinde egemenlik uyguladığını söylememiz gerekirdi. Gerçekte bu işçinin resmî statüsü, ücret alma ile ilgili belli “hakları” tanıyan bir sözleşme ilişkisinin taraflarından biri olmaktır. Aynı zamanda, otorite ilişkisi kavramı bu ilişkilerin resmî bir  zg r sözleşmeden kaynaklanma ihtimalini doğal olarak dışlamamaktadır. Işverenin işe ilişkin emirleri ve yönergeleriyle işçileri üzerinde uyguladığı bu tür bir otoritedir; bir feodal derebeyinin,  zg r isteği ile kendisiyle bağlılık ilişkine giren vassal/kul üzerindeki otoritesi de böyledir. Askerî disipline itaat resmen “isteğe bağlı olmaması”na karşın, işyeri disiplinine uymanın isteğe bağlı oluşu, ikinci durumda da bir egemenlik ilişkisi bulunduğu gerçeğini değiştirm z. Bir kamu görevine de sözleşmeyle girilmekte ve serbestçe bu görevden istifa edilmektedir. Dahası “tebaalık” konumuna bile çoğu kez  zg r e girilebilmekte ve (belli şartlarda) tebaalıktan  zg r e çıkılabilmektedir. Kesinlikle, zora dayalı otorite, sadece kölelik örneğiyle sınırlıdır.

Bazı açılardan konumuzla ilgili bir başka durum, tekel konumundaki ekonomik “güçle” ilgilidir. Bu durumda mübadele şartlarını sözleşmenin diğer tarafına zorla kabul ettirme imkânı vardır. Kendi başına alındığında bu durum, cinsel çekicilik, spor ya da tartışma becerisi gibi bir tür üstünlükten kaynaklanan “etkileme” biçimlerinden biri olup, “otorite” durumu sayılmaz. Bir büyük banka, diğer bankaları kartel oluşturmaya zorlama konumunda olsa bile, tek başına bu durum bir egemenlik ilişkisinden söz etmek için yeterli değildir. Ama eğer birinci bankanın yönetiminin, içeriği ne olursa olsun uyulması tezi ve ihtimaliyle birlikte, diğerlerine emir verme ve bu emirlerin uygulanmasını kontrol etme gibi açık bir emretme ve kabul yetkisi varsa, o zaman durum de-

gişir. Doğal olarak, başka alanlarda olduğu gibi, burada da geçişler aşamalıdır; sadece borç ilişkisinden köleliğe kadar varan pek çok ara aşama mevcuttur. Bir “salon” bile, otoriter güç sınırına çok yaklaşırsa dahi, hâlâ bir otorite sistemi sayılamaz. Somut kesin ayrımlar yapmak genelde imkânsızdır; ancak bu durum, analitik ayrımların daha açık hale getirilmesini daha da önemli kılmaktadır.

3. Doğal olarak, bir otorite sisteminin meşruluğu, sosyolojik olarak ancak önemli ölçüde kendisine uyulma ihtimalinin olması ve bununla ilgili uygulamanın gerçekleşmesi şeklinde değerlendirilmelidir. Güç konumlarında bulunan kişilere gösterilen her itaatin öncelikle (ya da tamamen) bu inançtan kaynaklandığı asla doğru değildir. Bireyler ya da tümüyle gruplar fırsatçılıkla sahte bağlılık gösterebilir ya da saf bencil maddî çıkarlar nedeniyle gerçekten de öyle davranabilirler. Ya da insanlar, kabul edilebilir başka alternatif olmadığı için, bireysel zayıflık ve imkânsızlık sebebiyle durumu kabulleniyor olabilirler. Ama bu şartlar, egemenlik türlerinin sınıflandırılması için ölçü sayılamaz. Asıl önemli olan, belli bir durumda öne sürülen meşruluk tezinin büyük ölçüde ve kendi türüne göre “geçerli” sayılıp ona uyulması gerçeğidir. Otorite sahibi olduğunu öne süren kişilerin konumunu ve gücün kullanım araçlarının seçimini belirleyen gerçek de budur.

Bundan da öte, bir egemenlik sistemi -uygulamada da sık sık olduğu gibi- bir yandan güç sahibi yönetici ile yürütme memurlarının (güvenlik görevlileri, muhafız gücü komutanları, “kızıl” ya da “beyaz” muhafızlar) arasında tebaaya karşı açık çıkar birliği sebebiyle, tebaanın zayıflığından dolayı, meşruluk önerisinde bulunmaya tenezzül bile etmeyebilir. Ancak, bu durumda bile egemen güç sahibi ile yardımcıları arasındaki ilişkinin meşrulaştırılması, aralarındaki güç ilişkisinin dayandığı temelin türüne bağlı olarak, çok büyük bir değişim gösterebilir ve bu farklılaşma, aşağıda gösterileceği gibi, egemenliğin yapısı bakımından hayli önemlidir.

4. “İtaat, boyun eğme” kavramı, kabullenen kişinin eyleminin, asıl olarak, verilen emrin içeriğini kendi davranışına temel olarak benimsediğini gösterecek bir yol izlemesidir. Ayrıca, boyun eğen kişinin emri bu şekilde benimsemesi, yalnızca resmî bir yükümlülükten kaynaklanmakta, emrin muhtevasının değerli ya da değersiz olması konusundaki şahsî tutumundan bağımsız kalmaktadır.

5. Öznel olarak, nedensellik zinciri özellikle “ilham verme” ya da “sezgi” arasında farklılaşabilir. Ancak bu ayrım, otorite türlerinin burada yaptığımız sınıflaması açısından önemli değildir.

6. Toplumsal ilişkiler ve kültürel olaylar bağlamında egemenlik türünün etki alanı, ilk bakışta göründüğünden daha geniştir. Mesela, okullarda uygulanan, konuşma ve yazma şeklini belirleyen otorite, ortodoks kabul edilir.  zerk siyasî grupların ve dolayısıyla bunların egemenlerinin resmî dili işlevini gören lehçeler genellikle böyle ortodoks konuşma ve yazma biçimlerine dönüşmüş ve ayrı ulusların oluşmasına ( rneğin Hollanda’nın Almanya’dan ayrılmasına) yol açmıştır. Ancak ebeveynlerin ve okulun otoritesinin etkisi; gençlerin, dolayısıyla da genel olarak insanlığın üzerinde, sadece görünüşte, biçimsel olan bu kültürel bağların etkisinden çok daha büyüktür.

7. Bir topluluğun yöneticisi ve kendisinin resmî memurlarının, kendilerini egemenlikleri altındaki insanların “hizmetçisi” gibi sunmaları gerçeği de, doğal olarak, söz konusu ilişkinin otoriter yapısını ortadan kaldırmaz. Özellikle “demokrasinin” özüne ilişkin olgulardan söz ederken bu konuya yeniden değinilecektir. Ama hemen her durumda, en küçük ölçüde de olsa, bir emir verme gücü, dolayısıyla bir otoritenin bulunduğu kabul edilmelidir.

2.1.2. Meşru Otoritenin   Saf Türü

Meşru otoritenin   saf türü vardır. Bu meşruluk tezinin geçerliliği asıl olarak karşılıklı bağımlılık içindeki şu düşünceler

üzerine kurulu olabilir:

1. Rasyonel temeller: Normatif kuralların meşruluğu ve bu yasalara göre egemenlik konumuna getirilenlerin, emir verme hakkı olduğu inancına dayalıdır (yasal otorite).

2. Geleneksel temeller: Çok eski zamanlardan beri süregelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayalıdır (geleneksel otorite).

3. Karizmatik temeller: Bir bireyin istisna kutsallığına, kahramanlığına, örnek özelliklerine ya da onun tarafından açıklanan veya emredilen normatif kalıpların ya da emrin kutsallığına olan bağlılığa dayalıdır (karizmatik otorite).

Meşru egemenlik durumunda uyulması gereken şey, yasalarla konulmuş ve şahsî nitelikte olmayan bir düzendir. Bu egemenlik, kendi çerçevesi içindeki dairelerin (birimlerin), emirlerinin resmen meşru sayılması sebebiyle ve bu emirleri ancak o dairenin/birimin yetkisiyle sınırlı olmak üzere uygulayan bireyler için de geçerlidir. Geleneksel otorite durumunda uyulması gereken, geleneklerle kutsal kılınmış güç konumunda bulunan ve (kendi alanında) geleneklerle bağlı olan kişinin kendisidir. Ancak buradaki itaat yükümlülüğü, resmî yolla değil, geleneklerle belirlenmiş yükümlülükler alanına giren şahsî bir bağlılık konusudur. Karizmatik otorite durumunda, kendisine uyulan kişi ise, vahyi, kahramanlığı ya da örnek nitelikleri dolayısıyla karizmatik lider olarak nitelenen kişidir ve bu otorite bireyin söz konusu karizmaya inancı ile sınırlıdır.

1. Yukarıdaki sınıflamanın ne ölçüde işe yaradığı, ancak sistematik analizi geliştirme noktasında elde edilen sonuçlara göre belirlenebilir. “Karizma” (Kutsal Hediye) kavramı, erken Hristiyanlık dönemine ait bir terimdir. Hiyerarşik düzene dayalı Hristiyan kilisesi yönetimini *Kirchenrecht* adlı yapıtıyla açıklayan Rudolf Sohm, aynı terimi kullanmamakla birlikte kavramın özünü

ilk açıklayan kişi olmuştur. Diğerleri, (mesela Hollin, *Enthusiasmus und Bußgewalt*), karizmanın belli sonuçlarını incelemişlerdir. Yani bu konu yeni bir şey değildir.

2. İlerdeki sayfalarda açıklaması yapılacak olan bu düşünce türlerinin hiçbirinin tarihte “saf” biçimde örneğinin bulunmayışı, doğal olarak bu kavramların mümkün olduğunca formüle edilmesi çabasının gereksizliği açısından geçerli bir gerekçe olamaz. Bu açıdan mevcut durum diğerlerinden farklı değildir. Daha sonra karizmanın sıradanlaşma süreci sonunda değişime uğraması tartışılacak ve bu kavramın ampirik otorite sistemlerinin anlaşılmasına katkısı önemli ölçüde arttırılacaktır. Ancak öyle bile olsa, ampirik olarak yetkinin tarihsel tüm fenomenlerinin “apaçık” olması imkân dahilinde olmayabilir. Sosyolojik türler çerçevesindeki analizin sırf ampirik tarihsel araştırmaya göre küçümsenmeyecek üstünlükleri vardır. Somut bir egemenlik biçimi söz konusu olduğunda, neyin “karizmatik”, “geleneksel karizmatik”, “görev anlamında karizmatik”, “ataerkil güç”, “bürokratik güç” “statü gruplarının yetkisi/gücü” gibi türlere uyduğunu ya da yaklaştığını sosyolojik çözümleme belirleyebilir ve bunu yaparken görece belirsiz olmayan kavramlarla çalışabilir. Ama tarihsel gerçekliğin tümünün, geliştireceğimiz kavramsal şema içinde tam olarak kavranabileceği gibi bir düşüncemiz yoktur.

2.2. Bürokratik İdareyle Yasal Otorite⁸

2.2.1. Yasal Otorite: Bürokratik İdarî Memur İstihdamıyla Oluşan Saf Tür

Yasal otoritenin etkinliği, karşılıklı olarak birbirine bağımlı aşağıdaki görüşlerin geçerliliğinin kabulü üzerine kuruludur.

⁷ Parsons bu kelimenin makul bir İngilizce karşılığını bulamadığını belirtiyor.

⁸ Yönetimin bu modern biçimi, diğer karşı türlerle kıyaslanabilmesi için burada bilinçli olarak çıkış noktası kabul edilmiştir

1. İster sözleşmeyle, ister zorlamayla kurulmuş olsun, herhangi bir yasal kural amaca göre ya da rasyonel değer olarak ya da her iki bakımdan ve en azından söz konusu toplumsal grup üyelerince uyulması beklenerek yapılabilir. Ancak genellikle söz konusu gücün etki alanında yer alan ve belli toplumsal ilişkiler içinde sosyal eylemlerde bulunan ya da grubun yönetim düzeni içinde uygun olduğu bildirilen etkinliklerde bulunan tüm bireylerin, bu kurala uyması beklenir.

2. Her yasal düzenleme, özünde, genellikle bilinçli şekilde oluşturulmuş, birbiriyle tutarlı soyut kurallar bütününden ibarettir. Ayrıca yasanın yürütülmesi de, bu kuralların özel durumlara uygulanmasından oluşur; yönetim süreci ise, söz konusu grubun yönetim düzeni çerçevesinde yasa hükümleriyle belirlenmiş sınırlar içinde belirlenen ve genellemeler biçiminde anlatılabilen ve grup sistemince onaylanan ya da en azından kınanmayan ilkeleri izleyen menfaatlerin rasyonel bir şekilde sorgulanmasıyla oluşur.

3. Dolayısıyla tipik otorite sahibi kişinin bir “bürosu/dairesi” vardır. Konumuyla ilgili eylemlerin de, verdiği emirler de dahil, kendisi de, gayri şahsî bir düzene bağımlı kalır ve faaliyetlerini kendi koyduğu kurallar ve verdiği emirler çerçevesinde yürütür. Bu nokta sadece “resmî memurlar” şeklinde meşru otoriteyi uygulayan kişiler için değil, mesela seçilmiş bir devlet başkanı için de geçerlidir.

4. Genellikle belirtildiği gibi, otoriteye itaat eden kişi bunu sadece ilgili kurumun “üyesi” olduğu için yapar ve sadece “kanuna” itaat eder. Bu bağlamda kendisi bir derneğin, yerel topluluğun, kilisenin üyesi ya da bir devletin vatandaşı olabilir.

5. Üçüncü maddeyle uyumlu olarak, bir kurumun üyelerinin, otorite sahibi kişiye itaat ederken, o kişiye bir birey olarak itaat yükümlülüğünde bulunmadıkları, kişilerden ayrı olan düzene uymakta oldukları savunulmaktadır. Buna göre, ancak düzen gere-

ğince güç sahibine tanınmış olan ve sınırları rasyonel olarak belirtilmiş alan içinde kendisine boyun eğilmesi bir yükümlülük haline gelmektedir.

O halde, aşağıdakilerin rasyonel yasal otoritenin temel kategorileri olduğu söylenebilir:

1. Kurallara bağlanmış, sürekli resmî işlevlerin örgütlenmesi,
2. Belirli bir yetki alanı. Bu madde şunları içerir: a) Sistematik bir işbölümünün parçası olarak işlevleri yerine getirme yükümlülüğü alanı, b) Bu işlevleri yerine getirebilmesi için atananların gerekli yetkiyle donatılması, c) Zorunlu güç kullanma araçlarının açık olarak tanımlanmasını ve kullanımının kesinlikle belirli şartlara bağlı olması. Bu şekilde örgütlenen otorite sahibi birime “idarî organ” denilecektir.

Devlette ve kilisede olduğu gibi büyük ölçekli özel örgütlerde, siyasal partilerde ve ordularda da bu anlamda idarî organlar vardır. Seçilmiş bir başkan, bir bakanlar kurulu, ya da bir seçilmiş temsilciler kurulu da bu anlamda idarî organları oluşturur. Ancak bu kavramları tartışma yeri burası değildir. Hiçbir idarî organın zorlayıcı gücü yoktur. Fakat, bu ayırım, mevcut amaçlarımız açısından önemli değildir.

3. Dairelerin/idarî birimlerin örgütlenmesi hiyerarşi ilkesiyle gerçekleşir; yani her bir alt daire üstünde bulunanın denetim ve gözetimi altındadır. Astın üste başvuruda bulunma ve şikâyet hakkı vardır. Hiyerarşik düzenler, şikâyetlerin üst basamaklardan birinde doğru bir karara ulaşip ulaşmadığı ya da bu tür değiştirmelerin şikâyet edilen alt basamak dairelerin kendilerine bırakılıp bırakılmadığı, hangi durumlarda bunlardan hangisine başvurulduğu konularında birbirinden ayrılır.

4. Bir dairenin davranışlarını düzenleyen kurallar, teknik kurallar ya da normlardır. Her iki durumda da, uygulamanın rasyo-

nelolabilmesi için özel bir eğitime gerek vardır. Bu nedenle uygun bir teknik eğitimden geçtiğini ispatlayan kişi çoğunlukla böyle bir örgütlü grubun yönetici sınıfına üye olabilir ve yalnızca bu kişiler resmî mevkilere başvurabilirler. Örgüt ister siyasî, dinî, iktisadî -özellikle kapitalist- ya da başka amaçlı olsun, rasyonel bir müessesenin yöneticileri, kural olarak, “resmî memurlardan” oluşur.

5. Rasyonel türde, ilke olarak, idarî memurların üretim ya da yönetim araçlarının sahipliğinden tümüyle soyutlanmış olması gerekir. İdarî memur kapsamına giren memurlarla işçiler, üretim ve yönetimin araç ve gereçlerine kendileri sahip değildir. Bunlar, kullanmaları için mal ya da para olarak sağlanır; memur da bunların kullanılışının hesabını vermekle yükümlü kılınır. Bunun dışında, ilke olarak görev alanı çerçevesinde denetlenen örgütün malları ile memurların kendi özel kullanımına ait şahsî mülkiyeti arasında tam bir ayrılık söz konusudur. Yine, müessesenin işlerinin yürütüldüğü yer, “daire/bürolar” ile özel hayattaki barınma alanı da birbirinden ayrılmıştır.

6. Rasyonel türde hiçbir görev yeri onu dolduran kişinin malı değildir. Yargıçların ve yakın zamanda giderek sayıları artan memurların, hatta işçilerin belli bir göreve getirilmeyi isteme “hakkının” bulunduğu yerde de söz konusu olan şey, o görevin ilgili kişinin mülkü yapılması değil, görevin gerektiği gibi yapılabilmesi için ona tamamen objektif ve bağımsız bir nitelik kazandırılmasıdır.

7. İdarî faaliyetler, kararlar ve kurallar, sözlü görüşmelerin kural veya zorunlu olduğu durumlarda bile, yazılı olarak formüle edilip kayda geçirilir. Bu durum, en azından ilk görüşmeler, son kararlara kadar her tür emir ve kurallar için de geçerlidir. Modern örgütlü davranışın her türünün odak noktası olan “daire/büro” (office), bu yazılı belgeler ve memurların sürekli olarak yaptıkları işlemlerin bileşiminden oluşur.

8. Yasal otorite, daha sonra ayrıca ele alınacağı üzere, çok farklı şekillerde uygulanabilir. Aşağıdaki analiz, idarî bürokrasi yapısındaki otoriteye ayrılacaktır. Bu bölüm resmî memurlar ya da “bürokrasinin” ideal türleri çerçevesinde bir analizi içerecektir.

Yukarıdaki genel sunuşta, bir yasal otorite sistemine özgü başkanlık türünden hiç bahsedilmemiştir. Bu, ancak analizin ile-ri bir aşamasında tam olarak anlaşılabilecek bazı özel şartların bir sonucudur. Rasyonel egemenliğin, en üst kaynağı bakımından başka kategorilere dahil olan çok önemli bazı türleri de vardır. Patrimonyal karizmatik türde, monarşik saltanat ve halkın oyuyla seçilen yönetici örneklerinde bu durum görülür.  nemli noktalarda rasyonel unsurlar taşımakla birlikte, bürokratik ve karizmatik unsurların bir bileşimi olan bakanlar kurulu, hükümet gibi başka örnekler de mevcuttur. Daha başka örneklerde ise, ister karizmatik, ister bürokratik nitelikte olsun, başka örgütlerin g   sahiplerinin egemenliği söz konusudur. Parlamenter sistemde, partisi içindeki otoritesinden, konumundan dolayı hükümet  yesi olan bakanın, bir bakanlığın başında bulunması örneğinde olduğu gibi. Rasyonel ve yasal idarî yönetim biçimi, her durum ve bağlamda uygulama alanı bulabilmektedir. Günlük din dışı iş ilişkilerinin gerçekleştirilmesi açısından en önemli mekanizma budur. Bu ortam açısından otoritenin, daha geniş olarakta egemenliğin uygulanması tamamen idarî ekibe bağlıdır.

2.2.2. *Yasal Otorite: Bürokratik Görevli İstihdamıyla Oluşan Saf T r*

Yasal otoritenin en saf uygulaması, bürokratik yürütme memurlarının çalıştırıldığı durumdur. Burada yalnız örgütün nihaî yöneticisi konumunu ele geçirme, seçilme ya da atanma yoluyla elde eder. Ama onun otoritesi de yasal yetki alanlarını kapsar. En

saf halinde üst otoriteye bağlı yürütme memurlarının tümü aşağıdaki kriterlere göre atanıp işlev gören bireysel memurlardır:

1. Şahsî olarak özgürdür ve otoriteye karşı sadece görevlerinden kaynaklanan gayri şahsî yükümlülükleri vardır.

2. Açıkça tanımlanmış hiyerarşik düzen içinde örgütlenmişlerdir.

3. Her dairenin yasal olarak açık bir şekilde tanımlanmış bir yetki alanı vardır.

4. Daireye (memuriyete) giriş serbest bir sözleşme ilişkisiyle olur. Yani, ilke olarak serbest tercih söz konusudur.

5. Adaylar teknik nitelik ölçüsüne göre seçilirler. En rasyonel durumda bu nitelik sınavla test edilir ya da teknik eğitim sahibi olduğunu gösteren bir diploma ile güvenceye alınır veya her iki yola birden başvurulur. Yani memurlar seçimle gelmez, atanırlar.

6. Memurlara sabit bir nakdî aylık ödenir ve pek çok durumda emeklilik hakları da vardır. Sadece belli durumlarda işverenin işe son verme hakkı varken, özellikle özel işletmelerde, memur işten ayrılmakta daima hürdür. Maaşlar, hiyerarşik düzene göre basamaklandırılır; ama bu kritere ek olarak görevin sorumluluğu ve o görevin toplumsal konumunun gerekçeleri de göz önünde bulundurulabilir.

7. Görev, onu üstlenen kişinin tek, ya da en azından asıl işidir.

8. Bu görev bir kariyer oluşturur. Burada geçen çalışma süresine ya da başarı ölçüsüne ya da her ikisine göre oluşturulan bir "terfi" sistemi vardır. Terfi, üstlerin yargısına bağlı olarak gerçekleşir.

9. Memur, yürütme araçlarının sahipliğinden tümüyle ayrılmış olarak çalışır ve göreviyle ilgili herhangi bir mülkiyet hakkı iddia edemez.

10. Görevin yapılışı bakımından katı ve sistematik bir disiplin ve denetime tabidir.

Bu örgütlenme türü, ilke olarak, çok değişik alanlarda eşit kolaylıkta uygulanabilir. Kâr amaçlı işletmelerde olduğu gibi hayır kurumlarında, manevî ya da maddî amaçlı başka birçok özel kuruluşta da uygulanabilir. Siyasî ve dinî örgütlerde de aynı ölçüde uygulanabilir. Saf olan bu türe yaklaşma düzeyleri farklı da olsa, tüm bu alanlarda uygulanmış olduğu tarihsel olarak da gösterilebilir.

1. Mesela vakıflar ya da dinî örgütlerin kurduğu hastaneler kadar özel kliniklerde de bu tür bir bürokrasi vardır. Bürokratik organizasyon Katolik Kilisesi'nde önemli bir rol oynamıştır. Önceleri büyük ölçüde özel olarak sahiplenilen, eski kilise gelirlerinin hemen tümüne el koyan modern kilisedeki ruhbanlığın idarî konumu⁹ bürokratik yapılanmaya iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Resmî açıdan dinî konularda evrensel bir yetki makamı olarak görülen Papalık da benzer bir örnektir. Bunun gibi Papalık'ın yanılmaz öğretisi de aslında, evrensel bir yeteneği anlatmakla birlikte, yalnız görev yerinde *ex cathedra* geçerli olduğu düşünülmekte, böylece memurların görev alanı ile özel hayat alanı yine birbirinden ayrılmaktadır. Aynı gerçek, büyük ölçekli kapitalist işletmelerde de mevcuttur; işletmelerin hacimleri büyüdükçe bürokrasinin rolü de artmaktadır. Bu durum, ayrıca ele alınacak olan siyasal partiler açısından da doğrudur. Son olarak, modern ordu da, esasında "subay", yani özel bir askerî memur yönetimindeki bürokratik organizasyondur.

2. Bürokratik otorite en saf halinde, en açık olarak atama ilkesine göre uygulandığı yerde işler. Seçilmiş memurların, atanmışlar gibi hiyerarşik örgütlenmesi diye bir şey söz konusu değildir. Öncelikle, seçim yönteminde atamalı türdeki disiplinin katılığına yaklaşmaya bile imkân yoktur. Zira ast, üstüyle aynı şartlarda, çeşitli onurlar için rekabet edebilmektedir ve işindeki beklentileri üstünün yargısından bağımsızdır.

⁹ Kaplanokrasi

3. Memurların özgürce seçilmesini mümkün kılan özgür sözleşmeyle atanma sistemi, modern bürokrasinin temelidir. Yetkilerin şahsî olmadığı, ama resmen bürokratik bir biçimde çalış-salar da özgür olmayan memurlarca -köleler veya resmî biçim-de bürokratik olarak örgütlenen hizmetçiler- üstlenildiği hiyerarşik bir örgütün bulunduğu durumlar için “patrimonyal bürokra-si” terimi kullanılacaktır.

4. Bürokratik kuruluşlarda, teknik niteliklerin rolü sürekli art-maktadır. Bir siyasal parti ya da sendikadaki memurda bile genel-likle resmî bir eğitimden çok tecrübeyle edinilse de uzmanlık bil-gisi aranmaktadır. Modern devlette herhangi bir teknik niteliğin aranmadığı “görevler” sadece bakanlık ve başkanlık/başbakanlık görevleridir. Bu ise, ancak onların yalnız şekil açısından “memur” olduklarını, yoksa büyük bir işletmenin genel müdürü ya da yö-netim kurulu başkanı gibi gerçek anlamda “memur” olmadığını anlatır. Kapitalist girişimcinin “konumunun” bir kralınki gibi ke-sinlikle sahiplenilmiş bir konum olduğunda kuşku yoktur. Yani, bürokratik bir kuruluşun tepesinde, zorunlu olarak, en azından saf türde bürokrat olmayan biri bulunmalıdır. Bürokrasi katego-risi sadece özel bir idarî memurlar grubu aracılığıyla denetim ya-pılması ile ilgilidir.

5. Bürokratik memur, genellikle sabit aylık maaş alır. Tersine, özel olarak tahsis edilen gelirler “çıkar” olarak adlandırılacaktır. Bürokratik aylıklar genellikle nakdî olarak ödenir. Bu durum bü-rokrasi kavramı bakımından temel önemde olmamakla birlikte, saf bürokrasi türüne en uygun düşen yöntem budur. Mal biçi-minde ödemeler çoğu kez çıkar niteliğinde olup, bir çıkarın elde edilmesi de genellikle kazanç, imkân ve konumların tahsisini ge-rektirir. Ancak bu örneklerin gösterdiği gibi aralarında yalnızca derece farkı bulunan birçok farklı durum söz konusudur. Göre-vin kiralama ya da satış yoluyla elde edilmesi ya da rehne bıra-

kılması, saf bürokrasi türüne yabancı konulardır.

6. İlgili kişinin asıl uğraşı olmayan “görevler”, özellikle de “onursal” görevler, daha sonra ele alınacak olan başka türlerin kapsamına girer. Tipik “bürokrat” memur, görevini aslî işi olarak görür.

7. Memurun yönetim araç ve gereçlerinin sahipliğinden soyutlanmış olması açısından, kamu yönetimi ile büyük ölçekli kapitalist işletme gibi özel bürokratik kuruluşlarda da durum tamamen aynıdır.

8. Tüm çalışan bireylerin yetkilendirildiği kuruluşlar, daha sonra ayrı olarak incelenecektir. Günümüzde bu tür kuruluşların önemi hızla azalmakta, buna karşılık hem gerçekte hem de biçimsel olarak bir tek başkanın egemen olduğu örgüt türleri yaygınlaşmaktadır. Mesela, Prusya’da bu nitelikteki “hükümet”ler çoktan yerlerini monokratik düzene özgü “bölge başkanı”na bırakmıştır. Bu gelişmeye yol açan asıl etken, farklı görüşleri uzlaştırmak ve bu şekilde değişen çoğunluklara dayanma gereğinden bağımsız olarak hızlı ve net kararlar alabilmek ihtiyacı olmuştur.

9. Modern ordu subayı, statüsünden kaynaklanan belli özelliklere göre, atanmış özel bir memur türüdür. Bu durum başka bir bölümde ele alınacaktır. Bu açıdan söz konusu subaylar, seçimle gelen askerî liderlerden, karizmatik *condottieri*’den, bir kapitalist girişimci olarak paralı asker toplayıp yöneten subay türünden ve son olarak da satın alınmış görev yerlerinde bulunanlardan özü itibarıyla ayrılır. Bu türler arasında kademeli geçişler söz konusu olabilir. Görevini “patrimonyal” yolla edinen, ama yürütme araç ve gereçlerinin sahipliğinden yoksun olan “hizmetli” ile kapitalist amaçlarla paralı ordu sahibi olan kişi de, özel kapitalist girişimci gibi, modern bürokrasi türünün örgütlenmesine öncülük etmiştir. Bu durum aşağıda detaylı olarak ele alınacaktır.

2.2.3. Bürokratik Yönetimin Monarşik Türü

Tecrübelerin evrensel olarak gösterdiğine göre, idarî örgütlenmenin saf bürokratik türü yani, bürokratik-monarşik türü, yalnızca teknik açıdan bakıldığında, çok yüksek bir verimlilik düzeyine ulaşabilir ve bu anlamda insanlar üzerinde otorite kurup uygulamanın bilinen en rasyonel aracıdır. Kesinlik, istikrar, disiplininin katılığı ve güvenilirlik bakımından diğer türlerin hepsinden üstündür. Örgütün yönetimi ve örgütle ilgili faaliyette bulunanlar açısından sonuçları büyük ölçüde hesaplanabilir hale getirmektedir. Nihayet bu yöntem, aynı zamanda işlemlerinin hem yoğunluğu, hem de kapsamının genişliği açısından başka türlerden üstündür ve biçimsel açıdan, her tür idarî işe uygulanabilir.

Tüm alanlardaki kuruluşlarda modern örgütlenme biçiminin gelişmesi, bürokratik yönetimin gelişimi ve sürekli genişlemesinden başka bir şey değildir. Kilise, devlet, ordular, siyasal partiler, iktisadî işletmeler, her tür görüşü desteklemek üzere kurulmuş örgütler, özel dernekler, kulüpler ve daha birçoğu için bu doğrudur. En çarpıcı örneğe bakacak olursak, modern Batı devletinin gelişmesindeki en temel noktanın bu örgüt türünün gelişimi olduğunu görürüz. Bu kalıba uymayan üyelerin yetki sahibi olduğu kuruluşların temsil birimleri, meclis komisyonları, Sovyetler, onursal memurlar, laik yargıçlar gibi ne kadar değişik biçimleri bulunursa bulunsun, halk “bürokrasinin kötülüklerinden” ne kadar yakınırsa yakınsın, bir an için bile sürekli idarî işin, dairede/büroda çalışan resmî memurlar dışında herhangi bir yoldan yerine getirilebileceğini sanmak, bir illüzyondan ibarettir. Bütün günlük hayat düzeni bu çerçeveye uymak üzere biçimlendirilmektedir. Çünkü diğer şeyler aynı kaldığında, biçimsel ve teknik açıdan bürokratik yönetim en rasyonel yönetim şeklidir. Günümüzün kitle yönetimi gereksinimleri bakımından ise kesinlikle vazgeçilemeyen yönetim biçimidir. Yönetim alanında tercih, sa-

dece bürokrasi ile amatörlük arasında yapılabilir.

Bürokratik yönetimin üstünlüğünün esas kaynağı, teknik bilginin, malların üretiminde modern teknoloji ve işletmecilik metotlarının gelişmesiyle birlikte kesinlikle vazgeçilmez bir nitelik kazanmış olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında iktisadî sistemin kapitalist ya da sosyalist temeller üzerinde örgütlenmiş olmasının bir önemi yoktur. Gerçekten de sosyalist düzende, aynı teknik etkinlik düzeyine ulaşılsada, bu, uzmanlaşmış bürokrasinin öneminin daha da artması anlamına gelecektir.

Bürokratik yönetimin temel üstünlük kaynağı, mal üretimindeki modern teknoloji ve işletme yöntemlerindeki gelişmeyle vazgeçilmez hale gelen teknik bilgide yatmaktadır. Bu açıdan iktisadî sistemin kapitalist ya da sosyalist temelli olmasının bir farkı yoktur. Gerçekten de, sosyalist sistemde görece bir teknik etkinliğe ulaşamazsa, bu durum uzmanlaşmış bir bürokrasinin önemi ni daha da arttıracaktır.

Bürokratik denetime tâbi olanlar yürürlükteki bürokratik aygıtın etkisinden kurtulmak istediklerinde, bunu ancak yine aynı ölçüde bürokratik sürece bağımlı olan kendi örgütlerini kurarak sağlayabilirler. Aynı şekilde yürürlükteki bürokratik aygıtın devamlılığını sağlayan şey de, yalnız maddî ve objektif değil, aynı zamanda ideal nitelik de taşıyan güçlü çıkarlardır. Bu olmaksızın, memurların ve işçilerin yönetim araçlarının sahipliğinden soyutlandığı ve disiplinle teknik eğitime bağımlı, bizimki gibi, bir toplum asla işleyemez. Bunun tek istisnası, hayatları için gerekli araçlara sahip olma durumlarını sürdüren köylüler gibi gruplardır. Güç kullanarak yapılmış bir devrim ya da düşman işgali durumunda bile; bürokrasi aygıtı, genelde aynen önceki meşru hükümet zamanındaki gibi faaliyetine devam eder.

Sorun, her zaman mevcut bürokratik aygıtı kimin kontrol ettiğidir. Bu denetim de, çok sınırlı ölçüde teknik uzmanlığı olma-

yan kişilerce yapılabilir. Genel bir ifadeyle, eğitilmiş bir memur uzun vadede, genellikle kendisinden kıdemli olan üstünden, örneğin uzman olmayan bir bakandan, daha kolay işini yürütür.

Bürokrasinin gelişmesinde kapitalist sistem, tek başına olmakla beraber, hiç kuşkusuz en önemli rolü oynamıştır. Gerçekten de, bürokrasi olmaksızın kapitalist üretim devam edemez. Ayrıca tüm rasyonel sosyalist sistemler de bürokrasiyi benimseyip ve önemini arttırmırlar. Bürokrasinin geniş ölçüde kapitalist düzenin korumacılığındaki gelişimi, istikrarlı, düzgün, yoğun ve hesaplanabilir bir yönetime acil gereksinim doğurmuştur. Toplumumuzda bürokrasiye, büyük ölçekteki her örgütün merkezî unsuru olma gibi hayati bir önem kazandıran şey, işte bu gereksinimdir. Bürokrasinin etkisinden önemli ölçüde kurtulmak, ancak her alanda -siyasal, dinî, ekonomik, vs.- küçük ölçekte örgütlenmelere geri dönmekle mümkündür. Bir yandan çok farklı tarihsel kaynaklardan doğmuş olmakla birlikte gerek kapitalizm, gerekse bürokratik düzen, modern gelişme aşamalarında bürokratik gelişmeyi güçlü biçimde besleme eğilimindedir. Buna karşılık kapitalizm, bürokratik yönetim için en rasyonel ekonomik temeli oluşturmakta ve özellikle finansal açıdan gerekli para kaynaklarını temin etmekle, bürokratik yöneticinin en rasyonel biçimiyle gelişmesini mümkün kılmaktadır.

Etkin bürokratik yönetimin bu finansal koşulları yanında, iletişim ve ulaştırma alanlarında da son derece önemli belli koşullar da vardır. Bürokratik yönetimin işleyişinde kesinlik, demiryolları, telgraf, telefon hizmetlerini gerçekleştirmekte ve gittikçe daha büyük ölçülerde bunlara bağımlı duruma gelmektedir. Sosyalist bir örgütlenme tarzı bu gerçeği değiştirmez. Buradaki soru, sosyalist bir düzende, kapitalist düzendeki gibi sıkı bürokratik örgütlenme için gerekli koşulların sağlanıp sağlanamayacağıdır. Aslında sosyalizm gerçekte kapitalizmden çok daha yüksek ölçüde bir

resmî bürokrasiyi gerektirir. Eğer bunu yapamıyorsa, sosyal düzenlerdeki temel akıl dışı unsurlardan, bir başkasının varlığını ortaya koymuş olur -sosyolojide oldukça sık rastlanan biçimsel ve maddî rasyonellik çatışması.

Bürokratik yönetim, esasında bilgi temeline dayalı denetim anlamına gelir. Onu, özellikle rasyonel kılan yanı da budur. Söz konusu bilgi, kendi başına yönetime olağanüstü güçlü bir konum sağlamaya yeten teknik bilgidir. Ama, ilaveten bu bürokratik kuruluşlar ya da onları kullanan güç sahipleri, hizmetin bilgisine sahip olarak güçlerini daha da arttırma eğilimindedir. Çünkü hizmeti yürütmeleri sırasında olgular üzerine özel bilgiler edinmekte ve kendilerine özgü bilgi yüklü dosyalar ellerinin altında bulunmaktadır. Sadece bürokrasiye özgü olmasa da “resmî sır” kavramı böyle bir şeydir. Bu ilişki ticarî sırların teknolojik eğitimle ilişkisinde olduğu gibi, teknik bilgiyle ilgilidir ve güç mücadelesinin bir ürünüdür.

Bürokrasi, teknik ve somut gerçeklere ilişkin bilgi dahil, kapitalist işletme, özel girişimin çıkarlarına özgü bilgi açısından daha üstündür. Toplumumuzda rasyonel bürokratik bilginin denetiminden, en azından bir ölçüde kurtulabilen tek kişi kapitalist girişimcidir. Nüfusun kalan kısmı, büyük ölçekli kurumlarda örgütlenmiş halde kaçınılmaz olarak bürokratik kontrole tâbidirler. Bu durum malların kitlesel üretiminde makinelerin hakimiyeti kadar kaçınılmazdır.

Aşağıda sayılanlar, bürokratik kontrolün ilke olarak ortaya çıkardığı genel sosyal sonuçlarıdır:

1. Teknik yetenek açısından insanları işe alabilmek için, eşit seviyeye getirme eğilimi.
2. Memurların olabilecek en uzun yetişme süresinden sonra işe alınmaları istendiğinden ortaya çıkan plütokrasi. Günümüzde bu 30 yaşa kadar uzayabilmektedir.

3. Biçimsel bir gayri şahsîlik anlayışının egemenliği: “*sine ira et studio*” kin ve tutku olmadan, dolayısıyla aynı zamanda sevgisiz ve tutkusuz bir tavrın hakimiyeti. Hakim normlar, şahsî kaygılardan bağımsız olarak, doğrulukla görevini yapma anlayışıdır. Herkese, başka deyişle somut olarak aynı durumda bulunan herkese, resmî olarak eşit muamele yapılması şarttır. Bürosundaki resmî işleri yürüten ideal memurun ruh hali budur.

Bürokrasinin gelişimi, sosyal sınıflar arasındaki farkların azalmasına büyük ölçüde destek olur ve bunun normal bir eğilim olduğu tarihsel olarak da gösterilebilir. Ters taraftan bakıldığında, sosyal farklılıkları azaltma yönündeki her süreç de bürokrasinin gelişmesine elverişli bir ortam yaratır; çünkü yönetim araçlarının ve otoritenin sahiplenilmesi, kimi görevlere saygınlık temeli üzerinden atamalar yapılması ya da zenginliği nedeniyle kimilerine ikincil bir iş olarak bırakılması türünden sınıfsal ayrıcalıkları ortadan kaldırma eğilimi gösterir. Bu durum, her yerde, kaçınılmaz olarak, kitle demokrasisinin gelişmesini gölgeler. Konu bir başka bağlamda tartışılacaktır.

Rasyonel bürokrasinin “ruhu” normalde şu genel karakteristiklere sahiptir:

1. İçeriği ne olursa olsun, şahsî konumunun güvenliğiyle ilgilenen tüm çıkar sahiplerince desteklenen bir resmiyet. Aksi takdirde keyfiliğe kapı açılacağından, resmîlik en az direnç gösterecek çizgidir.

2. Görünüşte bir ölçüde de gerçekten, yukarıdaki niteliklerle çelişen bir başka eğilim vardır: Memurların görevlerini, kendilerine bağımlı olanların refahı açısından, köklü bir biçimde faydacı anlayışla yapma eğilimi. Ancak bu faydacı eğilim, genellikle, kendileri de resmî bir nitelik taşıyan ve resmî bir anlayışla yürütülen düzenleyici önlemlerin oluşturulmasında anlam bulur. Bu hakikî rasyonelliğe dönük eğilim, yukarıda ele alınan ve dikkatleri kont-

rolleri altındaki çıkarları sürdürmek üzerinde toplanmış insan-
ların oluşturduğu sınıfın dışındaki herkes tarafından desteklen-
mektedir. Bu noktada ortaya konan sorunlar “demokrasi” teori-
sinin kapsamındadır.

2.3. Geleneksel Otorite

Geçmişten gelen -daima var olan- kural ve güçlerin kutsallı-
ėını  ne sürerek meşruluk tezinde bulunan ve kendisine inanılan
egemenlik türü geleneksel otorite olarak adlandırılacaktır. Bura-
da otoriteyi icra eden kişi ya da kişiler geleneksel kurallar tarafın-
dan belirlenir. Bireyin kişisel otoritesine uyulması gereği de ken-
disinin geleneksel konumundan kaynaklanır. En basit halinde,
bu tür örgütlü otorite, esasında genel bir ortak eğitimden kay-
naklanan şahsî bağlılık duygusudur. Gücü elinde bulunduran kişi
bir “ st, amir” değil, kişisel anlamda bir “efendi”dir.

İdarî görevlileri “memurlar” değil, şahsî hizmet ileridir. Y -
netilenler de topluluğun “ yeleri” değil, g c sahibinin ya gele-
neksel olarak “arkadaşları” ya da “tebaasıdır”. İdarî memurlar ile
yönetici arasındaki ilişkileri belirleyen şey, memurun gayri şahsî
yükümlülükleri değil, yöneticiye şahsî bağlılıktır.

Uyulan şey kurallar değil, gelenekle belirlenmiş g c konu-
munda bulunan ya da o konum için geleneksel sebeplerle g c sa-
hibince seçilmiş olan kişidir. Bu kişinin emirleri, şu iki yoldan bi-
riyle meşrulaşır: a) Kısmen, kendileri emrin içeriğini belirleyen ve
efendinin geleneksel konumunu sarsmamak için aşılmaması ge-
rekli belli sınırlar içinde geçerli sayılan gelenekler yoluyla. Bu doğ-
ru ise, geleneksel sınırların aşılması, meşruiyetin kabulünü tehlike-
ye sokabilir. b) Kısmen de geleneğin efendiye bıraktığı bir takdir
yetkisi kapsamındaki işlemlerle. Bu geleneksel imtiyaz alanı, asıl
olarak şahsî bağlılık yükümlülüklerinin çoğunlukla sınırsız olma

eğilimi göstermesinden kaynaklanır. Dolayısıyla burada, iki yönlü bir alan vardır: Bir yanda, belli adetlere göre belirlenmiş faaliyetler, diğer tarafta herhangi bir özel kurala bağlı olmayan alan.

İkinci durumda efendi, kendi şahsî keyfine ya da keyifsizliğine göre iyilik ya da kötülük yapmak üzere, son derece şahsî olarak, özellikle de düzenli bir gelire dönüşen hediyeler karşılığında istediği gibi davranmakta özgürdür. Davranışlarında herhangi bir ilkeye uyduğunda da, bu ilkeyi yönlendiren şey ya ahlâkî sağduyu, ya adalet anlayışı ya da faydacı bir geçiştirme tutumudur. Ancak, bunlar, yasal otoritede olduğu gibi resmî ilkeler değildir. Güç kullanımı, egemen ve memurlarının, tebaanın geleneksel itaat alışkanlıkları içinde, onların direncine yol açmadan nereye kadar gidebileceklerine ilişkin değerlendirmeleri eşliğinde olur. Direniş ortaya çıktığında, bu direniş, şefin bir personeli ya da idarî ekibin bir üyesine yönelir. Suçlama da şefin gücünün geleneksel sınırları gözetmede yetersiz kaldığı şeklindedir. Muhalefet sisteme karşı değildir.

Geleneksel otoritenin saf türünde yasama yoluyla hukuk ya da yeni idarî ilkeler oluşturmak mümkün değildir. Gerçekten yeni olan kurallar, ancak geleneksel hukukça eskiden beri geçerliymiş gibi kabul edilirse meşrulaşır. Yasal yönetimin oluşmasında sadece geleneğe ilişkin belgelerin, eskinin rol oynama şansı vardır.

2.3.1. Geleneksel Otorite

Geleneksel güç sahibi yönetici, idarî memurları kullanarak da idarî memurları olmaksızın da otorite icra edebilir. Tipik idarî memurlar, en çok aşağıdaki kaynakların bir ya da daha fazlasından temin edilir:

a) Yöneticiyle aralarında geleneksel, kişisel sadakat bağı olan kişilerden oluşabilir. Bu, patrimonyal bağ olarak adlandırılır. Bu

kişiler, akrabalar, köleler, hanedeki memurlara bağlı hizmetliler, yanaşmalar, serfler veya hür kalmış kölelerdir.

b) Memurlar, “patrimonyal olmayan” temelde başka kaynaklardan da sağlanabilir. Sadece kişisel sadakat ilişkisiyle bağlı olanlar, mesela “gözdeler”, yöneticiye bağlılık sözü vermiş insanlar “vassallar/kullar”-, kendi isteğiyle memuriyet görevi alıp şahsî bir bağlılık ilişkisine giren hür kişiler gibi.

Geleneksel örgütlerde en önemli mevkilerin, egemen yöneticinin aile ya da kabilesinden kişilerle doldurulması yaygındır.

Patrimonyal yönetimlerde kölelerin ve hür bırakılmış kişilerin en yüksek mevkilere kadar bile yükselmesine sıkça rastlanır. Pek çok sadrazamın bir zamanlar köle olması, nadir görülen bir şey değildir.

Hane için seçilen tipik memurlar şunlardır: Has hazine nazırı, baş seyis (atlardan sorumlu kişi), oda uşağı, oduncu, hizmetçilerin ve muhtemelen kulların yöneticisi olan kahya. Bunlar Avrupa’nın her yerinde bulunabilir. Doğuda, bunlara ilaveten haremden sorumlu haremağası özellikle önemlidir. Afrika krallıklarında ise genellikle bir “cellat” bu listeye eklenebilir. Evrensel olarak doktor, falcı ve muhtelif diğerlerinin mevcudiyeti de genel bir durumdur.

Çin ve Mısır’da en temel patrimonyal memuriyet kaynağı krallığın yanaşmalarıdır. Sömürgelerde yaşayanlardan oluşturulan ordular bütün Doğu’da yaygındır; Roma soylularında da tipiktir. Modern dönemde dahi İslam dünyasında, kölelerden kurulma ordu birlikleri mevcuttu.

“Gözde” düzeni, her patrimonyal egemenlik düzeninde karakteristikdir. Ve sık sık gelenekçi devrimlere yol açmıştır.

“Vassal”ın durumu ayrıca ele alınacaktır.

Bürokrasi önce, patrimonyal olan, patrimonyallık dışı yollardan resmî memur atanan devletlerde gelişmiştir. Ancak daha

sonra görüleceği gibi, bu memurlar esasında efendilerinin şahsî takipçilerinden ibarettir.

Geleneksel egemenliğin saf türünde, bürokratik yönetim memurlarının aşağıdaki özellikleri yoktur:

- a) Net olarak tanımlanmış, şahsî olmayan kurallara bağlı bir yetki alanı;
- b) Rasyonel biçimde kurulmuş bir ast-üst ilişki düzeni;
- c) Özgür sözleşme temeline dayalı düzenli bir atama ve yük-selme sistemi;
- d) İşin düzeni gereği olarak teknik eğitim;
- e) Tipik olarak parayla ödenen sabit maaşlar.

Net olarak tanımlanmış gayri şahsî yetki alanında, egemenin keyfi kararlarına göre onaylanan bir dizi görev ve güçler vardır. Bunlar süreklilik kazanmak eğiliminde olup gelenekler yoluyla kurumlaşır. Doğrudan egemen yöneticinin ve temsilcilerinin kullanım ve denetimindeki gelir kaynakları için girişilen mücadele önemli bir etki doğurur. Çoğunlukla, ilk kez bu çıkarlar aracılığıyla belli fonksiyon alanlarının önce sınırları belirlenmekte ve gerçek yönetim organları oluşmaktadır.

Sürekli görev sahibi kişiler, önceleri efendinin hanesindeki memurlardan seçilmiştir. Bunlardan hane yönetimi dışında kalanların, aynı soydan olmayanların işlevleri, çoğu kez hane içindeki işlevlerine yalnızca bir ölçüde ve yüzeysel olarak benzen ya da egemenin keyfi olarak gerçekleştirdiği faaliyetten doğup daha sonra geleneksel kalıba dönüşen etkinlik alanlarındadır. Hane memurlarına ilaveten başka, öncelikli olarak, özel görevler verilmiş kişiler de vardır.

Açık bir şekilde belirlenmiş yetki alanlarının bulunmaması, eski Doğu devletlerinin hemen hepsindeki memur ünvanlarının incelenmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Nadir istisnalar dışında,

uzun bir süre boyunca istikrarlı kalan ve rasyonel şekilde sınırları belirlenen görevleri, modern Batılı anlayışta bu unvanlarla anlatmak imkânsızdır.

 mtiyaz, gelir ve daha başka türden çıkarlar ardında ko anların rekabet ve uzla maları sonunda, sürekli görevlerin sınırlarının belirlenmesi süreci Ortaçağ'da özellikle belirgindir. Bu gerçeğin çok önemli sonuçları olmuştur. İngiltere'de güçlü krallık mahkemeleri ve güçlü hukuk luk mesleğinin malî çıkarları, Roma hukukunun ve dinî hukukun etkisini bozup azaltan ana etkenler olmuştur. Resmî görevlerin rasyonel/akılcı olmayan dağılımı, her dönemde, krallık ya da beylik bağışları biçiminde sınırları belirtilmiş çıkar alanlarının oluşmasıyla belli kalıplara girmiştir.

Bürokratik sistemdeki rasyonel hiyerarşi otoritesinin aksine, bir konuda kimin karar vereceği ya da yakınma başvurularına kimin bakacağı sorunu -bundan bir memurun mu yoksa yöneticinin mi sorumlu olacağı- iki şekilde değerlendirilir: Geleneksel olarak, özel meşru kurallar veya emsaller doğrultusunda ele alınır ya da yöneticinin keyfi kararına bırakılır. Kişisel olarak müdahale ettiğinde herkes buna itaat eder.

Alman Hukuku'nda, geleneksel sistemden başka, siyasî yöneticinin keyfi gücünden, yani onun bulunduğu yerde hiçbir mahkemenin yetkili olamayacağını bildiren bir ilke de mevcuttur. Ayrıca yine aynı kaynaktan çıkan ve kralın keyfi olarak verdiği izinden doğan "jus avocandi" ve onun modern türevi olan yasama meclisi de bulunmaktadır. Özellikle Ortaçağ'da adalet merci olan mahkemeler, çoğu kez kararlarıyla hukuku oluşturan ve yorumlayan birer kurulu tu ve herhangi bir yerin hukuku, bu kaynaktan doğardı.

Serbest seçimli bürokratik sistemin aksine, memurlar ve g zdelere çoğu kez tam manasıyla patrimonyal bir yolla, güç sahibi-nin köleleri ya da serfler arasından seçilir. Öte yandan, patrimonyal olmayan yoldan geldiklerinde de, g   sahibinin istediği an ye-

rinden atabileceği, herhangi bir resmî kuralla bağlı olmayan arpalık sahipleridir. Bu durumda ilk temel değişme, özgür kulların ortaya çıkışı ve görev yerlerinin bağıllık sözleşmesiyle doldurulması olmuştur. Ancak bu tür tımar ilişkileri hiç de objektif işlevsellik düşünceleriyle oluşturulmadığından, belli yetki alanlarının ve açıkça saptanmış hiyerarşik ilişkilerin bulunmayışına bağlı olarak sonuç değişmemektedir. İdarî memurların arpalık temeli üzerinde örgütlendiği belli durumlar istisna edilirse, ‘terfi’ tamamen egemen yöneticinin keyfine kalmıştır.

Dairede temel nitelik olarak rasyonel teknik eğitimin olması şartı, hane memurları ve gözdeleler için nadiren geçerlidir. Ancak, görevlendirmede en azından başlangıç düzeyinde teknik nitelik aranıyorsa, içeriği ne olursa olsun, bu gerçek yönetim uygulamasında temel bir değişim ortaya çıkarır.

Birçok görev için belli ölçüde tecrübî eğitim, çok eskiden bu yana zorunlu olmuştur. O zamanlar gerçekten çok az bulunur bir “sanat” durumundaki okur-yazarlık becerisi için de, bu özellikle böyledir. Bu beceri, özellikle Çin’de, kalem erbabının hayat tarzı yoluyla bütün bir kültürel gelişimi etkilemiştir. Diğer faktörlere nazaran memurların patrimonyal çevre içinden seçimini önlemiş ve böylece güç sahibinin karşısına güçlü bir sosyal grup çıkararak onun gücünü sınırlamıştır.

Düzenli maaşlar açısından, hane memurları ve gözdeleler genellikle güç sahibinin imkânlarıyla geçinirler. Bunların güç sahibinin masasından uzaklaştırılmaları genellikle, tür olarak, kolaylıkla gelenek kalıbına dökülebilen kimi çıkarların yaratılmış olduğunu gösterir. Güç sahibinin hanesi dışında yaşayan memurlarla güç sahibinin kendisi, ayrıca ya da bunların yerine, çoğu kez herhangi belli bir ölçü ya da oran olmaksızın, ama türlü kayırmalar elde etmek isteyenler tarafından her özel durum için kendi başına anlaşılan tutarlarda toplanan çeşitli ödemeler de söz konusudur. Bun-

lar genellikle herhangi belli bir oran ya da ölçü olmaksızın, imtiyaz arayanların durumuna bağlı olarak anlaşılan miktarlarda toplanır.

2.3.2. Gerontokrasi, Ataerkillik ve Patrimonyallık

1. Geleneksel otoritenin en ilkel türleri, egemen yöneticinin şahsî bir idarî memur ekibinin olmadığı hallerdir. Bunlar “gerontokrasi”¹⁰ ve “ataerkilliktir”.

“Gerontokrasi” terimi, grup üzerinde egemenliğin örgütlenmeye başlamasının hemen ilk aşamasında bu egemenliğin “yaşlıların” elinde bulunduğu durumu anlatır. Başlangıçta bu, gerçek yaş açısından “en yaşlı” diye tanımlanıyordu;      kutsal gelenekleri en iyi bilen en yaşlı olurdu. Bu durum, ekonomik ya da akrabalığa dayalı nitelik taşımayan gruplarda yaygındır. “Ataerkillik”, genellikle hem ekonomik bakımdan, hem de akrabalığa dayalı olarak örgütlenen bir grubu, belli bir miras kuralı gereğince belirlenen bireyin yönetmesini anlatır. Gerontokrasi ile ataerkilliğin bir arada görülmesi yaygındır. Her ikisinin de belirleyici özelliği, üyelerde, g   sahibinin geleneksel hakkı olmakla birlikte, egemenliğin kesinlikle bütün üyelerin yararına kullanılmasının ortaklaşa bir hak olduğu ve bu nedenle g   sahibinin onu, dilediği gibi sahiplenemeyeceği yolunda bir inancın bulunmasıdır. Bunun sürdürülebilmesi için, her iki durumda da kişisel kontrol için bireysel otoriteyi zedeleyecek patrimonyal bir memur grubunun olmaması hayat  önem taşımaktadır. Bundan dolayı, güç sahibi, üyelerin kendi emirlerine uymaya istekli olmalarına daima bağımlıdır, zira emirlerini dayatabilecek bir aygıt/mekanizması yoktur. Bundan dolayı otoriteye tâbi olanlar “tebaa” değil, grup üyesidir. Ancak bu kesimin niteliği yasalar veya sözleşmelerden değil gelenekten kaynaklanır. İtaati herhangi bir kurala bağlı olmaksızın, g   sahibine karşı bir yükümlülüktür. Ancak egemen

¹⁰ Yaşlıların egemenliği

yöneticiye olan itaat yükümlülüğü de yalnızca onun geleneksel konumundan dolayıdır. Bu nedenle güç sahibi kendi açısından gelenekle sıkı sıkıya bağlıdır.

Gerontokrasinin farklı türleri daha sonra ele alınacaktır. Ataerkilliğin gerontokrasiyle ilişkisi otoritenin yalnızca ev halkı üzerinde geçerli olmasındandır. Bunun dışında mesela, Arap şeyhi örneğinde, şeyh sadece emsal teşkil eden bir karakterdir. İnsanları, örnek olma, öğüt verme ve benzeri zorlayıcı olmayan yollarla etkilemeye çalışır.

2. Yöneticinin kontrolü altında şahsî bir idarî memur topluluğu, özellikle de askerî gücün gelişmesiyle, geleneksel otorite “patrimonyalizme” dönüşür. Mutlak otorite zirveye ulaştığında ise bu durum “saltanat” (sultanlık) olarak adlandırılır.

Artık grup üyeleri tebaa olarak değerlendirilmeye başlanır. Daha önce güç sahibinin egemenliği, üstün bir grup hakkı olarak görülürken, artık herhangi bir mal gibi sahiplendiği şahsî hakkına dönüşmektedir. İlke olarak bu hakkını herhangi bir ekonomik kaynak gibi değerlendirebilir: Satabilir, güvence olarak değerlendirebilir ya da miras yoluyla paylaşırabilir. Patrimonyal gücün ana dış desteği köleler, koloniler ve kayıtlı tebaalar ile egemen güç sahibi ve yürütme memurları arasındaki çıkar dayanışmasını en üst düzeye çıkarmak üzere başvurulmuş muhafız birlikleri ve ordulardır. Bu araçları elinde bulunduran güç sahibi, keyfince kullandığı gücünün sınırlarını genişletebilmekte, ataerkillik ve gerontokratik yapının geleneksel sınırlarını aşarak, kendisini bağış ve imtiyazlarda bulunabilecek bir konuma getirebilmektedir. Otoritenin temelde geleneksel olduğu, ancak güç sahibinin şahsî özerkliği yoluyla otorite uyguladığı duruma “patrimonyal” otorite denir. Keyfi uygulamanın geleneksel sınırlara tâbi olmadığı patrimonyal otorite, “saltanat” olarak adlandırılır. Her iki sistem ilkel ataerkillikten, şahsî bir yönetici memur sınıfının mevcudiyetiyle ayrılır.

Saltanat (sultanlık), yüzeysel olarak tamamen gelenekle sınırlanmamış gibi görünse de, gerçekte durum hiç de böyle değildir. Ancak gelenek dışı unsur, şahs likten arınmış biçimde gerekçe-lendirilmiş olmayıp, g   sahibinin keyfi davranma yetkisinin aşı-rı ölçüde genişletilmesi halini almıştır. Onu diğer her tür rasyo-nel otorite türlerinden ayıran özellik de budur.

3. Patrimonyal otorite sisteminde özel g  ler ve ilgili iktisa-d  avantajlar sahiplenildiğinde “adem-i merkezî” otorite¹¹ orta-ya çıkar. Benzer bütün durumlarda olduğu gibi mülkiyet şu ře-killerde olabilir:

 rg tl  bir grup ya da özel nitelikleriyle  ne çıkan bir kesim tarafından gerçekleştirilebilir. Öte yandan, sahiplenilme kimi bi-reylerce patrimonyal bir temel üzerinden ya da hayat boyu s r-mek üzere veya bağımsız bir mülk olmak üzere ortaya çıkabilir.

Görüldüğü gibi adem-i merkezî otorite, bir açıdan, egemen güç sahibinin idarî memurlarını seçme yetkisini, yönetim ma-kamları veya çeşitli mevkiler bir örgütlü grup ya da özel bir sos-yal statü grubunca sahiplenildiği için her zaman sınırlayabilir.

Buna ilaveten, öte yandan, çoğu kez mevkilerin bireysel ola-rak idarî memurlarca sahiplenilmesi de söz konusu olabilir. Bu genellikle, kendileriyle birlikte sağlanan ekonomik çıkarlar da da-hil, mevkiler, idarî g   ve yönetim araçlarının sahipliğini kapsar.

Sahiplenilmiş konumlarda bulunan kişiler, tarihsel açıdan daha önce bağımsız bir statü grubu oluşturmayan idarî memurlardan ola-bilir. Ya da sahiplenme öncesinde idarî memurların malî olmayabilir.

Yönetsel güçlerin, bağımsız grup üyelerince sahiplenildiği durumda, idarî masraflar g   sahibinin kişisel mülkiyetinden ay-rılamayan bir şekilde sahiplenmiş olduğu şahsî kaynaklardan kar-

¹¹ Talcott Parsons’un çevirisinde Stand kelimesi decentralized authority olarak İngilizce’ye çevrilmiştir. Burada söz konusu olan idarî memur sınıfının egemen otoriteden bağımsızlaşıp ayrıcalıklı bir gruba dönüşmesidir.

şlanır. Askerî güç sahipleri ile ordu mensupları, kendi donanımlarını kendileri sağlarlar. Öte yandan, idarî araçlar ve idarî memurların temini, güç sahibinin elindeki ticarî birimler ya da hazinesinden kâr amaçlı bir girişim mantığıyla da sağlanabilir. Özellikle 16. ve 17. yüzyıl Avrupası'ndaki paralı orduların temel örgütlenme şekli böyledir. Bağımsız grupların mülkiyeti tamamlandığında, bütün idarî güçler, güç sahibi ile idarî memurları arasında ve her biriyle şahsî haklar temeli üzerinde paylaşılır. Öte yandan bu haklar güç sahibinin özel emirleriyle ya da sahiplenilen hakları ellerinde bulunduranlarla varılacak özel anlaşmalarla düzenlenebilir. Birinci duruma örnek, bölgede sağlanan tımarlar; ikinciye örnek ise ayrıcalıklı konumları dolayısıyla ya da kaba güç yoluyla yönetim gücünü elde edenlerdir. İlk durum, çoğu kez ikinci durumun meşrulaştırılmasının bir sonucudur.

Bir bireyin mülk edinmesi kiralama, rehin, satış, veya şahsî, patrimonial ya da özgürce elde edilmiş olan ve şartsız ya da kimi görevlerin yerine getirilmesi şartına bağlı imtiyazlar yoluyla olabilir. Bunlar bir hizmet karşılığında olabileceği gibi itaat karşılığında tanınan ayrıcalıklar veya kaba güçle elde edilmiş gücün resmen tanınmasını gösteren imtiyazlar olabilir.

Örgütlü bir grup ya da belli bir sosyal statüde bulunanlarca sahiplenme ise, genellikle güç sahibi ile idarî memurları ya da güç sahibiyle örgütlü bir toplumsal grup arasındaki uzlaşmanın bir sonucudur. Bu durumda güç sahibi, bireylerin seçiminde bir ölçüde özgür kalır ya da bu konumlara geleceklerin seçimi için katı kurallar koyabilir.

Mülk edinme, nihayet eğitim veya deneyimle kazanılabilir. Bu konunun ayrıca tartışılması gerekir.

1. Gerontokrasi ve ataerkillik durumlarında, yaygın görüşe göre yönetim araçları bir bütün olarak örgütlü grubun ya da yönetim işlevini üstlenen bireyin hane halkındadır. Yönetim işlev-

leri tüm grubun “namına” yürütülür. Güç sahibinin, şahsî olarak sahiplenmesi, patrimonyallığa ait bir gerçektir. Bu durum, tüm toprakların güç sahibinin mülkü, tüm tebaanın da onun köleleri olması ölçüsüne varıncaya kadar, çok değişik biçimlerde gerçekleşebilir. Belli bir sosyal grup tarafından sahiplenilme, yönetim araçlarının hiç değilse bir bölümünün idarî memurlar grubunun üyelerince sahiplenilmesini ifade eder. Saf patrimonyal düzende ise, yöneticilerle yönetim araçları birbirinden tam olarak ayrılır; demek ki burada durum grup tarafından sahiplenmenin tersidir: Yönetim gücüne sahip kişi, yönetim araçlarının, en azından çok önemli bir bölümünün de sahibidir. Kendi donanımını kendisi sağlayan tımar sahibi; kendisine bir toprak verilmiş olan ve yargı işleri harçlarını, resimleri ve değişik vergileri kendi adına toplayan ve efendisine karşı yükümlülüklerini kendine tahsis edilmiş araçlarla karşılayan lord, silahlı birliklerini kendi vergi gelirleriyle kurup donatan Hindistan’ın “jagirdarı” gibi tüm yönetim araçlarına tam anlamıyla sahip durumdadır. Buna karşılık kendi kaynaklarıyla paralı askerler birliği kuran, ama krallık hazinesinden kimi ödemelerle beslenen ve açığını ya hizmetini kısararak ya da ganimet, savaş vergileri gibi yollarla kapatan bir albay/alay komutanı, yönetim araçlarına ancak bir ölçüde sahiptir ve bazı kurallarla bağlıdır. Kölelerden ya da sömürgelerden ordular kurup kendi adamlarının komutasına veren, onları kendi ambarlarından yediren, giydiren ve donatan Firavun ise, patrimonyal güç-sahibi olarak, yönetim araçlarının tümüyle sahibidir. Ancak resmî düzenleme her zaman belirleyici değildir: Memlûklar, önceleri efendilerince resmen satın alınmış köleler iken, herhangi bir feodal sınıfın tımarları tekeline alması gibi, yönetim gücünü tekellerine almışlardır.

Bireysel sahiplenme söz konusu olmaksızın bütünleşmiş bir grubun, kuruluşun bir toprağı sahiplenmesinin örnekleri de vardır. Bu durum, grup üyesi olmak ve durumları belli nitelikler ara-

yan kurallara uygun düşmek koşuluyla kimi bireylere toprak verilmesinde görülebilir. Yani adaylarda bazı askerî ya da ritüellere ilişkin nitelikler aranır, öte yandan bunlar bir defa sağlandığında yakın kan bağına öncelik tanınır. Hizmetlerinden askerî ya da idarî amaçlarla yararlanan saray ya da lonca esnafının ve köylülerin durumu da buna benzer.

2. Kiralama yoluyla mülk edinme özellikle vergilerin toplanması, rehin bırakma ya da satış Batı'da olduğu gibi Doğu'da ve Hindistan'da da mevcuttur. Eski çağlarda, rahiplik görevlerinin açık arttırmayla satılması nadir görülen bir şey değildi. Kiralamayla kısmen amaçlanan, özellikle savaş giderlerinin yol açtığı finansal sıkıntıları gidermektir. Ama bir ölçüde de finansal düzen uygulamasının bir parçası olup, bütçe için istikrarlı bir gelir kaynağı sağlamaktır. Rehne bırakma ve satma, genellikle finansal mecburiyetten doğmuştur. Bu durum din devletleri için de doğrudur (Papal State). Rehne bırakma yoluyla tahsis, Fransa'da 18. yüzyıla kadar parlamentolardaki hukukî memuriyetlerin doldurulmasında önemli rol oynamıştır. Askerî mevkilerin satış yoluyla tahsis edilmesi, İngiliz Ordusu'nda, 19. yüzyıla kadar devam eden bir uygulama olmuştur. Kaba güçle ele geçirmeyi meşrulaştırma, ödül verme ya da kimi siyasal hizmetler için referans sağlama gibi imtiyazlar, başka yerlerde olduğu gibi Ortaçağ Avrupası'nda da yaygındı.

2.3.3. *Patrimonyal Egemenlik Düzeninde Hizmetlilere Sağlanan Destek Türleri*

Patrimonyal egemenlik düzeninde hizmetliler aşağıdaki yollarla destek alabilir: *a)* Egemen güç sahibinin evinde ve sofrasından yiyerek, *b)* Egemen güç sahibinin ambar ya da hazinesinden yapılan ayni ve nakdi ödemelerle, *c)* Hizmet karşılığı tanınan toprak kullanım haklarıyla, *d)* Mülk ya da vergi ve resim gelirlerinin tahsis edilmesi yoluyla, *e)* Tımar yoluyla.

(b) ve (d) durumunda sözü edilen destekleme biçimleri, tutarları ve yerleri geleneksel yolla belirlenip yenileniyorsa ve patrimonyal yolla değil de şahsen bireylere tahsis ediliyorsa “imtiyaz/çıkar” olarak adlandırılır.  rg tlenmenin temel ilkesine göre, bir idarî memurun bu şekilde desteklenmesine ise “arpalık” adı verilir. Böyle bir durumda, hizmet süresi ya da objektif olarak belirlenebilen başarılar temeline dayalı bir terfi sistemi bulunabilir ve bu konumlara seçilebilmek için belli bir sosyal konumda bulunmak, dolayısıyla bir statü saygınlığı duygusu geliştirmiş olmak şartı da aranabilir.

Bir dizi yönetim g c ve yetkisi, belli özelliklere sahip kişilere sözleşmeyle verilmişse ve söz konusu olan karşılıklı hak ve yükümlülükler asıl olarak, özellikle askerî anlamında, yerleşik statü saygınlığı  l lerine yönelik ise bunlara “timar” denir. Eğer bir idarî memur asıl olarak tımarlarla destekleniyorsa, buna “Feodalizm” denir.

Timar ile askerî çıkarlar arasındaki geçiş genellikle bu ikisinin birbirinden ayırt edilmesini neredeyse imk nsız hale getirecek kadar yakındır.

(d) ve (e) durumlarında, bazen (c) durumunda da idarî g cleri elde eden birey kendi idarî giderlerini, kimi kez de askerî donanımını, yukarda belirttiği üzere, kendisine tanınan çıkarlardan ya da timar gelirlerinden karşılar. O zaman kendi otorite konumu patrimonyal bir nitelik alabilir ve dolayısıyla miras yoluyla devredilebilir ve paylaşılabilir.

1. Krallık hizmetlilerinin, saraylıların, rahiplerin ve öbür patrimonyal hizmetlilerin desteklenmesinde en eski yol, g c sahibinin bunları sofrasında beslemesi ya da onlara ambarlarından dilediği gibi bağı larda bulunmasıdır. Meslek  askerlik  rg tleni inin en eski biçimi olan, daha sonra üzerinde duracağımız, “erkekler evi” (men’s house), çoğu kez komünist tüketim düzeni  zellikliğini taşımıştır. G c sahibinin veya tapınağın, kilisenin sofrasından yavaş yavaş uzaklaşma ve bunun yerine kimi tahsisle-

rin ya da toprak kullanma izinlerinin geçmesi her zaman olumlu karşılanmamıştır. Ancak, bağımsız ailelerin kurulmasının sonucu genellikle bu olmuştur. Bütün Yakın Doğu'da olduğu gibi Çin'de, Hindistan'da ve sık sık Batı'da güç sahibi memurların ilk desteklenme biçimi, tapınak papazlarına ve resmî memurlara mal olarak yapılan ödemelerdir. Askerlik hizmetleri karşılığında toprak kullandırılması, çok eski çağlardan beri bütün Doğu'da ve Ortaçağ Almanya'sında malikâne memurlarının, saray askerlerini ve daha başka memurları geçindirmenin bir yolu olmuştur. Türk sipahilerinin, Japon samuraylarının ve Doğu'daki öbür hizmetli ve şövalyelerin gelir kaynakları, daha sonra da belirtileceği gibi, buradaki terimlerle ifade edersek tımar değil "imtiyaz/çıkart"tır. Bazı durumlarda belli toprakların kirasından, kimi durumlarda belli yerleşim birimlerinin vergilerinden karşılanmıştır. İkinci durumda aynı yerleşim yerindeki idarî güçlerin de her zaman, bu hizmetlilere tahsis edilmesi yoluna gidilmemiş olmakla birlikte, genel eğilim bu yönde olmuştur. Tımar kavramı, yalnız devlet kavramıyla ilişkisi içinde daha ileri ölçüde geliştirilebilir. Konusu patrimonyal bir düzen içinde toprak olabileceği gibi, çeşitli mülk ya da vergi gelirlerinden herhangi biri de olabilir.

2. Mülk gelirleri ve hakları ile vergi gelirlerinin imtiyaz ya da tımar biçiminde tahsis edilmesi yöntemi de yaygındır, özellikle de Hindistan'da bağımsız bir örgütlenme şekli olarak gelişmiştir. Olağan düzenleme, askerî birlikleri hazır bulundurmak ve idarî masraflar karşılığında kendilerine bu gelir kaynaklarının tahsis edilmesi şeklinde olmuştur.

2.3.4. Adem-i Merkezî Patrimonyal Otorite

Patrimonyal sistemlerde, özel olarak da adem-i merkezî türünde, tüm idarî güçler ve bunların iktisadî hakları, özel olarak tahsis edilmiş ekonomik imtiyazlar olarak görülür. Elbette bu,

söz konusu güçlerin niteliksel olarak farklılaşamayacakları anlamına gelmez. Bu durum özellikle husus  düzenlemelere konu olacak şekilde gerçekleşir. Dahası mülk, vergi ya da diğ r gelirler gibi yalnızca ekonomik nitelikteki imtiyazlardan farklı olarak, özellikle adalet ve askerî yetkilerin tahsis edilmesi, ilgili kişiler için ayrıcalıklı bir sınıf statüsünün meşru dayanağı sayılır. Son b l mdekiler de, tahsis edilme biçimi bakımından, asıl olarak patrimonyal olanlar ve patrimonyal olmayan ya da finansal çıkarlar olarak birbirinden ayrılır. Mevcut terminolojimiz kapsamında, belirleyici olması gereken şey, içeriğı ne olursa olsun, yönetici g  ler ve beraberlerindeki imtiyazların özel haklar sayılması gerçeğidir.

Von Below¹², yargı yetkisinin tahsisinin kendi başına ayrı olarak ele alındığını, ayrıcalıklı sosyal konumun kaynağını oluşturduğunu ve genellikle Ortaçağ siyasal örgütlenmesinin saf patrimonyallık özelliğinden mi yoksa saf feodalizm özelliğinden mi kaynaklandığını söylemenin mümkün olmadığını vurgulamakta çok haklıdır. Yine de yargı yetkisi ve diğ r saf siyasal kökenli hakların özel hak olarak kabul edildiğı ölçüde, buradaki amaçlarımız açısından patrimonyal otorite terimini kullanmak doğru olacaktır. Bilindiğı üzere bu kavramı Haller, *Restauration der Staatswissenschaften* adlı kitabında kullanıp geliştirmiştir. Tarihsel olarak, ideal modele tam olarak uyan saf patrimonyal bir devlet hiçbir zaman var olmamıştır.

Geleneksel otoritenin, yönetim gücünün imtiyazlı sosyal sınıflara geçmesiyle adem-i merkezî hale dönüşmesi durumunda, bu tür bir imtiyazlı sınıfın yöneticiyle uzlaşarak siyasî ve idarî kararlara katılması, resmî bir g  ler ayrımı durumu da ortaya çıkarabilir.

Bu kabil uzlaşmaların konuları kurallar ya da idarî süreci düzenleyen karar ya da ölçüler olabilir. Bu tür grupların  yeleri muhtemelen kendi otorite alanlarında ve kendi idarî kadroları

¹² Der Deutsche Staat des Mittelalters

aracılığıyla egemenlik sahibi olabilirler.

1. Belli durumlarda, imtiyazlı sosyal statüye sahip olmayan köylüler gibi gruplar, bu kategoride ele alınabilir. Ancak bu durum kavramı değiştirmez. Çünkü belirleyici olan nokta, imtiyazlı grup üyelerinin bağımsız haklara sahip olmasıdır. Eğer toplumsal bakımdan ayrıcalıklı tüm sınıflar ortadan kalksaydı, buradaki durum elbette bir başka tipin kapsamına girerdi.

2. Bu tür, tam anlamıyla sadece Batı dünyasında gelişmiştir. Örgütlenme özellikleri ve gelişme sebepleri ayrıca aşağıda ele alınacaktır.

3. Bu tür imtiyazlı bir grubun üyelerinin kendi idarî memurlarının olması olağan değildir. Bağımsız idarî otoritenin kendi namına yetki kullandırması hâlâ istisnadır.

2.3.5. *Geleneksel Otorite ve İktisadi Düzen Arasındaki İlişkiler*

Geleneksel otoritenin ekonomik faaliyetler üzerindeki temel etkisi, genellikle geleneksel tutumları güçlendirme yönündedir. Bunun en belirgin olduğu durumlar, grup üyelerine karşı bir yönetim donanımını kullanamayan ve bu nedenle de kendi meşruluğu için geleneğin her açıdan korunmasına bağımlı olan gerontokratik ve saf ataerkil durumlardır.

Bunun ötesinde; iktisadî düzenin sonuçları, ilk olarak egemenliğe sahip grubun finanse edilme yöntemiyle etkisini gösterir. Bu açıdan patrimonial düzen çok değişik ihtimallere açıktır. Ancak aşağıda sayılanlar özellikle önemlidir:

a) Temel gereksinimlerin tümünün ya da bir bölümünün li-türjik¹³ olarak, mal ve hizmet biçiminde egemen güç tarafından karşılandığı *oikos*. Bu durumda, ekonomik ilişkiler geleneğe sıkı

¹³ Komünilyonda kullanılan

sıkıya bağlıdır. Pazarların gelişmesi engellenmekte, paranın kullanımı asıl olarak tüketime yönelmekte ve kapitalizmin gelişmesi imk nsız hale gelmektedir.

b) Sosyal açıdan, imtiyazlı grupların hizmetlerinin sağlanması da çok benzer etkileri vardır. Aynı şekilde olmasa da, mülkiyet parasal mübadeleye konu olmadığından ve satın alma gücü buna bağlı olarak düştüğünden piyasaların gelişmesi bu durumda da sınırlı kalmaktadır. Dahası, bireysel iktisadî birimlerin üretken gücü geniş ölçüde egemenin ihtiyaçlarını karşılamaya tahsis edilmiştir.

c) Nihayet, patrimonyalizmin ihtiyaçlarını karşılamak için kısmen k r amaçlı girişimler, kısmen de harç ve vergilerle tekel bi minde örgütlenmesi de mümkündür. Bu durumda pazarların gelişimi, söz konusu tekellerin türüne bağlı olarak, rasyonel olmayan faktörlerden az ya da çok cidd  şekilde etkilenerek sınırlandırılmış olur. Çünkü büyük k r imkânları g   sahibinin ve idarî memurlarının elindedir. Eğer güç sahibi egemen grup, iktisadî işletmeleri kendisi yönetirse, kapitalizmin gelişimi doğrudan engellenmiş olur. Öte yandan eğer vergilerin kiralanması, kamu görevlerinin alınıp satılması mümkünse ve ordu ile bürokrasinin ihtiyaçları malî sebeplerle kapitalist bir temel üzerinden karşılıyorsa, kapitalist gelişim yönünde bir açılım vardır, ancak bu siyasal yönelimli bir açılımdır.

Patrimonyal düzenin ve büyük ölçüde saltanat sisteminin finansmanı, paraya dayalı olduğu durumda bile, aşağıdaki sebeplerle rasyonel olmayan sonuçlar doğurma eğilimindedir:

1. Doğrudan vergi kaynaklarına getirilen yükümlülükler hem tür hem de miktar bakımından geleneğe bağlıdır. Aynı zamanda harçların, yeni yükümlülüklerin belirlenmesi ve tekellerin örgütlenmesinde tam bir özgürlük -dolayısıyla da bir keyfilik- vardır. Bu keyfilik unsuru en azından bir hak olarak öne sürülür. Ancak, tarihsel olarak geniş bir uygulama alanında etkin olmuştur.

2. Ancak, iktisadî faaliyetin rasyonalizasyonunun iki temeli eksiktir; yükümlülüklerin hesaplanabilirliği ve özel kazanç sağlayacak faaliyetlere izin verilmesi özgürlüğü temelindeki eksiklik.

3. Yine de bireysel durumlarda patrimonial malî politika vergi kaynaklarının gelişimine düzenli bir ilgi göstererek ve tekelleri rasyonel biçimde örgütlenilerek, rasyonelleştirici bir etkide de bulunabilir. Ancak bu, bir bölümüyle Batı dünyasında mevcut olan özgün tarihsel koşullara bağlı, tesadüfî bir yapısal durumdur.

Egemen grupların güçleri resmî olarak örgütlendiğinde, malî politika genellikle bir uzlaşma neticesinde ortaya çıkma eğilimindedir. Bu, yükleri görece öngörülebilir kılmakta ve güç sahibinin, yeni yükler getirme ve her şeyden önemlisi, tekeller yaratma yetkisini ortadan kaldırmakta veya en azından büyük ölçüde sınırlamaktadır. Ortaya çıkan malî politikanın rasyonel iktisadî faaliyeti geliştirici mi yoksa kısıtlayıcı mı olduğu, büyük ölçüde güç sahibi sosyal sınıfın türüne, asıl olarak da feodal mi yoksa patrisyen mi olduğuna bağlıdır.

Feodal bir sınıfın hakimiyeti, feodal yöneticilere tanınan egemenlik haklarının hakim ölçüde patrimonial yapıda olması nedeniyle, kâr amaçlı etkinliklere ve pazarın gelişimine katı sınırlamalar getirme eğilimindedir. Dahası, söz konusu feodal grubun gücünü korumak üzere bunların özellikle önlenmesine çalışılabilir. Bir kentli, imtiyazlı tüccar sınıfın hakim güç sahibi olması ise tersine etki yapacaktır.

1. Yukarıda anlatılanlar şimdilik yeterli görülmelidir. Farklı bağlamlarda bu konulara yeniden dönmek gerekecektir.

2. *Oikos*, Eski Mısır ve Hindistan'da mevcuttu. Sosyal açıdan imtiyazlı sınıflar Eski Yunan dünyasının çoğunluğunda, son dönem Roma İmparatorluğu, Çin, Hindistan, bir ölçüde Rusya ve İslam devletlerinde söz konusuydu. Rejimin doğrudan kontrolündeki tekel Ptoleme Mısır'ı, bir ölçüde Bizans İmparatorluğu,

farklı bir şekilde İngiltere'deki Stuartlar rejimi için geçerliydi. Diğer tekel türleri için; özellikle siyasî yönelimli kapitalizm, "Ay-
dınlanma Despotizmi" dönemi Batı dünyasındaki geli mi  patri-
monyal devletlerde en üst düzeyde geli mi tir. Bunların en bili-
nen  rne i Colbert tarafından düzenlenen sistemdir.

3. Rasyonel iktisadî faaliyetin gelişimini sınırlama eğiliminde-
ki faktör, sadece patrimonyal düzenlerin pek çoğunda görülen
finansal politika değil; her şeyden önce idarî uygulamaların genel
niteliğidir. Bu durum aşağıdaki açılardan doğrudur:

a) Gelenekçilik, iktisadî uygulamaların istikrarlı, hesaplana-
bilir kalmasına bağlı olarak resmî rasyonel düzenlemelerin engel-
lenmesinde cidd  bir rol oynar.

b) Tipik olarak, formel bir teknik eğitim almış idarî memur-
ların yokluğu: Böyle bir sınıfın Batı dünyasının patrimonyal dev-
letlerinde ortaya çıkmış olması, ilerde görüleceği gibi, yalnız bu-
rada bulunan ve pek büyük bölümüyle patrimonyal düzenin ge-
nel yapısından farklı çok özel bazı koşullarla açıklanabilir.

c) Otorite sahibi ile idarî memurlarının çok geniş bir keyfi
davranma ve kayırmacılık alanının olması: Basitçe, düzenlenme-
mi  bir haraç sisteminin bozulması, başka bir şey olmayan r  -
vet ve görevi kötüye kullanma, sabit bir tutarda kaldığı takdirde,
bu durumun en önemsiz sonucu olacaktır, çünkü sonuçta bu-
nun uygulamada hesaplanması mümkündür. Oysa her memurun
 ahsına bağlı olan bireysel vakalarda, değişken tutarlar ortaya  ı-
kacaktır. Bürolar, görev yerleri kiraya verilirse, bir görevi  stle-
nen kişi yatırdı ı parayı, rasyonel olmasa da, her türlü yola ba -
vurarak geri almaya bakacaktır.

d) Ataerkil ve patrimonyal düzenin i lemesinde genelde ik-
tisad  faaliyetin düzenlenmesi yönünde bir eğilim vardır. Bu da
meşruluk iddiası niteliğinden ve tebaanın çıkarlarından kaynak-
lanır. Bunun etkisi kendi resmî, pozitif hukuka yönelik rasyonel-

liğinden uzaklaşmasıdır. Bu tür bir etki, temelde örgütlü patrimonyal düzende çok daha belirgin ve kesindir. Öte yandan saf halinde, saltanatta ise önemli konu malî açıdan keyfi davranıştır.

Tüm bu sebeplerden dolayı patrimonyal bir rejimde kapitalizmin sadece belli biçimleri gelişebilmektedir. Bu kapsamda; belli bir ölçüde kapitalist nitelikli merkantilist ticaret, vergi toplama, resmî büroların kiralanıp satılması, devlet giderlerinin karşılanması, savaşın finansmanı ve belli durumlarda kapitalist kuruluş ve sömürgelerdeki işletmeler sayılabilir. Tüm bu biçimler patrimonyal düzende bulunabilmekte ve çoğu kez çok yüksek bir gelişme düzeyine ulaşabilmektedir. Ancak aynı şey yoğun sabit sermaye yatırımı bulunan, özgür emeğin rasyonel örgütlenmesine dayalı, özel tüketici piyasasına dönük, kâr amaçlı işletme için doğru değildir. Bu durum, yargı yönetimi, diğer tüm idarî uygulamalar ve vergilendirmedeki tüm rasyonel olmayan eylemlere karşı çok hassastır. Zira, bunlar hesaplanabilirlik temelini ortadan kaldırır.

Sadece, kendi gücü ve finansal durumu için, teknik alanlarında uzmanlaşmış memurları olan rasyonel bir yönetim sistemi kuran patrimonyal sistemlerde durum temelde farklıdır. Bunun olması için öncelikle teknik eğitim bulunmalıdır. İkinci olarak böyle bir politika izleyebilmek için güçlü müşevvikler bulunmalıdır. Bu özellikle, aynı kültürel alan içindeki çok sayıda patrimonyal güç arasındaki keskin rekabetle sağlanır. Nihayet, çok özel bir faktör gereklidir, yani bu patrimonyal birimler arasındaki rekabete malî destek sağlayacak kentli birimler, gruplar.

1. Modern ve özellikle Batı tipi kapitalizmin öncüleri, kendilerine özgü görece rasyonel yönetimleriyle Avrupa'nın örgütlü kentsel toplulukları olmuştur. Kapitalizmin bu türü öncelikle 16. ve 18. yüzyıllar arasında, burjuva sınıflarının güçlendiği ve ekonomik çıkarlarının ön sırada yer aldığı Hollanda ile İngiltere'nin sınıfsal yapısı ve siyasal örgütlenmesi içinde gelişmiştir.

Bunun Kıta Avrupası'nın saf patrimonyal ya da geniş ölçüde feodal devletlerindeki finansal ya da faydacı m  evvikler üzerine kurulu benzerleri, Stuartların tekelci sanayi düzeni gibi, daha sonraki özerk kapitalist gelişmeyle bir s rekli lik ilişkisi içinde olmamıştır. Tarım ve sanayi politikalarının özel  nlemleri -İngiliz, Hollanda, sonraları Fransız modellerine yöneldikleri ölçüde ve bu sebeple- bu gecikmeli gelişimin bazı temel koşullarını yaratmada çok önemli bir yer tutmasına karşın, doğrudur. Tüm bunlar daha sonra detaylı olarak ele alınacaktır.

2. Belli alanlarda Ortaçağ'ın patrimonyal devletlerinde, başka her yer ve zamandakilerde rastlanarlardan farklı olarak, özellikle hem laik hem de dinî hukuk alanlarında yetişmiş kişilerden çok temel farkları olan rasyonel bir idarî memurlar grubu gelişmiştir. Bu gelişimin kaynağını ve önemini daha detaylı ele almak gerekmektedir. şu an için yukarıda belirtilen genel gözlemlerin ötesine geçmemiz mümkün değildir.

2.4. *Karizmatik Otorite*

2.4.1. *Karizmatik Otoritenin Temel  zellikleri ve Toplumsal  rg tlenme Biçimleriyle İlişkisi*

‐Karizma‐ kavramı, bireysel olarak bir şahsı sıradan insanlardan ayıran ve onun doğaüstü, insanüstü ya da en azından bazı özel istisnai g  lere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan belli bir nitelik anlamında kullanılacaktır. Bunlar sıradan insanların ulaşamadığı ancak kutsal, ilah  ko enleri olan ya da örnek oluşturan özelliklerdir ve bir kişi, bu özellikler temelinde lider sayılır. İlkel şartlarda bu özel saygı biçimi peygamberlere, tedavi edici ya da hukukî bilgelik sahibi olmakla meşhur kişilere, avda liderlik edenlere ve savaş kahramanlarına gösterilir. Çoğunlukla karizmatik kişinin sihirli bir güce sahip olduğu düşünülür. Söz konusu niteliğin etik, estetik ya da buna benzer daha başka a ı-

lardan uygun sayılıp sayılmayacağı, kuşkusuz bu kavram açısından önem taşımaz. Önemli olan tek şey, söz konusu bireyin karizmatik güce konu olanlar ve “izleyiciler” ya da “tarafhtarlarca” gerçekte nasıl görüldüğüdür.

Buradaki amacımız açısından, bu anlamda karizmatik güçle donanmış birçok değişik türe değinmek gerekecektir. Çılgınca tutkulu güçleri bazen, görünüşe göre yanlış olarak, uyuşturucu kullanımına bağlanan “*berserkerin*¹⁴” durumu bu kapsamda değerlendirilebilir. Ortaçağ Bizans Devleti’nde böyle karizmatik, savaşçı, tutkulu bir insan grubu bir tür silah gibi elde tutuluyordu. Saf biçiminde, trans haline gelmenin bir yolu olarak sara benzeri kasımlara yakalanan büyücü “şaman” da bu kapsamdadır. Bir diğeri de, Mormonluk’un kurucusu olan, ancak çok usta ve işini bilir bir dolandırıcı olma olasılığı da bulunduğu için bu türler arasına alınıp alınamayacağını kesinlikle söyleyemeyeceğimiz Joseph Smith’dır. Son olarak, kendini, kendi demagojisine kaptıran Kurt Eisner¹⁵ gibi aydın türlerini de ihtiva eder. Değer yargılarından kaçınması gereken sosyolojik çözümleme tüm bunları, alışlagelen yargılara göre “en büyük” kahramanlar, peygamberler, kurtarıcılarla aynı düzeyde değerlendirilecektir.

1. Karizmatik gücün geçerliği için belirleyici olan şey, güce bağımlı olanların kabulüdür. Bu tanıma gönüllü olup, başlangıçta her zaman bir “belirti” ya da delil sayılan bir mucizeden kaynaklanır ve söz konusu vahye kendini kaptırma, kahramana tapma ya da lidere mutlak bir güven duyma biçimini alır. Ama karizmatik gücün gerçek olduğu yerde de meşruluk iddiasının temelini oluşturan bu değildir. Bu temel daha çok, karizmatik bir göreve çağrılanların, görevin bu niteliklerini bilmelerinin kendi görevleri olduğunu kabul eden anlayıştır. Psikolojik olarak bu “tanıma”,

¹⁴ Savaşlardaki kahramanlığı ile kurt ya da ayıya dönüşen efsanevi Viking savaşçısı

¹⁵ 1919 yılında Bavyera Komünist Hareketi’nin lideri

söz konusu niteliğin sahibine karşı, coşku, umut ya da umutsuzluktan kaynaklanan tam bir kişisel adanma manasına gelir.

Hiçbir peygamber, bu niteliğinin kitlelerin kendisine karşı olan tutumuna bağlı olduğunu düşünmemiştir. Seçilmiş hiçbir kral, hiçbir askerî lider, kendisine karşı direnenleri ya da kendisini tanımayanları görev suçlusu saymamazlık etmemiştir. Böyle bir liderin komutasında savaşa katılmayı kabul etmemek, katılmak resmen gönüllü bile olsa, her yerde, her zaman olumsuz karşılanmıştır.

2. EĞer karizmatik niteliklerinin kanıtı uzun süre görülmezse, tanrısının ya da sihirli veya kahramanlık güçlerinin kendisini terk ettiği düşüncesi ortaya çıkar. EĞer uzun süre başarı gösteremezse ve her şeyden önemlisi, eğer yönetimi altındakilere herhangi bir yarar sağlamıyorsa, karizmatik güç ortadan kalkar. “ lahi Hediye¹⁶” (seçilmişlik) kavramının gerçek karizmatik anlamı işte budur.

Eski Alman kralları bile bazen küçük görülerek reddedilmişlerdir. “ lkel” denilen topluluklarda da benzer olaylar sık görülür. Çin’de kralın, soya bağlı olarak hiç değişmeden kalıtsal olarak devredildiğine inanılan karizmatik niteliği öylesine mutlak-tı ki, yalnız savaştaki bir başarısızlık değil; kuraklık, sel, uğursuz olaylar gibi her türlü olumsuz durumda dahi kamu önünde günah çıkarmak zorunda kalır, dahası tahtından bile indirilebilirdi. Çünkü, böyle şeyler ortaya çıktığı takdirde, onun gerekli karizmatik niteliğe sahip olmadığı, dolayısıyla da “Göklerin meşru oğlu” olamayacağının göstergesi sayılıyordu.

3. Karizmatik otoriteye konu olan kuruluş/grup, duygusal-lığa dayalı topluluk ilişkileri temelinde ortaya çıkan bir gruptur. Karizmatik güç sahibinin idarî memurları “resmî memurları” ihtiva etmez; en azından  yeleri bir uzmanlık eğitimi almış kişiler değildir. Bu konuma seçilmeleri ne bir toplumsal ayrıcalık, ne de

¹⁶ Gottesgnadentum (Gift of Grace)

ailesel ya da şahsî bağımlılık temeline dayalıdır. Seçim kriteri üyelerin karizmatik nitelikleridir. “Peygamber”in havarileri, komutanların bedenleri, liderlerin de takipçileri vardır. “Atama” veya “azil”, kariyer, terfi gibi bir şey yoktur. Sadece liderin, karizmatik niteliklerinden dolayı yaptığı bir “çağrı” söz konusudur. Burada hiyerarşi yoktur. Lider, memurlarından kimilerinin verilen iş için yetersiz olduğunu düşündüğünde, genel ya da özel olarak konuyla ilgilenir. Ortada ne belirli bir yetki alanı, ne de sosyal imtiyaza dayalı bir güç tahsisi mevcuttur. Ancak kimi durumlarda karizmatik güç ve “üstlenilen görev” için yalnızca bulunulan yere ait ya da işlevsel sınırlamalar getirilebilir. Ücret ya da çıkar diye bir şey söz konusu değildir. Tilmiz ya da taraftarlar, liderle birlikte, asıl olarak komünist bir ilişki içinde, bağışlardan oluşan kaynaklarla yaşarlar. Kurulmuş idarî organlar yoktur. Bunların yerine, başkanlarınca karizmatik güçle donatılmış olan ya da kendi başlarına böyle bir güce sahip bulunan memurlar vardır. Herhangi bir resmî kural, soyut meşru ilkeler sistemi, dolayısıyla da bunlara yönelik herhangi bir hukukî karar süreci yoktur. Bununla birlikte yasal sistem oluşturacak hukukî bir bilgelik de yoktur. Somut yargı kararları olaya bağlı olarak yeniden oluşturulur ve başlangıçta kutsal yargılar ya da vahiyler olarak görülür. Objektif bir gerçek olarak, tam anlamıyla karizmatik nitelikteki her egemenlik durumunda geçerli olan kural şudur: “Kitapta şöyle yazıyor ama ben size diyorum ki.” Gerçek peygamber, gerçek bir komutan ve buradaki anlamıyla her gerçek lider gibi, yeni yükümlülükler öğütler, yaratır ya da ister; ve bunu Tanrısal vahiy, tanrısal ilham, içine doğma adına ya da kendi somut düzenleyici iradesi adına yapar, çünkü dinî, askerî ya da siyasal grubun üyeleri söz konusu yükümlülüklerin kaynağında bunların bulunduğunu kabul eder. Kabullenme bir görevdir. Böyle bir güç; kendisiyle rekabet eden, karizmatik olma iddiasındaki bir başka güçle çatışmaya

girdiğinde, tek çıkış yolu söz konusu liderlerin ya sihir kullanması ya da doğrudan doğruya fiziksel kavgaya girişmeleridir. Böyle bir çatışmada ilke olarak, sadece bir taraf haklı olabilir; diğer tarafın cezalandırılması gereken suçlu olması şarttır.

Dolayısıyla, karizmatik otorite günlük rutin ve din dışı hayatın dışındadır. Bu açıdan, hem rasyonel ve özellikle bürokratik güce, hem de ataerkil, patrimonyal, feodal biçimiyle olsun geleneksel güce kesin olarak zıttır. Bürokratik otorite, zihinsel yolla çözümlenebilir kurallara bağlı olmak anlamında özellikle rasyondur; karizmatik güç ise, her türlü kurala yabancı olması anlamında, özellikle rasyonel değildir. Geleneksel otorite, eskiden kalma örneklerle bağlıdır ve bu açıdan kurallara da bağlıdır. Karizmatik otorite ise, kendi egemenlik sınırları içinde geçmiş red-detmekte ve bu anlamda özel bir devrimci güç niteliği taşımaktadır. Ne lidere ne de toplumsal bakımdan ayrıcalıklı gruplara mülkiyet sahipliğine dayalı hiçbir mevki tahsisi tanımaz. Onun için tek meşruluk dayanağı, kanıtlandığı sürece, başka deyişle kabul gördüğü ve taraftarlarla öğrenciler arasında karizmatik biçimde etkili olduğu sürece, kişisel anlamda karizmadır.

Yukarıdaki konular üzerinde daha fazla tartışmak gereksizdir. Burada söylenenler halkoyuna başvuran Napolyon gibi seçilmiş monarkların otorite konumu için de geçerlidir. Bu durum, din peygamberleri ve savaş kahramanları için nedenli geçerliyse, aşağı sınıf kökenli insanları tahtlara ve yüksek askerî komutanlıklara çıkaran “dehanın üstünlüğü” için de o ölçüde geçerlidir.

4. Saf karizma özellikle ekonomik varsayımlara yabancısıdır. Ortaya çıktığı her yerde, sözcüğün en güçlü anlamında bir “çağrı” ve “misyon”dur. Saf halinde, kendi çekiciliğini ekonomik açıdan kullanıp bir gelir kaynağına dönüştürmeyi aşağılık bir şey sayar ve reddeder; ancak bu saf türün çoğu kez gerçekten ideal olarak kaldığı da doğrudur. Bu, karizmatik gücün her zaman, kimi kez pey-

gamberlerin ve tilmizlerinin yaptığı gibi zenginliği reddettiği anlamına gelmez. Kahraman savaşçılar ve askerleri “ganimeti” aktif bir şekilde ararlar; seçilmiş başkan ya da karizmatik parti liderinin maddî güç araçlarına ihtiyacı vardır. Buna ilaveten seçilmiş başkanın, prestijini arttırmak üzere parlak güç gösterilerine ihtiyacı da vardır. Gerçekten karizmatik olan güç türünde aşağılık görülen şey, geleneksel ya da rasyonel biçimiyle günlük kazanç kaygıları, düzenli bir gelir sağlamak için sürekli olarak ekonomik etkinlikte bulunma durumudur. Bir yandan hediyeler, kimi kez büyük çaplı vakıf gelirleri, dahası rüşvet ve büyük miktarda bağışlarla ya da dilenme gönüllü desteği oluşturur. Öte yandan “ganimet”, kaba güç ya da başka yollarla yapılan gasplar karizmatik gücün başlıca gereksinim giderme yollarıdır. Rasyonel iktisadî faaliyet açısından karizma, tipik olarak ekonomi karşıtı bir güçtür. Günlük rutin hayatın etkinliklerine ancak katlanır. Mülk gelirleriyle geçinme, kimi karizmatik güç gruplarının ekonomik temelidir; ama bu genellikle sıradan karizmatik “devrimci” için kabul edilebilir değildir.

Cizvitlerin kilise görevleri almalarının yasaklanması, şakirtlik ilkesinin rasyonel hale getirilmiş bir uygulamasıdır. Her çeşit sofuluk gösterisinin, dilenci rahiplerin ve inanç için savaşanların bu tür kapsamına gireceği aşikârdır. Hemen tüm peygamberler gönüllü bağışlarla desteklenmiştir. Aziz Paul’un meşhur “Bir insan çalışmazsa, yiyemez.” sözü, karizmatik din adamlarına dönük bir eleştiridir. Elbette bu sözün, kendi başına ekonomik etkinliği olumlu olarak, değerlendirici bir yönü yoktur; ancak her bireyin herhangi bir şekilde kendi geçimini sağlamakla yükümlü olduğunu vurgulamaktadır. Bunun sebebi, tamamen karizmatik, manevî anlatıların gerçek hayatta kesin uygulanma imkânı olmadığını, en iyi ihtimalle “yarın endişesinden” kurtulmanın umulabileceğini anlamış olmasıdır. Öte yandan sanatsal açıdan karizmatik tilmizliğe, başka deyişle ekonomik çaba harcama zorunluluğunun

bulunmadığı bir konuma çağrının “ekonomik açıdan bağımsız” olanlara, yani akar gelirleriyle geçinenlere yapılması anlaşılabilir bir şeydir. Bu, Stefan Georg topluluğu için, en azından başlangıçtaki niyetleri açısından doğrudur.

5. Geleneksel olarak sıradanlaşmış dönemlerde karizma en büyük devrimci güçtür. “Aklın” eşit derecede devrimci gücü, eylem ve problemlere dönük insan davranışını değiştirir veya bireyi aydınlatır. Öte yandan karizma acı, çatışma ya da coşkudan ileri gelen bir subjektif ya da içsel dönüşümü ihtiva eder. Dolayısıyla temel tutumlar ve eylemlerin yöneldiği merkezî sistemdeki köklü bir değişmeyi ve yaşamın tüm özel biçimlerine, kısacası “dünyaya” ilişkin tutumlarda yepyeni bir yönelimi anlatır. Rasyonellik öncesi dönemlerde gelenek ile karizma, tüm eylem yönelimlerini aralarında paylaşırlardı.

2.4.2. *Karizmanın Sıradanlaşması ve Sonuçları*

Saf biçimiyle karizmatik otorite, günlük hayatın sıradanlıklarından özellikle uzak bir karakterdedir. Doğrudan girilen toplumsal ilişkiler sıkı sıkıya şahsî olup, şahsî niteliklerin karizmatik geçerliliği ve uygulamanın temellerine dayalıdır. Eğer geçici bir olay olarak kalmayıp, istikrarlı bir tilmizler topluluğu, bir yandaşlar grubu, bir parti örgütü ya da herhangi bir siyasal ya da hiyerarşik örgüt biçimini alacaksa, karizmatik gücün niteliğinin köklü bir değişimden geçmesi şarttır. Gerçekten de saf biçimindeki karizmatik otoritenin, ancak daha başlangıç aşamasında olduğu söylenebilir. Saf bir karizmatik otoritenin istikrar içinde sürmesi imkânsızdır. Ya gelenekselleşecek veya rasyonelleşecek ya da her ikisinin bir karmasına dönüşecektir.

Aşağıdakiler bu dönüşümün ardındaki temel müşevviklerdir:

a) Takipçilerin, topluluğun sürekliliğine ve onun sürekli aktif halde kalması idealleri ve aynı zamanda maddî çıkarları, b) Karizma-

tik gücün idarî memurlarının, tilmizlerinin ya da öteki yandaşlarının bu ilişkiyi sürdürmek için gösterdikleri daha da büyük ideal ya da maddî çıkarlar. Bunun da ötesinde, bu ilişkiyi, hem ideal hem de maddî açıdan kendi konumlarını günlük hayatta istikrarlı bir temele dayandıracak bir şekilde sürdürmede çıkarları vardır. Bu, her şeyden önce, olağan dünyevî bağları ve özellikle ailevi ve ekonomik ilişkileri kesilmiş olan şakirtlik türü yerine, sıradan aile ilişkileri kurma ya da en azından güvenli bir toplumsal konum elde etme olanağı bulunan bir tilmizlik yapısına geçiş anlamına gelir.

Bu çıkarlar, genellikle, karizmatik güç sahibi kişinin ortadan kalkması ve kaçınılmaz olarak yerine kimin geçeceği sorusunun ortaya çıktığı durumlarda iyice belirginleşir. Sorunun çözümlenme tarzı -tabii eğer çözülebilirse ve karizmatik grup varlığını sürdürerse- ondan sonraki toplumsal ilişkilerin niteliği bakımından çok büyük önem taşır. Aşağıda sayılanlar başlıca muhtemel çözüm türleridir:

a) Otorite konumu kriterleri temeline uygun yeni bir karizmatik lider aranması: Bunun görece saf bir türü, yeni bir Dalai Lama seçilmesi sürecinde bulunabilir. Bu süreç, Buda'nın yeniden hayata döndüğü şeklinde yorumlanabilecek niteliklere sahip bir çocuğun aranmasından ibarettir. Bu yeni bir kutsal Apis Öküzü (Bull of Apis) seçimine çok benzer.

Bu durumda yeni karizmatik liderin meşruluğu belli ayırt edici özelliklerin bulunmasına, dolayısıyla da bir geleneğin doğuşuna temel olan kimi kurallara bağlıdır. Sonuç, bir gelenekselleşme ve bunun için de liderliğin yalnızca kişisel yönünün ortadan kalkması sürecidir.

b) Kahinlerin kehanetinde, iyi talihte, kutsal yargıçlara beliren vahiy yoluyla ya da diğer yöntemlerle lider seçimi: Bu durumda yeni liderin meşruluğu, seçim yöntemlerinin meşruluğuna bağlıdır. Burada bir meşrulaştırma biçimi de gelişir. İsrail "Şofetimlerinin" kimi kez bu özellikte olduğu söylenir. Saül'ün eski savaş

kahinince seçilmiş olduğu söylenmektedir.

c) İlk karizmatik liderin kendi yerine geçecek olanı kendisinin belirlemesi ve taraftarlarının bu yeni lideri tanınması: Bu çok yaygın bir yöntemdir. Roma'da yargıçlıklar başlangıçta tümüyle bu yoldan belirlenirdi. Bu yol, yakın zamanlarda, en net şekilde “diktatörlerin” atanmasında ve “interrex¹⁷” kurumunun ortaya çıkmasında uygulanmıştır. Bu durumda meşruluk, atama işlemiyle sağlanmaktadır.

d) Yöneticinin karizmatik nitelikteki idarî memurlarca belirlenmesi ve topluluğun bunu kabul etmesi: Tipik olarak bu süreç, ne bir “seçim” ne bir “aday gösterme” ya da benzeri bir şey olarak yorumlanamaz. Burada söz konusu olan özgür seçim değil, görevle sıkıca bağlantılı bir seçimdir. Önemli olan, çoğunluğun oyunu almak değil, doğru kişinin atanması, gerçekten karizmatik güçle donanmış kişinin bulunmasıdır. Bu durumda çoğunluğun değil, azınlığın haklı olması muhtemeldir. Oybirliği genellikle aranır; hatayı kabul etmek bir görev, yanı sıra direnme ciddi bir kusurdur, yanlış bir seçim ise cezalandırılmayı gerektirir. Başlangıçta bu sihre dayalı karizmatik bir kusurdur.

Yine de, böyle bir durumda yasallığın, güç konumuna gelme sürecinin doğru işlemesine ilişkin ölçüler, örneğin çoğu kez taç giydirilmesi gibi bazı formaliteler sebebiyle kazanılmış bir hak niteliğini alması kolaydır. Batı dünyasında piskoposlara ve kral-lara din adamlarınca ya da topluluğun “rızasıyla” soylularca taç giydirilmesinin başlangıçtaki anlamı buydu. Dünyanın her yanında buna benzer durumlar çoktur. Modern “seçim” kavramının kökeninin bu olması gerçeği, daha sonra ele alınacak bazı problemleri de doğurmaktadır.

e) Karizmanın akrabalık yoluyla geçen bir nitelik olduğu, bu sebeple bir ailede, özellikle de en yakın akrabalarda toplandığı

¹⁷ Otorite boşluğu döneminde yönetimi geçici olarak devralan kişi

anlayışı: Bu durum patrimonyal karizmadır. Patrimonyal şekilde gücün el değiştirmesi sisteminin, hakların tahsis edilmesi düzenindeki gibi olması şart değildir ve çoğu kez farklılaşır. Bazen uygun mirasçının, ilgili akrabalık grubu içinden az önce bahsi geçen yollardan biriyle seçilmesi de mecburi olabilir.

Mesela belli zenci devletlerinde, iki kardeşin yönetim için dövüşmeleri gerekir. Çin’de miras düzeni, topluluğun hayatta olanlarıyla ataların ruhları arasındaki ilişkileri, rahatsız etmeyecek biçimde kurulur. Doğuda kıdem ya da geride kalanlar tarafından atanma yolu çok yaygındır. Dolayısıyla, Osmanlı sarayında, hanedanın muhtemel tüm adaylarının yok edilmesi bir mecburiyetti.

Otoritenin kıdeme, yaş büyüklüğü kuralına göre geçmesi, sadece Ortaçağ Avrupası ve Japonya’da evrensel olarak açık şekilde yerleşmiş, diğer yerlerde sınırlı kalmıştır. Bu yöntem, aynı karizmatik aileden gelen çok sayıda aday arasında kavgaları önleyerek, bütünlük siyasi grupların oluşmasını önemli ölçüde kolaylaştırmıştır.

Patrimonyal karizmatik durumda, artık, bireyin karizmatik niteliklerine değil, patrimonyal yolla edindiği konumun meşruluğuna bakılır. Bu da gelenekselleşme ya da yasallaşmaya sebep olur. “Kutsal hak” kavramı, kökten değişir ve otoritenin tebaa tarafından kabul edilip edilmediğine bakılmaksızın şahsî bir hak anlamına gelir. Kişisel karizma tamamen ortadan kalkabilir. Patrimonyal monarşi, bunun en belirgin örneğidir. Asya’da birçok patrimonyal rahiplik olmuştur; krallık ailelerinin patrimonyal karizmanın bir sosyal statü kriteri, tımarlı olabilme ve benzeri yararlar elde edebilmede aranan kriter olarak kabul edilmesinin örnekleri de çoktur.

f) Karizmatik gücün ritüellerle bir kişiden başkasına geçebileceği ya da yeni bir kişide yaratılabileceği görüşü: Bu kavram köken olarak sihire dayalıdır. Karizmatik gücün belli bir kişiden ayrılarak, aktarılabilir objektif bir varlığa dönüştürülmesi söz konusudur. Özel olarak, belli bir görev konumunun karizması ha-

line dönüşebilir. Bu durumda gücün meşruluğuna olan inanç artık ilgili bireye değil, edinilen niteliklere ve ritüel eylemlerin etkinliğine yöneliktir. Bunun en önemli  rneği, rahiplik karizması-nın kutsal yağ sürme, kutsama ya da üzerine ellerin konulması (el verme) törenleriyle, krallık gücünün de kutsal yağ sürme ve ta  giydirme törenleriyle aktarılmasıdır. Böylece edinilen ‐kalıcılık özelliği‐ görevin karizmatik nitelikleri ve g c lerinin, rahibin kişi-sel niteliklerinden bağımsızlaştığı manasına gelir. İşte Hristiyan-lık’taki Donatist ve Montanist ayrılıklarından Püriten devrimine kadar süren çatışmaların tek sebebi budur. Quakerlar’ın ‐ücretli rahibi‐ görevden kaynaklanan karizmaya sahip din adamıdır.

2.4.3. Karizmanın Sıradanlaşması ve Sonuçları-I

Karizmatik otoritenin uygun şekilde aktarılmasını sağlamak üzere sıradanlaşması, idarî memurların sıradanlaşmasındaki çıkarlarla da ilgilidir. Otorite sahibinin yandaşlarının bir inanç ve coşku topluluğu olarak hediyelere, ‐yağmaya‐, ya da düzensiz gelirlerle dayalı komünal bir hayat sürmeleri, sadece başlangıç aşamasında ve karizmatik liderin günlük sosyal örgütlenmenin tamamen dışında kalması halinde mümkündür. Ancak küçük bir coşkulu tilmiz grubunun  yeleri hayatlarını saf bir idealistlikle li-derin çağrısına adarlar. Tilmiz ve takipçilerin büyük çoğunluğu ise uzun vadede ‐mesaja‐ maddî bir anlam yükleyerek ‐hayatla-rını idame ettireceklerdir‐. Gerçekten de, hareketin dağılıp git-memesi isteniyorsa durumun böyle olması gereklidir.

Dolayısıyla karizmanın sıradanlaşması takipçi veya şakirtle-rin g   kontrolü ve iktisadî faydalardan yararlanması, bu grup-lara katılımın düzenlenip kurallara bağlanması biçimini alır. Ras-yonel yasama düzenlemelerinin olup olmadığına bakılmaksızın, gelenekselleşme ya da yasallaşma süreci birçok tipik şekilde or-taya çıkabilir.

1. Seçilmenin orijinal temeli kişisel karizmadır. Sıradanlaşma ile takipçi ya da tilmizler üyeliğe seçilebilmek için özellikle belli eğitim ya da seçme sınavlarını ihtiva eden normlar koyabilirler. Karizma ancak “uyarılabilir” ve “sınanabilir”, “öğrenilemez” ve “öğretilemez”. Sihirbaz ve kahramanlarca uygulanan kerametler ve bu şahısların yanındaki çiraklık bu kategoride değerlendirilebilir. Bunlar, grubu kapalı bir idarî memur heyetine dönüştürür.

Sadece kendini kanıtlamış çırağın otorite uygulamasına izin verilir. Gerçek bir karizmatik lider, üyelik açısından bu ön şartlara karşı çıkabilir. Halefi ise, en azından idarî memurlarca seçilmiş ise, buna karşı değildir. Bu tür, erginliğe adım atma ve yaş grubu törenleri ile “erkekler evi” büyücü ya da savaşçısının sofuluğu ile örnekendirilebilir. Erginliğe adım atma töreninden başarıyla geçemeyen birey, “kadın” olarak kalır; yani karizmatik grupça dışlanır.

2. Karizmatik normların, patrimonyal bir karizmatik temele dayalı geleneksel toplumsal statüyü belirleyen ölçülere dönüşmesi çok kolaydır. Liderin patrimonyal yöntemle seçilmesi durumunda idarî memurların, hatta yandaşların da aynı şekilde seçilip çalıştırılması muhtemeldir. Sıkı sıkıya ve tamamıyla bu patrimonyal karizmatik güç ilkesine göre örgütlenen bir siyasî oluşum için “soy/aile devleti” terimi kullanılacaktır. Böyle bir durumda her türlü idarî gücün, tımarın, gelirin ve diğer ekonomik çıkarların tahsis edilmesi de aynı ölçüye göre olur. Sonuç, tüm güçlerin ve çıkarların gelenekselleşmesidir. Şahsî olarak meşru karizmatik güce sahip olmadan, geleneksel gerontokrat ya da ata erkillik ölçülerine göre otorite kuran aile reisleri, ailelerinden geri alınmasına imkân olmayan bu güçlerin uygulanışını düzenlemektedir. Bir kişinin ya da ailesinin düzeyini belirleyen şey; kendisinin bulunduğu konumun türü değil, ailesinin geleneksel karizmatik konumudur. Bürokrasinin gelişmesinden önce Japonya bu şekilde örgütlenmişti. Kuşkusuz eyaletlerdeki rasyonelleşme önce-

sinde gücün “eski aileler”in elinde olduğu Çin’de de durum aynıdır. Hindistan’ın kast düzeni, Mjestnitschestvo öncesi Rusya da diğer örneklerdir. Gerçekten de kurumlaşmış ayrıcalıklarıyla tüm patrimonyal sosyal sınıflar aynı kategoride ele alınabilir.

3. İdarî memurlar, kendi üyeleri için şahsî makamlar ve onlarla birlikte sürüp giden ekonomik faydalar yaratmaya çalışıp, bunu başarabilirler. Bu durumda, eğilimin gelenekselleşme ya da yasallaşma yönünde olmasına bağlı olarak; *a)* yararlar, *b)* makamlar, *c)* tımarlar oluşur. Birinci durumda sonuç arpalık düzeni; ikincisinde patrimonyallık ya da bürokrasi; üçüncüsünde ise feodalizmdir. Bunlar günlük ekonomik yapıyla kurulu ilişkisi olmayan hediye veya ganimetlerin yerine geçmektedir.

(a) durumunda; elde edilen yararlar, dilenme gelirlerindeki haklar, mal olarak yapılan ödemeler, para biçiminde yapılan vergi ödemeleri ya da harç gelirlerinden oluşur. Bunların tümü, başlangıçta bağışlar ya da ganimet niteliğindeki gelirlerin, rasyonel malî örgütlenmesinin sonucu olabilir. Düzenlenmiş dilencililiğin örneği, Budizm’de görülebilir. Mal olarak ödemelerin örneği, Çin ve Japonya’daki “pirinç kirası”dır. Para biçiminde vergileme tüm rasyonel fetih devletlerinde yaygın olmuştur. Sonuncu durum ise, özellikle rahipler ve yargıçlarla ilgili olarak her yerde, Hindistan’da hatta askerî otorite için bile söz konusu olmuştur.

(b) durumu; karizmatik görevin bir makama dönüşmesi, daha çok patrimonyal ya da bürokratik nitelik taşıyabilir. Birinci durum çok daha yaygındır; ikincisi ise asıl olarak eski çağ Akdeniz toplumlarında ve çağımızın Batı dünyasında görülmüştür. Başka yerlerde ise istisnadır.

(c) durumunda; tımar olarak yalnız toprak tahsis edilebilir, makamın kendisi ise başlangıçtaki karizmatik niteliğini korur. Öte yandan güç ve otorite tümüyle bir tımar olarak tahsis edilebilir. Bu iki durumu birbirinden ayırmak zordur. Ancak maka-

mın karizmatik niteliğine yönelik olma halinin tamamen ortadan kalkması çok nadirdir, Ortaçağ'da bile görülmemiştir.

2.4.4. *Karizmanın Sıradanlaşması ve Sonuçları-II*

Karizmatik gücün sürekli ve standart bir yapıya kavuşması için ekonomi karşısı özelliğinin değiştirilmesi gerekir. Topluluğun ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere belli bir malî örgütlenme biçimine, dolayısıyla da vergi ve benzeri katkıları elde etmek için gereken ekonomik şartlara uyarlanması gereklidir. Bir karizmatik hareket, arpalık sağlama yönünde geliştiğinde, din adamları (clergy) ile halk birbirinden ayrışır. Karizmatik idarî yönetimin üyeleri sıradanlaşır. Bunlar gelişmekte olan “kilise”nin rahipleridir. Bunun gibi, gelişen bir siyasal yapıdaki vassallar/kullar, arpalık sahipleri ya da memurlar, “vergi ödeyenlerden” ayrı tutulurlar. Birinci gruptakiler, liderin “izleyicileri” olmak yerine devlet memurlarına ya da atanmış parti memurlarına dönüşürler. Bu süreç Budizm ve Hinduizm’de çok belirgindir. Aynı şey, fetihten doğup sürekli bir yapı oluşturmak üzere rasyonelleşen bütün devletler için geçerlidir: Başlangıçta saf karizmatik nitelikteki partiler ve diğer hareketler için de aynı şey doğrudur. Sıradanlaşma süreciyle, karizmatik grup her gün karşılaşılan güç biçimlerinden birine, özellikle de patrimonial tipin adem-i merkezî ya da bürokratik türüne dönüşme eğilimi gösterir. Başlangıçtaki özel işleri, patrimonial yolla ya da bir makamı elde tutmakla edinilen sosyal statünün karizmatik saygınlık ölçülerinde devamlılık eğilimindedir. Bu, yöneticinin kendisi ve idarî memurları da dahil olmak üzere, tahsis sürecine katılanların tümü için geçerlidir. Görüldüğü gibi bu, egemen grupların yararlandığı bir prestij türüyle ilgilidir. “Kutsal bir hak” olarak kalıtım yoluyla tahta geçen kral, sadece basit bir yönetici, bir ata ya da şeyh değildir; bir kul/vassal, basit bir saray hizmetçisi ya da memuru değildir. Konunun detayları, sosyal tabakalaşma analiziyle ele alınmalıdır.

Kural olarak sıradanlaşma süreci çatışmasız olamaz. İlk aşamalarda, liderin şahsî karizmatik güç iddiaları kolayca unutulmaz; bu yüzden birçok tarihsel durumda bu tipik süreç makamın ya da patrimonyal konumun karizması ile şahsî karizma arasındaki çatışma şeklinde ortaya çıkar.

1. Günahları bağışlama gücü -başka bir ifadeyle ölümcül günahları bağışlama gücü- başlangıçta, yalnızca adanmışlar ya da sofularda şahsî bir karizma olarak mevcutken, daha sonra papalık ya da piskoposluk görevinin gücüne dönüşmüştür. Bu süreç doğuda batıya oranla çok daha yavaş olmuştur; çünkü Batı Roma'nın makam kavramından etkilenmiştir. Karizmatik liderin öncülüğünde patrimonyal karizmatik güçlere ya da makam sahibi güçlere yönelik devrimler, devletten sendikaya kadar her çeşit örgütlü grupta g r lebilir¹⁸. Paraya dayalı bir ekonomide farklı ekonomik birimler arasındaki karşılıklı bağımlılık ne ölçüde gelişmişse, karizmatik hareketin izleyicilerinin günlük ihtiyaçlarının baskısı da o kadar fazla olur. Bunun etkisi, her yerde uygulamaya yönelik olan sıradanlaşma eğiliminin artması ve kural olarak hızla yaygınlaşması olmuştur. Karizma, peygamberlerin önderliğindeki dinî hareketlerin ya da geniş çaplı siyasî hareketlerin başlangıç aşamalarında tipik bir olgudur. Ama güç konumu sağlanır sağlanmaz, ve daha da önemlisi geniş insan kitleleri üzerinde kontrol kurulur kurulmaz, günlük hayatın sıradan güçleri devreye girer.

2. Karizmanın sıradanlaşması durumlarının tamamındaki belirleyici faktörlerden biri, doğal olarak güvenlik arayışındır. Bunun anlamı, bir yandan mevkiler ve sosyal saygınlığın, diğ r yandan da liderin taraftarlarının ve sempatizanlarının ekonomik çıkarlarının yasallaştırılmasıdır. Ancak, bir diğ r önemli faktör de, düzeni ve idarî memurların örgütlenişini, yönetimin günlük ihtiyaç ve şartlarına uydurması gereğidir. Özellikle bu bağlamda, hem normal

¹⁸ Sonuncusu özellikle bugünlerde (1920) ciddi boyutlardadır.

idarî memurların, hem de bunların emrindekilerin ihtiyacı olduğu için idarî uygulama ve yargı geleneklerinin yerleşip pekişmesi ihtimali vardır. Bunun yanında, idarî memurların örgütlenmesine de belli bir düzen getirilmesi gereklidir. Son olarak, aşağıda detaylı olarak tartışılacağı üzere, idarî memurların ve tüm idarî faaliyetlerin gündelik ekonomik şartlara uyarlanması gerekliliği vardır. Süreklilik kazanıp sıradanlaşmış bir idarenin giderlerini, saf biçimiyle askerî ve dinî karizmatik durumlara özgü “ganimet”, bağış, katkı ve misafirperverlik yoluyla karşılamak mümkün değildir.

3. Dolayısıyla sıradanlaşma süreci sadece güç konumuna kimin geçeceği konusuyla sınırlı kalan, bu sorunun çözülmesiyle sona eren bir süreç değildir. Aksine, en temel sorun, karizmatik bir idarî memurluk sisteminden ve buna bağlı idare ilkelerinden, günlük koşullara uyarlanabilen bir yapıya geçebilmektir. Yine de, güç konumuna kimin oturacağı sorusu hayati derecede önemlidir, çünkü yapının karizmatik odağının sıradanlaşması bu şekilde gerçekleşir. Burada liderin de, meşruluk iddiasının da niteliği değişime uğrar. Bu süreç, ancak bu bağlamda anlaşılabilir geleneksel ya da meşru sistem ve idarî örgütlenme biçimlerine geçiş için söz konusu olmayan bir takım anlayışları içerir. Güç konumuna kimin geleceği problemine getirilen çözümlerin en önemlisi, halefin karizmatik yolla belirlenmesi ve patrimonyal karizmatik yoldur.

4. Daha önce de belirtildiği gibi, karizmatik liderin kendi halefini belirleme yönteminin en önemli tarihi örneği Roma’dır. “Rex” için, bu hak gelenekten kaynaklanır; “diktatör”ün, imparator yardımcısının (co-emperor) ve imparatorun halefinin belirlenmesi bakımından bu düzenleme eskiden beri mevcut bir uygulamadır. Yüksek idarî memurların “Imperium”la donatılmış biçimi, onların aynı zamanda askerî komutanca halef olarak belirlendiklerini, bunun da yurttaş ordusunca kabul edilmesi şartına bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Adayların büro görevindeki yüksek idarî bürokrat tarafından

incelenmesi ve başlangıçta çok net keyfi sebeplerle elenmesi, gelişimin gerçek niteliğinin ne olduğunu açıkça göstermektedir.

5. Halefin, liderin karizmatik takipçileri tarafından belirlenmesiyle ilgili en  onemli örnekler; piskoposların ve özellikle Papa'nın din adamları grubunca seçilip, halk tarafından kabul  tarzındaki seçimleridir. U. Stutz'un araştırmaları, Alman İmparatoru'nun seçiminin, daha sonra değişmekle birlikte, piskoposlarınkine benzer bir tarzda modellenmesi ihtimalini göstermektedir. İmparator belli niteliklere sahip bir grup prens tarafından seçiliyor ve "halk" yani silahı olanlar tarafından tanınıyordu. Benzer düzenlemeler her yerde çok yaygındı.

6. Patrimonyal karizmanın gelişiminde klasik  rnek, Hindistan kast sistemidir. Tüm meslek  nitelikler, özellikle de g   ve otorite mevkilerine ilişkin nitelikler, karizmatik özelliğinin miras kaldığı inancına sıkıca bağlıdır. İdarî g   de içeren tımar sahipliği sadece kralın sülale  yeleri ile sınırlıydı ve tımarlar grubun en yaşlısı tarafından bağışlanırdı. Her türlü dinî mevkiler, olağanüstü önemli ve etkili *guru* konumu, *directeur de l'ame* da dahil, saltanat yoluyla geçen patrimonyal karizmatik niteliklere bağlı sayılırdı. Tüm mevkilerin tahsisi, köylerdeki rahiplik, berberlik,  amaşırcılık, bekçilik vb. Bu şekilde gerş ekleşiyordu. Bir mezhep ya da tarikat kurulması, Çin'de Taoculuk'ta da geçerli olduğu üzere, daima patrimonyal bir hiyerarşinin ortaya çıkması demektir. Çin'deki patrimonyal memurluk düzeninin başlamasından önce Japonya'daki "feodal" devlette sosyal örgütlenme saf patrimonyal karizma üzerine kuruluydu.

Otorite mevkilerinin bu şekilde patrimonyal karizmatik hak sahibi olması, dünyanın her yerinde benzer biçimlerde gelişmiştir. Bireysel başarıya göre nitelendirmenin yerini içine doğulan gruba göre nitelendirme almıştır. Patrimonyal soylu gruplarının gelişmesinin temelleri her yerde mevcuttur: Roma soyluluk sisteminde, Tacitus'un Almanlar için tanımladığı *stirps regia* kavramında, Orta-

çağ sonlarında turnuvalar ve manastırlara giriş kurallarında da, hatta Amerika'nın yeni yetme soyluları adına yapılan soy kütüğü araştırmalarında bile durum budur. Gerçekten de patrimonyal sosyal sınıf farklılaşmasının kurumlaştığı her yerde bunu görmekteyiz.

Aşağıdaki durum iktisadî şartlarla temel ilişkiyi gösterir: Karizmanın sıradanlaşması süreci, günlük hayatta sürekli aktif güçlerden biri olduğu için, birçok bakımdan çok önemli olan iktisadî hayat şartlarına uyum ile aynı niteliktedir. Bu bağlamdaki iktisadî şartlar sıradan bir bağımlı değişken olmayıp, yönlendirici bir etkide bulunur. Patrimonyal karizmaya ya da görev yeri karizmasına geçiş, bu bağlamda çok geniş ölçüde ekonomik mallar üzerinde var olan ya da yeni elde edilen güçleri meşrulaştırma işlevini görür. Soyluluk ideolojisi yanında, önemi hiç de küçümsenemeyecek bağlılık fikir yapısı yardımıyla, tahta geliş kuralının kutsallığına olan objektif kabulün kalkması durumunda, her türlü patrimonyal mülkün ve meşru olarak edinilen her şeyin tehlikeye düşeceği kaygısından çok derin biçimde etkilenmiştir. Bu nedenle mülk sahibi sınıfların, patrimonyal saltanatı, örneğin proletaryaya göre daha çok kabul edilir bulması hiç de rastlantı değildir.

Bunun ötesinde, ekonomik düzene, farklı uyum biçimleriyle ilişkisi konusunda hem önemli hem de geçerli olabilecek genel nitelikte bir şey söylemek mümkün değildir. Bu konunun ayrıca incelenmesi gerekir. Arpalık düzeni, feodal düzen ve her tür faydanın patrimonyal karizmatik yoldan sağlandığı düzen, her zaman, patrimonyal ya da bürokratik bir kökenden kaynaklanıp gelişmiş olduğu gibi karizmatik kökenden evrimleşme durumunda da tek tipleştirici etkisini gösterir ve böylece ekonomiyi de etkiler. Diğer bağlamlarda olduğu gibi ekonomik bağlamda da karizmanın hemen görülen etkisi, genellikle devrimci, aslında çoğu kez yıkıcıdır; çünkü yeni yönelim biçimleri anlamına gelir. Ama sıradanlaşma süreci, gelenekselliğe yol açar ve nihaî etkisi tam tersi de olabilir.

Bürokrasi ve Otorite MAX WEBER

Max Weber, sosyal bilimlerin farklı alanlarında yaptığı çalışmalarla ilgili literatüre ismini altın harflerle yazdıran bir düşünürdür. Elinizdeki kitap, Weber'in analizlerinde önemli bir yer işgal eden "örgüt" ve "otorite" kavramlarını okuyucuya birinci elden sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmasında, derin ve sağlam analizleriyle, "geleneksel", "yasal" ve "karizmatik" otorite kavramlarını inceleyen Weber, modern toplumun en önemli yapılanması olan bürokrasi mekanizmasının işleyişini net bir şekilde gözler önüne seriyor. Weber'in örgütler ve otoriteye dair görüşleri konuyla ilgilenenler için değerli bir kaynak konumunda...

ADRES
yayınları

